

Norske bankkrav og kapitalbehov under
det dansk-norske eneveldet
Den Danske og Norske Speciesbank av 1791 og de
norske filialene 1797-1798

Nicolai Myrland

Masteroppgave i historie

Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap

UNIVERSITETET I BERGEN

Bergen høsten 2010

Norske bankkrav og kapitalbehov under det dansk-norske eneveldet.

Den Danske og Norske Speciesbank av 1791 og de
norske filialene 1797-1798

Nicolai Myrland

Masteroppgave i historie

Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap

Universitetet i Bergen

Bergen høsten 2010

Bildet på forsiden viser en 8 riksdaler speciesseddel fra 1791 som skal være det peneste eksemplaret i privat eie, ifølge Oslo Mynthandel.¹ Den ble aksjonert ved Oslo Mynthandel lørdag 6. mai 2006. Startbudet var på 115.000 kr, men den ble solgt for intet mindre enn 190.000 kr + 18 % provisjon.² Det står skrevet på seddelen ”Paa anfordring betaler den Danske og Norske Species Banke i Kiøbenhavn til Ihændeheren, imod denne Bank Seddel, Otte Rigsdaler skriver 8 Rdlr Species hvorfor Valuta er modtaget. Kiøbenhavn 1791.”

© Nicolai Myrland

2010

Norske bankkrav og kapitalbehov under det dansk-norske eneveldet.
Den Danske og Norske Speciesbank av 1791 og de norske filialene 1797-1798

Nicolai Myrland

<https://bora.uib.no/>

---

¹ Kilde: www.oslomyndhandel.no/katalog57/OMH57_1-28.pdf (tillatelse gitt av Gunnar Thesen ved Oslo Mynthandel til bruk på forside, data er innhentet 25.03.2010)

² Kilde: www.oslomyndhandel.no/katalog57/undersider/opnadde.html (data er innhentet 25.03.2010)

”Hvad er Penge – et Intet – Ting er alt! De som vil styre Norge bør dog viide at Fiskene gaae i Søen og ey kan komme på Land uden Penge, at Ertzer ligge i Klipperne og ey kan smeltes uden Penge, at Træet staaer paa Rod og ey kan hugges, og skjæres uden Penge (...).”³

---

³ Sitat Bernt Anker i et brev av 13. februar 1795 til Carsten Anker i Holck 2005: 64

Forord

Takk til min rettleder, førsteamanuensis, Arne Solli for hans engasjement, gode konstruktive kommentarer og tips i løpet av hele Masterstudiet.

Ellers vil jeg få takke professor Ståle Dyrvik, professor Anne-Hilde Nagel og førsteamanuensis John Ragnar samt andre medstudenter på seminaret "tidlig moderne tid" for deres kritiske blikk og bidrag.

Tusen takk til min mor, far og nærmeste familie for all støtten jeg har fått mens jeg har studert historie ved UiB.

En liten oppmerksomhet går også til medstudenter i Master i historie som har bidratt til et godt sosialt miljø og hyggelige stunder enten i "sofakroken", fagfester med quiz osv.

Innholdsfortegnelse

1	Innledning	1
1.1	Tema og bakgrunn	1
1.2	Forskningsstatus.....	1
1.3	Problemstillinger og hypoteser	8
1.4	Kilder og avgrensninger	8
1.5	Oppgavens struktur	10
1.6	Begrepsforklaringer	10
2	Bakgrunn for opprettelsen av Speciesbanken i 1791.....	13
2.1	Hovedtrekk for dansk-norsk bankhistorie 1736-1791.....	13
2.2	Den Slesvig-holstenske Speciesbank av 1788.....	18
2.3	Etableringen av Speciesbanken av 1791	20
2.3.1	Forarbeidet før opprettelsen av Speciesbanken	20
2.3.2	Opprettelsen av Speciesbanken i 1791	23
2.3.3	Organisering av Speciesbanken	25
2.4	Samtidens vurderinger av Speciesbankens opprettelse.....	27
2.5	Norske krav om bank i tiden før 1796	30
2.6	Oppsummering og konklusjon.....	34
3	Opprettelsen av Speciesbankens norske filialer 1797-1798.....	37
3.1	Bernt Ankers forslag og plan (1796).....	37
3.2	Opprettelsen av Speciesbankens filialer i Norge 1797-1798	42
3.2.1	Christiania - Filialopprettelse i 1797	42
3.2.2	Trondheim - Filialopprettelse i 1798.....	45
3.2.3	Bergen - Filialopprettelse i 1798.....	46
3.3	Oppsummering.....	50
4	Drift: Regnskap og innlån 1797-1798	53
4.1	Regnskapsføringen ved filialene.....	53
Figur 4.1	Utdrag fra ekstrakt, credit (utgifter) for Bergen fra 13. juni – 31. august 1798	57
Figur 4.2	Utdrag fra ekstrakt, debet (inntekter) for Bergen fra 13. juni – 31. august 1798.....	58
4.2	Korreksjon og rekonstruksjon av regnskapene.....	59
4.3	Innskudd, andre inntekter og driftskostnader i filialene 1797-1798	59
4.3.1	Christiania 1797-1798	59

4.3.2	Trondheim 1798	62
4.3.3	Bergen 1798	63
4.4	Sammenligning og oppsummering	64
5	Drift: Utlån 1797-1798	67
5.1	Innledning	67
5.2	Utlånsregler for Speciesbanken	68
5.2.1	Utlånsreglene ved Speciesbanken	69
5.2.2	Utlånsreglene ved Speciesbanken sine filialer i Norge	70
5.2.3	Sammenligninger og vurderinger av hovedlånereglene og filialreglene	73
5.3	Utlånsvirksomhet i Norge 1797-1798	75
5.3.1	Christiania-filialen - Utlånsvirksomhet 1797-1798	75
5.3.2	Trondheim-filialen - Utlånsvirksomhet 1798	81
5.3.3	Bergen-filialen - Utlånsvirksomhet 1798	83
5.4	Lån og låntakere i filialbyene	84
5.4.1	Låntakerne i de ulike filialbyene	85
5.4.2	Utlånsbeløpene i de ulike filialbyene	86
5.5	Oppsummering	88
6	Kredittbehov og andre kredittkilder i Norge på 1700-tallet	91
6.1	Christiania	91
6.1.1	Kredittbehov for trehandelspatrisiatet i Christiania	91
6.1.2	Hvordan fungerte betalingsformidlingen for handelspatrisiatet?	92
6.2	Bergen	93
6.2.1	Bergens kreditt- og kapitalstilling på 1700-tallet	93
6.2.2	Alternative lånekilder i Bergen	95
6.3	De offentlige kasser	98
6.4	Oppsummering	99
7	Oppsummering og konklusjon	101
7.1	Oppsummering	101
7.2	Konklusjoner	103
	Kilder og litteratur	105
	English summary	110
	Tabell 1 - Kurantbankens sedler og myntbeholdningen i perioden 1773-1784	17

Tabell 4.1 - Driftsåret 1797 i Christiania.....	61
Tabell 4.2 - Driftsåret 1798 i Christiania.....	62
Tabell 4.3 - Driftsåret 1798 i Trondheim.....	63
Tabell 4.4 - Driftsåret 1798 i Bergen.....	64
Tabell 5.1 - Christiania-filialens årsregnskap 1797.....	76
Tabell 5.2 - Former for sikkerhet ved lån i Christiania 1797-1798, Bergen 1798 og Trondheim 1798.....	78
Tabell 5.3 - Sikkerhetenes verdier.....	78
Tabell 5.3 - Christiania-filialens årsregnskap 1798.....	79
Tabell 5.4 - Trondheim-filialens årsregnskap 1798.....	83
Tabell 5.5 - Bergen-filialens årsregnskap 1798.....	84
Tabell 5.6 - Låntakere og antall lån i Christiania 1797-1798, Bergen 1798 og Trondheim 1798.....	85
Tabell 5.7 - Utlånsbeløp i Christiania 1797-1798, Bergen 1798 og Trondheim 1798.....	86
Tabell 5.8 - Gjennomsnitt på utlånsbeløp i Christiania 1797-1798, Bergen 1798 og Trondheim 1798.....	88
Tabell 6.1 - Tingslyste panteobligasjoner i Bergen i perioden 1.7 - 31.12.1802.....	97

1 Innledning

”Intet Land har (...) en national-Bank mere nødig end Norge. Dets isolerte beliggenhed, dets lange afstand fra Regeringens middelpunct og Sverrigs naboskab vilde aldeles innskænke denne Banks Foretagende til lettelse for det indenlandske Pengeomløb (...).”⁴

Bernt Anker, storkjøpmann og embetsmann, i Hermoder 1796

1.1 Tema og bakgrunn

Sitatet til Bernt Anker forteller at det store ”bankspørsmålet” hadde sprengkraft på slutten av 1790-tallet. Oppgavens formål er derfor å kunne bidra med innsikt om kreditt- og kapitalbehov i Norge på 1700-tallet, spesielt 1790-tallet.

Hovedtemaet for denne oppgaven er å studere etableringen og virksomheten ved Speciesbankens filialer Norge på 1790-tallet. Speciesbanken, opprettet ved oktroy⁵ den 16. februar 1791⁶, etablerte filialer i Christiania i 1797, Bergen i 1798 og Trondheim i 1798.⁷ Nærmere studier av Speciesbanken og dens tilhørende bankfilialer i Norge vil gi bedre innsikt i tilgangen på kreditt- og kapitalbehov i Norge på 1790-tallet. Selve tematikken, ”bankspørsmålet” og kreditt- og kapitalbehov i Norge på 1700-tallet er, slik som det vil fremgå av punkt 1.2, ikke et nytt tema. Denne oppgavens nye bidrag til norsk økonomisk historie på 1700-tallet er analyse og undersøkelser av Speciebankfilialene sine regnskaper. Analyse av filialenes regnskaper vil gi nye perspektiver over kreditt- og kapitalbehov i Norge og større innsyn i det store ”bankspørsmålet” under det dansk-norske eneveldet. Oppgavens tidsperiode, med hovedfokus på 1790-tallet, vil også gi bidrag til økonomiske synsvinkler på norske selvstendighetskrav i forbindelse med oppløsningen av unionen med Danmark i 1814.

1.2 Forskningsstatus

Jeg vil her presentere tidligere historikere og forfatteres synspunkter angående kreditt- og kapital i Norge i andre halvdel av 1700-tallet. Presentasjonen vil kun fremstille litterære verk

---

⁴ Riksarkivet, Oslo, ”Hermoder” 1796: 28

⁵ En oktroy er en tillatelse fra offentlig myndighet til å drive økonomisk virksomhet. Kilde: www.snl.no/oktroy (data hentet 1. november 2010)

⁶ ”Octroy og Reglement for den Danske og Norske Species-Banque paa 40 Aar. 16. februar 1791”

⁷ Rønning 1980: 87

av norske historikere og forfattere som har behandlet tematikken. Danske historikere og forfattere er benyttet i denne oppgaven, men hvor de norske kapital- og kredittforhold ikke synes å være av spesiell interesse for danskene. Dansk forskningslitteratur er derfor kun anvendt ved forståelse av Speciesbanken, hovedbanken.

Artikkelen ”Forhandlinger om Oprettelse af en Bank i Norge 1760-1773” i ”Meddelelser fra det norske Rigsarchiv I” (1870) undersøker norske søknader om bank i perioden, men hvor artikkelen i stor grad er rene gjengivelser av kildematerialet. Forfatterens egne synspunkter og vurderinger av banksøknadene, i perioden, er i betydelig grad fraværende. Det blir for eksempel ikke vurdert av forfatteren hvorfor det kun var handelsmenn i Christiania og Drammen som utarbeidet banksøknadene. Dette ville kunne gitt en diskusjon om ”bankspørsmålet” virkelig var av nasjonalt behov i perioden 1760-1773.

Tidligere direktør i Norges Bank, Nicolai Rygg (1918) har omtalt norske bankkrav og kredittbehov på 1700-tallet i ”Norges Bank historie”. Rygg omtaler Bernt Anker sin bankplan av 1796 som ett karakteristisk uttrykk for nasjonens ønske, som kan sies å være et generelt utsagn da det ikke forklares mer utdypende.⁸ Rygg har unnlatt å vurdere i hvilken grad Bernt Anker hadde egeninteresser og fordeler ved en lokal og privat bankinstitusjon, da Bernt Anker trolig ville hatt stor innflytelse og innvirkning på denne. Rygg beskriver også opprettelsen av Speciesbanken og har tatt det for gitt at filialene oppnådde Speciesbanken sine intensjoner for størrelser på filialene sine fond på totalt 800 000 rd.sp. Christiania skulle motta 300 000 rd. Sp., Bergen 300 000 rd.sp. og Trondheim 200 000 rd.sp. Forfatteren har ikke selv undersøkt filialregnskapene, men henviser til annen litteratur.⁹

Sverre Steen (1933) omtaler Speciesbanken sine norske filialer i ”Det norske folks liv og historie” og mener at lånebehovet i Norge var stort. Steen antyder også at Speciesbanken sendte store beløp i sedler til Norge.¹⁰ Steen konkretiserer ikke verken hvor eller for hvem lånebehovene gjaldt i Norge. Det opplyses heller ikke hvor store beløp som ble sendt av Speciesbanken.

---

⁸ Rygg 1916: 10

⁹ Rygg 1916: 17

¹⁰ Steen i ”Det norske folks liv og historie gjennom tidene, tidsrummet 1770 til omkring 1814, bind 7” 1933: 162-163

Albert Olsen (1936) har konkludert med at den kongelige kredittkasse¹¹ i perioden 16. august 1786 til 16. august 1797 kun hadde utlånt 402 580 R.D.K. til Norge, men ikke stilt spørsmålstegn ved hvorfor dette beløpet ikke var enda større, hvem som lånte eller hvor i Norge denne kapitalen behøvdes.¹² Det påpekes at det fantes et privat (svart) lånemarked, men hvor vilkårene var strenge.¹³ Videre har forfatteren undersøkt Speciesbanken og antyder ved henvisning til et hovedstyremøte i Speciesbanken, den 24. juni 1797, at norske klager over mangel på penger var velbegrunnede og at man vanskelig kunne få lån selv mot de beste sikkerheter i Speciesbanken, hovedbanken.¹⁴ Olsen mener at Christiania-filialen hadde utlånt 338 674 riksdaler ved årets slutt i 1798, og mener opprettelsen av ”det almindelige assurancekompagni” i 1798, som kunne forsikre varer i Norge, betydde økt utlånsvirksomhet ved filialen.¹⁵ Det tas utgangspunkt i at Christinia-filialen sitt fond skulle være på 300 000 rd.sp., men hvor forfatteren ikke er oppmerksom på at det har blitt utlånt 38 674 rd.sp. mer enn de 300 000 rd.sp..¹⁶ Olsen har tilsynelatende undersøkt Speciesbanken sine regnskaper i Christiania for driftsårene 1797-1798, men unnlatt å vurdere utlånsvirksomhet i Bergen og Trondheim. Det er derfor uvisst hvor mye som ble utlånt ved disse to andre filialene i Norge.

Øyvind Davidsen (1944) har skrevet en biografi om Bernt Anker hvor forfatteren blant annet behandler Bernt Anker sine kredittbehov som forretningsmann, banksøknaden i Hermoder av 1796 og opprettelsen av Speciesbanken sin filial i Christiania.¹⁷ I forskningssammenheng synes denne biografien å være noe vanskelig å forholde seg til da Davidsen sin bruk av fotnoter er av et lite tilfredsstillende omfang. Davidsen mener at banksøknaden om egen norsk bank av 1796 ble utført av Bernt Anker i egenskap av å være en privilegert, stor næringsdrivende og ikke med uselviske og patriotiske motiv.¹⁸ Davidsen utelukker heller ikke at Bernt Anker, som en betydningsfull handelsmann, ville komme til å få en sterk innflytelse ved opprettelsen av en privat seddelbank i Norge.¹⁹ Davidsen sin biografi omtaler motstandere av Bernt Ankers sin bankplan utelukkende ved Bernt Ankers egne bedømmelser i form av brev. Dette blir et svakhetstrekk for biografien da fremstillinger av motstanderne blir subjektivt ved hjelp av Bernt Ankers egne formuleringer. Den ene motstanderen av Bernt

---

¹¹ Kredittkassen skulle understøtte landbruk og bergverksdrift med lån. Olsen 1936: 59

¹² Olsen 1936: 59

¹³ Olsen 1936: 60

¹⁴ Olsen 1936: 60

¹⁵ Olsen 1936: 61

¹⁶ Olsen 1936: 61

¹⁷ Davidsen 1944: 47 ff.

¹⁸ Davidsen 1944: 47

¹⁹ Davidsen 1944: 50

Ankers bankplan skal angivelig ha vært stiftamtman Frederik Kaas i Christiania.²⁰ Stiftamtman Frederik Kaas som skulle få en rolle ved opprettelsen og driften av Speciesbanken sin filial i Christiania, som jeg vil komme tilbake til senere i teksten.

Wilhelm Keilhau (1952) omtaler Speciesbanken i forholdsvis korte ordelag i ”Den norske pengehistorie”. Keilhau mener at opprettelsen av de norske filialer er av interesse, men følger ikke opp dette med særlig stor omtale. Det bemerkes at størrelsene på de tre filialfondene, i likhet med (1918) Rygg, besto av Speciesbanken sine intensjoner om totalt 800 000 rd.sp. fordelt på disse tre, og at utestående gjeld i 1813 angivelig skal ha vært ”ganske betydelige beløp”.²¹

Sverre Steen har i ”Bergen - byen mellom fjellene” (1969) fremmet en påstand om at gleden over Speciesbankfilialen i Bergen viste seg å være større enn nytten.²² Steen oppfører verken årsaker, dokumentasjon eller andre former for kildehenvisning bak påstanden. Det er derfor vanskelig å vite hvordan Steen har kommet frem til denne vurdering.

Francis Sejersted (1973) har i ”En teori om den økonomiske utvikling i Norge i det 19. århundre” behandlet norske kapital- og kredittbehov samt bankkrav på 1700-tallet. Sejersted har et forholdsvis balansert syn på de danske styresmaktene sitt forhold til Norge som et økonomisk område. Det merkantilistiske systemet forklares som hovedfaktoren bak pengemangel i Norge under kriseperioder. Det lå i det merkantilistiske systemet at pengemangel var nødt for å dukke opp, ifølge Sejersted. Dette systemet fungerte sentralisert og Norge måtte derfor oppleve å bli diskriminert årsaksmessig pga. Norges geografiske beliggenhet. Penger fant regelrett ikke ”så forferdelig lett veien opp fra Danmark”, mener Sejersted.²³ Norge og Danmark hadde forskjellig utenrikshandel, og ble rammet motsatt av konjunktorene hvor for eksempel gode tider i Danmark ble krisetider for trelastnæringen i Norge på midten av 1790-tallet.²⁴

Erling Rimehaug publiserte i norsk historisk tidsskrift i 1976 artikkelen ”Kravet om en norsk bank på 1700-tallet - et nasjonalt selvstendighetskrav?”. Rimehaug har dessverre en noe snevt

---

²⁰ Davidsen 1944: 51

²¹ Sitat Keilhau 1952: 37

²² Steen 1969: 177

²³ Sitat Sejersted 1973: 16

²⁴ Sejersted 1973: 17

fokus på borgerskapet kun i byene Christiania og Drammen. Rimehaug begrunner sitt fokus på Østlandsområdet med at det først var i 1813 fantes krav om å få en egen norsk bank utenfor Østlandet. Det er dessverre ikke oppført kildehenvisning eller nærmere informasjon bak dette angivelige bankkravet i 1813. Det er derfor uvisst hvem og hvilket sted i Norge dette bankkravet i 1813 kom ifra. Rimehaug har i tillegg til de geografiske begrensinger også pålagt seg selv tidsmessig begrensning ved kun å undersøke norske banksøknader av 1760 og 1770-72.²⁵ Som Rimehaug selv er klar over finnes det også banksøknader kjent fra årene 1794, 1796, 1809 og 1814. Denne siste banksøknaden om egen norsk bank i januar 1814, få dager før Kiel-freden, ble innvilget.²⁶

Rimehaug konkluderer i artikkelen i 1976 med at kravet om en egen norsk bank kjennetegnes ved to aspekter. Det ene aspektet er økonomisk, mens det andre er nasjonalt. Det økonomiske aspektet dreier seg om at behovet for en norsk kredittinstitusjon, mens det nasjonale aspektet er knyttet til ønske om større selvstendighet fra Danmark.²⁷ Rimehaug mener at det er spesielt det nasjonale aspektet som er blitt viet interesse blant norske historikere.²⁸ Rimehaug fant ut ved sin hovedfagsoppgave i historie i 1975 "Trelastpatrisiatet og den økonomiske politikk i merkantilismens siste periode - en undersøkelse av pengepolitikken virkninger for norsk trelasteksport 1760-1806" at forhold omkring positive virkemidler som for eksempel statsstøtte og lån for norske eksportnæringer nesten ikke var blitt undersøkt av det norske historikermiljøet.²⁹ Rimehaug konkluderte, i hovedfagsoppgaven, med at restriksjoner som ble pålagt trelasteksportørene på Østlandet på slutten av 1700-tallet ikke ble håndhevet, men at trelasteksportørene ikke fikk ta del i systemets positive tiltak som for eksempel lån, statstilskudd eller lignende.³⁰ Rimehaug mener at staten tok lite hensyn til trelasteksportørene sine interessebehov siden kravet om en egen bank aldri ble imøtekommet.³¹ Rimehaug har ved sine betraktninger og vurderinger i hovedfagsoppgaven av 1975 ikke tatt hensyn til virksomheten ved Speciesbanken sin filial i Christiania. Rimehaug mener videre at trelasthandlerne i Christiania sin maktposisjon, ved henblikk på den innstramning av pengepolitikken i Danmark-Norge på 1790-tallet, ble sidesatt av regjeringen og at det syntes

---

²⁵ Rimehaug i "historisk tidsskrift, bind 55" 1976: 317-318

²⁶ Rimehaug i "historisk tidsskrift, bind 55" 1976: 317

²⁷ Rimehaug i "historisk tidsskrift, bind 55" 1976: 317

²⁸ Rimehaug i "historisk tidsskrift, bind 55" 1976: 317

²⁹ Rimehaug 1975: 6

³⁰ Rimehaug 1975: 115-116

³¹ Rimehaug 1975: 116

som om deres makt ikke strakk til København.³² Slik jeg tolker Rimehaug sine vurderinger må det ha vært andre grupper enn trelasthandlerne som var pådriverne av opprettelse av Speciesbanken sine filialer i Norge.

Gudmund Sandvik (1975) har undersøkt norske kapital- og kredittbehov i Norge på 1700-tallet i artikkelen ”Storborgere og norske hovedkasser 1760-79” (1975) samt boken ”Det gamle veldet - norske finansar 1760-79” (1975). Sandvik foretok da undersøkelser av kapital- og kredittforholdene i byene Christiania, Bergen og Trondheim, og begrenset seg ikke geografisk i samme grad som Rimehaug (1975 og 1976). I artikkelen ”Storborgere og norske hovedkasser 1760-79” konkluderer Sandvik med at ved de statlige inntektene som skulle overføres fra Norge til Danmark skjedde slik at disse overføringsbeløpene sto til disposisjon for et fåtallig borgerskap i Christiania, Bergen og Trondheim.³³ Systemet fremstår som velfungerende for dem som hadde mulighet til å benytte seg av dette. Det lokale storborgerskapet benyttet seg av disse statlige midlene til å skaffe seg eksportvarer, kopper og fisk i Trondheim, fisk i Bergen og trelast i Christiania. Etter at eksportvarene ble sendt til kunder i England og Nederland dro eksportørene eller storborgerne veksler på kundene i England og Nederland. Disse vekslene ble deretter sendt til bankierene i København. Bankierene solgte så vekslene eller diskonterte de engelske og nederlandske vekslene i København eller Hamburg eller brukte disse til utenrikshandel i København. Bankierene kjøpte samtidig assignasjoner eller ordrer på utbetaling på de offentlige kassene i Norge slik at bankierene betalte inn beløpene som endelig var ment som inntekt for staten for deres norske partnere.³⁴ Dette systemet gjorde at penger ikke ble trukket ut av sirkulasjonen i Norge, og de offentlige kassene fungerte som låne- og diskontokasser og bidro til å skaffe driftskreditt, ifølge Rimehaug.³⁵ Jeg forstår Sandvik (1975) slik at et mindre, men mektig storborgerskap i Trondheim, Bergen og Christiania, disponerte statens midler ved de offentlige kassene og ikke derfor hadde et reelt behov for en bankinstitusjon. Som et resultat av dette var norske bankkrav uten spesiell tyngde blant betydningsfulle handelsaktører i perioden 1760-79 fordi disse så seg tjent med kredittsystemet slik det allerede var.³⁶ Et mindre antall personer i storborgerskapet i Christiania, Bergen og Trondheim må derfor ha hatt forholdsvis stor makt som medførte at konkurrenter ikke fikk ta del i det samme systemet.

---

³² Rimehaug 1975: 117

³³ Sandvik i ”Makt og motiv” 1975: 45

³⁴ Sandvik i ”Makt og motiv” 1975: 46

³⁵ Rimehaug i ”Historisk tidsskrift, bind 55” 1976: 321

³⁶ Rimehaug i ”Historisk tidsskrift, bind 55” 1976: 325

Disse andre konkurrentene og næringsdrivende kan dessuten ikke ha hatt stor nok betydning for styresmaktene i København til at det ble opprettet låneinstitusjon i Norge med tanke på dem som sto utenfor kredittsystemet med de offentlige kassene. Underforstått ved Sandvik sine studier og resultater, vedrørende kreditt- og kapitalbehovene i Norge i perioden 1760-79, betyr dette at rene embetsmenn var utelukket fra de samme mulighetene for ervervelse av kreditt og kapital.

Knut Mykland (1978) påstår i "Norges historie" at de lånebeløp som sto til disposisjon for utlån ved Speciesbanken sine filialer i Norge på "ingen noen måte sto i forhold til det store lånebehovet".³⁷ En forholdsvis sterk vurdering av Speciesbanken sin utlånsvirksomhet i Norge da det ikke henvises til noen dokumentasjon bak denne påstanden.

Av norske forfattere har Bjørn Rangolf Rønning (1980) som med sitt verk "Norges pengesedler og seddelbank vesen inntil 1814" foretatt forholdsvis omfattende undersøkelser av Speciesbanken og de norske filialene. Det er her riktignok ikke snakk om et større litterært volum enn 6 sider og forteller hvor lite oppmerksomhet Speciesbanken og de norske filialene har hatt innen historiefaget og norske forfattere (så langt). Rønning gir en oversiktlig innføring angående opprettelsen av Speciesbanken og filialene med en forholdsvis stor variasjon av benyttet trykt kildemateriale.³⁸ Men Rønning har ikke foretatt undersøkelser av filialene sine regnskapsmaterialer. Rønning går ut fra at filialene disponerer Speciesbankens bestemmelser for størrelser på fondene, dvs. totalt 800 000 rd.sp.³⁹ Dermed unnlates dessverre viktige premisser for bedømming og analyse av filialenes virksomheter og de virkelige kapital- og kredittbehovene i filialbyene dokumenteres ikke.

Et betegnende problem for den tidligere forskningslitteraturen på Speciesbanken og de norske filialene er den manglende interessen for å dokumentere de norske filialene sine regnskaper. Utelatelse av denne faktoren kan fort lede til misforståelser og feilbedømminger for en totalforståelse av de virkelige kapital- og kredittforholdene i Norge på 1790-tallet. For eksempel antas størrelsene på filialene sine fond til stadighet å være på Speciesbanken sine intensjoner på totalt 800 000 rd.sp., men hvor ingen av de tidligere forfatterne med sikkerhet kan konkludere filialenes disponible fond da ingen har undersøkt deres regnskaper. Den

---

³⁷ Sitat Mykland i "Norges historie, kampen om Norge 1784-1814, bind 9" 1978: 88

³⁸ Rønning 1980: 125

³⁹ Rønning 1980: 87

eneste forfatteren som i noen grad har undersøkt filialregnskapene er Olsen (1936). Da er kun Christiania-filialen sine regnskaper undersøkt i perioden 1797-1798 som konkluderer med at 338 674 riksdaler skal ha blitt utlån ved Christiania-filialen ved slutten av driftsåret 1798.

1.3 Problemstillinger og hypoteser

Som det fremgår av vurderingene av den tidligere forskningslitteraturen, i punkt 1.2, finnes det flere konkrete områder hvor flere forfattere har kommet med utsagn om kapital- og kredittforhold i Norge på 1700-tallet med mindre gode belegg og dokumentasjon for deres påstander. Andre forfattere har begrensninger, for eksempel i form av geografi, som svekker den totale fremstillingen av kapital- og kapital for hele Norge. Denne oppgaven vil derfor forsøke å besvare spørsmål som tidligere forskningslitteraturen ikke har besvart, eller hvor dokumentasjonen har vært mangelfull for de norske filialene. Tidsavgrænsningen av undersøkelsene av filialene er driftsårene 1797-1798.

Oppgavens overordnede problemstillinger er: Hvilke samfunnsgrupper fikk lån, og hvor mye lånte disse ved de norske Speciesbankfilialene i perioden 1797-1798? Fantes det regionale forskjeller på kapital- og kredittbehovene i Norge på slutten 1790-tallet, og hvordan skal forskjellene i så fall kunne forklare? Underveis følger underordnede spørsmål knyttet til hvert enkelt kapittel.

1.4 Kilder og avgrænsninger

Utgangspunktet for denne oppgaven er undersøkelse av regnskapene tilhørende de norske Speciesbankfilialene i perioden 1797-1798. Disse regnskapene vurderes utifra hvilke dataer som fremgår av disse, og i tillegg vektlegges korrespondansen, brev mellom hovedbanken i København og bestyrerne ved de ulike filialene. Brevene som er benyttet i denne oppgaven er innkomne brev til bestyrerne ved Christiania-filialen fra hovedstyret til Speciesbanken. Disse brevene finnes ved Riksarkivet, Oslo og dekker perioden 1797-1803. Innkomne brev til hovedstyret fra Norge ved Rigsarkivet, København er uten journalnummer og det finnes ingen mottatte, eller bevarte brev fra Norge før 1798.

Kapittel 2 er hovedsakelig bygget på eksisterende litteratur på området grunnet tidsbesparelse og det faktum at oppgavens hovedformål er undersøkelser i forbindelse med opprettelsene av

de norske Speciesbankfilialene og driften av disse i 1797-1798. Danske historikere har vist seg å være spesielt interessert i dansk-norsk pengehistorie i forhold til nordmennene, men hvor deres hovedfokus er Speciesbanken og hvor de norske filialene ikke er gitt oppmerksomhet av danskene. Dansk litteratur inngår derfor ikke verken ved analyse av de norske filialene eller norske bankkrav og kapital- og kredittbehov.

Kapittel 3 er bygget på Bernt Ankers forslag og bankplan i ”Om Banker i Almindelighed med hensyn til lokal Bank i Christiania” i Hermoder 1796. Det ville trolig vært gunstig ved analyse av Bernt Ankers forslag og ha undersøkt for eksempel brev til hans fetter Carsten Anker i København. Slike brev er bevisst utelatt grunnet oppgavens omfang og det faktum at en Mastergrad kun er på to år. Å sette seg godt i Bernt Anker som person og vesen for å bedre kunne vurdere hans bankplan utifra handlinger som næringsdrivende ville tatt altfor lang tid. Dokumentasjonen i forhold til filialopprettelsene er knyttet til de nevnte brevene, resolusjonsprotokoll for representantene i Speciesbanken og kopibok for hovedstyret i Speciesbanken. Den eneste eksisterende kopiboken starter ikke før i 1798, og det er derfor vanskelig å benytte seg av hovedstyret sine bestemmelser, filiallåneregler og vedtak i forkant av opprettelsen av Speciesbankfilialen i Christiania da denne filialen ble opprettet i 1797.

Kapittel 4 er et analysekapittel av innskudd til de norske filialene hvor kildematerialet hovedsakelig er regnskaper. Disse regnskapene finnes ved Riksarkivet, Oslo. Denne delen av oppgaven er begrenset ved at det ikke fremgår av innskuddene i regnskapene hvor mye av innskuddene som er i mynt og hvor mye som er i sedler.

Kapittel 5 er et analysekapittel av utlånsvirksomhet og lånereglene ved hovedbanken og de norske filialene. Hovedutlånsreglene er analysert ved Speciesbankens oktroa av 16. februar 1791. Lånereglene for de norske filialene er vurdert utifra et brev fra hovedstyret i Speciesbanken til bestyrerne ved Bergen-filialen av 22. mai 1798. Innholdet i disse lånereglene er også blitt vurdert med gjennomgang av Speciesbankens kopibok og resolusjonsprotokoll til Speciesbanken. Dermed oppnås det innsyn i utviklingen av filiallånereglene over tid dvs. siden Christiania-filialen ble opprettet. Oppgavens begrensning ved at lånereglene for Christiania-filialen er ukjente bør derfor være minimal. I likhet med kapittel 4 og innskuddene til filialene er regnskapene en vesentlig forutsetning ved vurdering av filialenes utlånsvirksomhet. En komplett analyse av filialenes utlånsvirksomhet begrenses ved at regnskapene ikke opplyser om til hvilket formål lån er gitt. Oppgaven kan derfor ikke forklare hvorfor personer har tatt lån.

Kapittel 6 er bygget på den tidligere forskningslitteraturen. Dette kapittelet er ment å gi nærmere forklaringer på hvorfor og hvordan kreditt- og kapitalbehovene kan ha gitt ulike utslag ved de ulike filialene driftsvirksomhet.

Kapittel 7 benytter ingen kilder og inneholder kun oppsummering og konklusjon.

Benyttet kildemateriale i analysekapitelene vil gis nærmere omtale i de aktuelle kapitler.

1.5 Oppgavens struktur

Analysen av oppgavens problemstillinger er belyst og strukturert gjennom fire kapitler.

Kapittel 2 er et bakgrunnskapittel som gir hovedtrekk av dansk-norsk bankhistorie i perioden 1736-1791.

Kapittel 3 er en analyse av Bernt Ankers bankplan fra 1796 samt bakgrunn for de enkelte filialer. Filialene ble opprettet på ulike tidspunkt Christiania først i 1797 deretter fulgte Bergen og Trondheim i 1798.

Kapittel 4 beskriver oppbyggingen og føringen av de ulike filialregnskapene samt utregning av de faktiske innskuddene til filialene fra hovedbanken.

Kapittel 5 er en analyse av utlånsregnskapet for å kunne beregne utlånenes størrelse. Hvem lånte og hvor mye? De ulike filialene sammenlignes og vurderes samlet.

Kapittel 6 er en analyse av alternative kredittkilder og måter å skaffe kapital til handel og større næringsdrift.

Kapittel 7 er oppsummering og konklusjon.

1.6 Begrepsforklaringer

Ifølge Øyvind Eitrheim kan penger deles inn i tre ulike roller som 1) avregningsenhet, 2) betalingsmiddel og 3) verdioppbevaringsmiddel. Som en 1) avregningsenhet gjør pengeenheten det mulig å holde oversikt over fordrings- og gjeldsforhold i økonomien. Verdi av på varer, tjenester og eiendeler uttrykkes i pengeenheter som aktører i en økonomi har kunnskap om og tillit til. Som 2) betalingsmiddel kan penger brukes som et instrument ved

oppgjør mellom parter i økonomiske transaksjoner. Sedler og mynt omtales i dag som lovlige eller frigjørende betalingsmidler da debitor (den som skylder penger) kan innfri sin gjeld ved hjelp av disse. For at penger slik skal kunne brukes som et betalingsmiddel må pengene være tilgjengelige og aktører i en økonomi må ha tillit til dem. Penger kan brukes som et 3) verdioppbevaringsmiddel dersom aktører har tillit til at de oppbevarte pengene sin verdi blir opprettholdt over tid.⁴⁰

I perioden som denne oppgaven omhandler skilte man mellom sedler og mynt, og mellom skillemynt og den offisielle myntenheten. Skillemynten var, ifølge Bjørn R. Rønning, et slags mellomlag mellom varens pris og det beløp i sedler det ble betalt med.⁴¹ Speciedaleren, Specie refererer til hele stykker av sølv, og riksdaler kurant eksisterte om hverandre, hvor riksdaler kurant fungerte hovedsakelig som en avregningsenhet. I tillegg hadde man pengeenheten riksdaler kroner, men som kun hadde en mindre rolle.⁴²

En panteobligasjon er ”en form for pantebrev. Den innledes med en ubetinget erklæring fra utstederen om at han skylder pantaveren en bestemt pengesum, med angivelse av hvorledes gjelden skal avdrages og forrentes. Pantobligasjonen er for så vidt et gjeldsbrev. Deretter følger angivelse av det pant som stilles for gjelden og nærmere regler om skyldnerens plikter som pantsetter, f.eks. plikt til å vedlikeholde og forsikre pantet. I enkelte pantobligasjoner finnes i tillegg mer eller mindre utførlige lånevilkår. (...). De er omsetningsgjeldsbrev med mindre det ved gjeldserklæringen er tilføyd en rektaklausul (ikke til ordre e.l.).”⁴³

En diskonto er: ”uopptjent rente, rentefradrag som gjøres ved betaling av en gjeld før forfall, og især den rente som kommer til fradrag i en veksels pålydende ved omsetning i en bank før forfallsdag (diskontering).”⁴⁴

En veksel er: et lovmessig befattet dokument hvor utstederen forplikter seg selv eller oppfordrer en annen til på fastsatt tid og sted å betale en bestemt pengesum til vekselens innehaver.⁴⁵ En veksel er et omsettelig gjeldsbrev ved to typer, egenveksel og trassert veksel (tratte). Store norske leksikon forklarer disse to typene slik: ”Egenveksel er en forpliktelse for utstederen selv til å betale beløpet. En trassert veksel (tratte)

---

⁴⁰ Eitrheim i ”Norges Banks skriftserie nr.37” 2005: 3

⁴¹ Rønning 1980: 13 og Svendsen i ”Dansk pengehistorie” 1968: 13

⁴² Eitrheim i ”Norges Banks skriftserie nr.37” 2005: 5

⁴³ Sitat kilde: www.snl.no/pantebrev (data hentet 6. november 2010)

⁴⁴ Sitat kilde: www.snl.no/diskonto (data hentet 26. oktober 2010)

⁴⁵ Evanths 1919: 78

inneholder en oppfordring fra utstederen til en annen person (trassaten) om å betale et bestemt beløp til en tredje (remittenten) på en bestemt forfallsdag.”⁴⁶

Annuitet i forbindelse med lån er ”(av lat. annus, år), f.eks. den sum som betales årlig i et visst antall år til dekning av renter og avdrag på en gjeld (a.-lån), slik at summen av renter og avdrag alltid blir den samme, mens rentens andel reduseres”.⁴⁷

Endossement er ”(...) en form for overdragelse av fordringer som brukes på vekslar, sjekker, vekselobligasjoner og enkelte andre dokumenter. Hvis debitor ikke betaler, har overtageren (endossatøren) regress mot overdrageren (endossenten) og dem som tidligere er forpliktet ifølge dokumentet, og kan hos dem kreve betaling straks.”⁴⁸

---

⁴⁶ Sitat kilde: www.snl.no/veksel/gjeldsbrev (data hentet 31. oktober 2010)

⁴⁷ Sitat kilde: www.caplex.no/Web/ArticleView.aspx?id=9337216 (data hentet 6. november 2010)

⁴⁸ Sitat kilde: www.snl.no/endossement (data hentet 15. november 2010)

2 Bakgrunn for opprettelsen av Speciesbanken i 1791

Hensikten med dette kapittelet å belyse de økonomiske forholdene i Danmark-Norge, i tiden 1736 til 1791, som ledet til opprettelsen av Speciesbanken av 1791. Kapitelet vil samtidig rette søkelys mot de norske kapital- og kredittbehovene på 1700-tallet ved vurdering, drøfting og kommentering av norske banksøknader i perioden 1736 til 1791 de danske styresmakter i København.

Kapittelets problemstilling er: Hvorfor ble Speciesbanken opprettet i 1791? Hva var hensikten med opprettelsen? Hvilke aktører sto bak opprettelsen av Speciesbanken? Hvem fremmet krav om bank i Norge? Hvorfor ble bankkravene ikke imøtekommet med opprettelse av filial, eventuelt en underavdeling, tilhørende Kurantbanken eller en egen norsk bank?

2.1 Hovedtrekk for dansk-norsk bankhistorie 1736-1791

Før Speciesbanken ble opprettet ved forordning av 16. februar 1791⁴⁹, og i drift fra den 1. juli 1791⁵⁰ eksisterende det en seddelutstedende bank i Danmark-Norge ifra før ved navn ”den Kiøbenhavnske Assigation- Vexel og Laanebanque”. Datidens vanlige betegnelse på denne banken var ”den Københavnske Bank”, eller ”den Kongelige Oktrojerede Bank”. Bankens mer velkjente navn innen historielitteratur etter 1900-tallet er Kurantbanken (også skrevet som Courantbanken), et navn først brukt etter opprettelsen av Speciesbanken, ifølge Erik Rasmussen (1952).⁵¹ Kurantbanken ble opprettet ved forordning av 29. oktober 1736⁵² med åpning for publikum den 11. mars 1737⁵³.

For å kunne oppklare de økonomiske forholdene som ledet til opprettelsen av Speciesbanken er det nødvendig med nærmere beskrivelser og forklaringer av forløperen Kurantbanken.

---

⁴⁹ Gunnerusbiblioteket i Trondheim, ”Octroy og Reglement for den Danske og Norske Species-Banque paa 40 Aar.” 16. februar 1791

⁵⁰ Rigsarkivet, København, ”Forordning om en Species-Banks Oprettelse i Kiøbenhavn, hvilket tager sin Begyndelse den 1ste Julii Indeværende Aar.” Frederichberg Slot den 24de Junii 1791

⁵¹ Rasmussen 1952 i ”Dansk historisk tidsskrift, bind 11. rekke, 3 (1950 - 1952)”

⁵² Rigsarkivet, København, ”Allernaadigste Octroy for den Kiøbenhavnske Assigation- Vexel- og Laane-Banque. Dateret Friderichberg d. 29 Octobr. Ao. 1736”

⁵³ Rasmussen 1955: 39

Foranledningene bak opprettelsen av Kurantbanken var flere. Erik Rasmussen i (1952) mener at 1730-tallet kunne betegnes som en ”fattig tid”, spesielt for landbruket.⁵⁴ Hva var så problemene for landbruket, ifølge Rasmussen? Kornprisene var kun halvparten enn hva de hadde vært i 1690-årene og Holland hadde gjennomført en kraftig forhøyelse på importtoll. Denne forhøyelsen av importtollen i Holland førte til at mengden av dansk oksekjøtt for eksport ble halvparten i tidsrommet 1723-1736.⁵⁵ Dette førte til at jorden mistet sin verdi.⁵⁶ Danske statsmenn, i erkjennelsen av dårlige økonomiske forhold, innså at det behøvdes en innsats for komme ut av en herskende valutanoed i danske næringsliv.⁵⁷ Man finner uttrykk for Kurantbanken ble opprettet spesielt med tanke på handelspersoner, ”til Commerciens og Manufacturers Befordring”, i Kurantbankens oktroa av 29. oktober 1736:

”Og vi Allernaadigst befinde, at samme Forehavende er lige saa gjørligt, maar de af Vores kiere, og tro Undersætter, som have Formue dertil, eller Leilighed sig der af at betiene, vilde lade sig et saa gavnligt og priiseligt Værk alvorligen være angelægen, som en sadan efter denne Stads og disse Rigers Omstændigheder vel indrettet Banqve kand være af største Nøtte, saa vel i henseende til Commerciens og Manufacturers Befordring, som til et retskaffen Credit-Væsen og uforanderlige Vedligeholdelse”.⁵⁸

Helt nøyaktig hvem som kom på idéen bak opprettelsen av Kurantbanken kan man, ifølge Rasmussen (1952), ikke med sikkerhet fastslå. Det fantes til tross for vanskelige økonomiske tider i Danmark-Norge også motstand mot opprettelsen av Kurantbanken. Kongens rådgivere Johan Ludvig Holstein og Christian Ludvig v. Plessen var imot en merkantilistisk politikk som ville føre til utgifter som gikk på tvers av en gjennomført sparsommelighet for det dansk-norske finansvesenet.⁵⁹

Kurantbanken var en innskudds- og utlånsbank, samt en seddelutstedende bank.⁶⁰

Kurantbanken var en privat bankinstitusjon og aksjeselskap, men et resultat av statlige initiativ, som ifølge sin oktroa pliktet å innløse dens Kurantsedler mot sølvmynt. Banken fikk derimot ikke konkrete pålegg om seddeldekning, og hadde ingen grense for dens seddelutstedelse.⁶¹ Wilhelm Keilhau (1954) mener at Kurantbanken pengeteknisk sett var ett eksperiment, da dens skjebne helt uforbeholdent lå i ledelsens hender.⁶² Et problematisk

---

⁵⁴ Rasmussen 1952 i ”Dansk historisk tidsskrift, bind 11. rekke, 3 (1950 - 1952)”: 142

⁵⁵ Rasmussen 1952 i ”Dansk historisk tidsskrift, bind 11. rekke, 3 (1950 - 1952)”: 142

⁵⁶ Rasmussen 1952 i ”Dansk historisk tidsskrift, bind 11. rekke, 3 (1950 - 1952)”: 142

⁵⁷ Rasmussen 1952 i ”Dansk historisk tidsskrift, bind 11. rekke, 3 (1950 - 1952)”: 142

⁵⁸ Rigsarkivet, København, sitat ”Allernaadigste Octroy for den Kiøbenhavnske Assignation- Vexel- og Laane-Banqve. Dateret Friderichberg d. 29 Octobr. Ao. 1736”: 2-3

⁵⁹ Rasmussen 1952 i ”Dansk historisk tidsskrift, bind 11. rekke, 3 (1950 - 1952)”: 156

⁶⁰ Eriksen, Jahn og Munthe 1966: 3

⁶¹ Keilhau 1954: 35 og Rasmussen 1955: 238

⁶² Keilhau 1954: 35

element ved Kurantbanken var at den ble tuftet på at dens utstedte sedler i Riksdaler Dansk Kurant (heretter kun omtalt som R.D.K.) ikke var tvunget, men lovlig betalingsmiddel. Etter mitt skjønn ville ett vedtak om R.D.K. som et tvunget betalingsmiddel fra Kurantbankens oppstart kunne hatt et potensial til å skape mer stabile pengeforhold i Danmark-Norge. I forhold til Kurantbankens betalingsmidler forpliktet staten seg til å motta Kurantbankens utstedte sedler som rede penge, hvilket møtte motstand i Geheimekonseilet (den eneveldige kongens råd⁶³), fordi man fryktet at dette kunne lede til mangel på mynt. Dette punktet ble gjennomført fordi det ble ansett som nødvendig for sedlenes kreditt.⁶⁴

I året 1745 opplevde Kurantbanken en akutt krise hvor den ikke var i stand til å oppfylle sine forpliktelser ved innløsning av sedler til sølv, og hvor kommissærene i banken i oktober 1745 skrev en forestilling til Kongen. Kurantbankens myntbeholdning var per 14. oktober 1745 kun på 25 000 R.D.K.⁶⁵ Kommissærenes utkast resulterte i plakat av 16. oktober 1745 med forbud av utførsel av mynt fra Danmark-Norge ”under Confiscation og anden vilkaarlig Straf”, ordrer til Kurantbanken om ikke å utlevere mynt ”uden alene hvis lidet en eller anden til deres nødvendige husholdnings udgifter måtte behøve” og forbud mot å nekte å motta Kurantsedler som betaling ”da den udenlandske Betaling ved Vexler kand og bør skeep”.⁶⁶ Som en følge av at Kurantsedlene nå ikke var innløselige mot sølv og at utførsel av mynt ble forbudt mener Rasmussen (1955) at Kurantsedlene som en konsekvens av dette må omtales som tvungne.⁶⁷ Denne plakaten var å skulle vare i seks uker for ikke å svekke tilliten mer enn nødvendig.⁶⁸ Den 15. november 1745 kom det en ny forestilling til Kongen da bankkommissærene i Kurantbanken ikke kunne se at forholdsreglene hadde fungert etter deres hensikt, og med en ny plakat datert 26. november 1745 fikk man forlengede bestemmelsene ”endnu paa nogen kort Tiid og indtil videre”.⁶⁹ Kurantbanksedlenes innløselighet mot sølv kom tilbake i løpet av 1747.⁷⁰

Problematiske pengeforhold i Danmark-Norge oppsto igjen i året 1757. Mendel Levin Nathanson (1844) mener at det var prinsipielle forskjeller mellom disse to krisene i 1745 og

---

⁶³ ”Geheimekonseilet, også kalt bare konseilet, de da. enevoldskongenes råd fram til 1770, formelt etabl. 1670 av Christian 5., erstattet riksrådet”. Sitat kilde: www.caplex.no/Web/ArticleView.aspx?id=9312268 (data hentet 16. november 2010)

⁶⁴ Rasmussen 1952: 164

⁶⁵ Rasmussen 1955: 84-85

⁶⁶ Sitat ”Christian 6s Forordning 1745”: 90-91 i Rasmussen 1955: 85

⁶⁷ Rasmussen 1955: 85

⁶⁸ Rasmussen 1955: 86

⁶⁹ Sitat ”Christian 6s Forordning 1745”: 104 i Rasmussen 1955: 86

⁷⁰ Rasmussen 1955: 245

1757, men dette blir tilbakebevist av Rasmussen (1955). Dette forklarer Rasmussen ved henvisning om at Nathanson mente at forordningen av 1745 ikke gjorde sedlene til et tvunget betalingsmiddel, noe Nathanson senere innrømmet var en feiltakelse. Nathanson fastholdt likevel dens konsekvenser.⁷¹ Nathanson hevder, med urett ifølge Rasmussen angående pengeforholdene i 1757, at ”Vexel-Coursen (...) stod næsten lige med selve Courant-Coursen, og altså bortfalder den i Forordningen anførte Grund”⁷². Ifølge Rasmussen trodde Nathanson at seddelkursen i 1757 kun var 1-2 % dårligere enn agio⁷³, og at årsaken for de gjenoppståtte dårlige forholdene i 1757 lå i at staten, i andre halvdel av dette året, skulle ha hatt opp lån i Kurantbanken på 300 000 R.D.K.. Nathanson hevder derfor at staten hadde kunne forutsett at bankens innløsningsplikt ikke ville kunne bli opprettholdt.⁷⁴ Rasmussen bemerker at statlige lånet i Kurantbanken ikke kunne ha noen avgjørende betydning for at Kurantbanken ikke kunne innløse Kurantsedlene til sølv i 1757 fordi det statlige lånet som Nathanson henviser til først ble gitt i 1758. Rasmussen mener at dersom noen likevel hadde kunnet forusett at Kurantbanken ikke ville være i stand til å forplikte seg til innløsingen av sedler ville dette ha vært et særsyn hos samtidens finansielle ledelse.⁷⁵ Albert Olsen (1936) forklarer årsaken til Kurantbanken sin opphevelse av innløsningsplikten i 1757 for Kurantsedlene og resultatene av pengeforholdene som følger:

”(...) denne Gang ikke saa meget Frygt for Pengevæsenets Sammenbrud som den preussiske Syvaarskrigs Udbrud, idet vor Sølvmynt gik til de prussiske Smeltedigler for atter at komme til Syne som undervægtig preussisk Mønt. Der udstedtes nu Forbud mod Udførsel af mønt i Forbindelse med Ophævelse af Sedlernes Indløselighed”⁷⁶

Rasmussen mener at er vanskelig å se noen prinsipielle forskjeller mellom situasjonene i 1745 og 1757. Både i 1745 og 1757 ble situasjonen forverret av høye sølvpriser som økte frykten for et sammenbrudd i det dansk-norske pengevesenet.⁷⁷ Rasmussen sin konklusjon er at årsakene som førte til forordning av 6. oktober 1757 var reelle. Kurantbanken og de danske styresmaktene sine motiver i 1745 og i 1757 var like og derfor inntraff de samme forholdsreglene.⁷⁸

---

⁷¹ Rasmussen 1955: 121

⁷² Nathanson 1884 i Rasmussen 1955: 121

⁷³ Agio er prisforskjellen mellom klingende mynt og papirpenger. Evanths 1917: 14

⁷⁴ Nathanson 1884 i Rasmussen 1955: 121

⁷⁵ Rasmussen 1955: 121

⁷⁶ Sitat Albert Olsen 1936: 53-54 i Rasmussen 1955: 121

⁷⁷ Rasmussen 1955: 121

⁷⁸ Rasmussen 1955: 121

Myntbeholdningen til Kurantbanken var på 102 000 R.D.K. mens seddelomløpet var på 1 903 000 R.D.K., slik at kun 5 % av sedlene var dekket av sølv i februar 1757.⁷⁹ Forordningen av 6. oktober 1757 bestemte, i likhet med forordningen av 26. november 1745, at utførsel av mynt ble forbudt, Kurantbanken trengte ikke å innfri sedler mot sølv utover de nødvendigste behov og at Kurantsedlene ble tvungent betalingsmiddel.⁸⁰ Disse bestemmelsene var i utgangspunktet ikke planlagt å være permanente løsninger, men ”paa noget kort Tiid og indtil videre”, men ikke ble opphevet så lenge Kurantbanken var til.⁸¹ Til tross for Kurantsedlene ble tvunget betalingsmiddel verdien på Kurantsedlene lagt under pari⁸². Dessuten forsvant de største myntene ut av sirkulasjonen.⁸³ Forholdet mellom seddel og mynt kan en betegnes som en monetær krise for Kurantbanken da det i året 1758 fantes en seddelmengde på 1 935 000 R.D.K., mens myntbeholdningen var på 9000 R.D.K. og dermed var kun 0,47 % av sedlene dekket av sølv.⁸⁴

Kurantbankens private eierskap tok slutt i 1773, da aksjonærene ble kjøpt opp av staten.⁸⁵ Nathanson (1844) sine anslag for omløp mengden av Kurantsedler viser at staten aktivt benyttet Kurantbankens seddelpresse for å dekke sine finansielle behov.⁸⁶

Tabell 1 - Kurantbankens sedler og myntbeholdningen i perioden 1773-1784⁸⁷

---

⁷⁹ Rasmussen 1955: 118

⁸⁰ ”Kong Friderich den Femtes Allernaadigste Forordninger og Aabne Breve, 1757”: 91-92 i Rasmussen 1955: 120

⁸¹ Rasmussen 1955: 120

⁸² Pengesedler, myntsorter osv. kan sies å være i pari når kursverdien er sammenfallende med pengeseddelen eller myntens pålydende nominelle verdi. Evanths 1917: 497

⁸³ Eriksen, Jahn og Munthe 1966: 3

⁸⁴ Rasmussen 1955: 122

⁸⁵ Keilhau 1954: 36

⁸⁶ Nathanson 1844: 96-97

⁸⁷ Tabell er laget ved hjelp av beregninger utført av Nathanson 1844: 96-97

	Verdien på Kurantsedler i omløp	Kurantbankens egen myntbeholdning
Årstall		
1773	6.143.000	89.787
1774	6.521.000	154.070
1775	7.190.000	107.787
1776	7.444.900	117.548
1777	8.025.820	156.671
1778	9.729.396	82.238
1779	10.317.237	118.135
1780	10.629.618	177.406
1781	12.836.557	171.623
1782	15.553.810	80.451
1783	15.683.410	123.021
1784	15.242.630	232.470

2.2 Den Slesvig-holstenske Speciesbank av 1788

”Finansministeren” i Danmark-Norge Heinrich Ernst Schimmelmann (1747-1831) hadde i året 1785 ferdigstilt en plan med tanke på å bedre den dansk-norske statsgjelden, forvaltningen av finansvesenets og pengevesenets innretning. Det hadde kommet en plan i 1782 for å forbedre pengevesenet i Danmark-Norge av Geheimeråden (kongens nærmeste rådgiver) Poul Christian v. Steman som foreslo at det skulle tas et utenlandsk lån for å skaffe seg mynt og senere forvandle papirpenger til realiserende sedler, men denne planen ble ikke etterfulgt.⁸⁸ Planen av 1785 innebar at den nasjonale gjelden skulle nedbetales enten i penger ved at det skulle opptas et innlandsk lån, eller ved gode fordringer.⁸⁹ Resultatet av 1785 planen ble derimot mislykket.⁹⁰

Det kom en ny plan til forbedring av dansk-norsk pengevesenet ved forordning av 29. februar 1788 og plakat av 19. mars 1788. Resultatet av dette ble gjeninnføring av Speciedaleren, samt opprettelsen av den Slesvig-holstenske Speciesbank i Altona (heretter omtalt som Altonabanken).⁹¹ Baron Christian Ulrich Detlev von Eggers (1758-1813), nasjonaløkonom og

⁸⁸ Nathanson 1844: 84

⁸⁹ Eggers 1791: 16

⁹⁰ Andersen 1882: 40

⁹¹ Wilcke 1929: 159 og Svendsen i ”Dansk pengehistorie” 1968: 58

administrativ embetsmann, uttrykte i sine ”Memoiren über die dänischen Finanzen vorzüglich in Rücksicht auf allgemeine Staatswirtschaft” (1800-1801) at Altonabanken ikke ble opprettet som et formål om å forbedre valutakursen, men at produksjonen i sin helhet skulle utvikles.⁹² Hensikten bak opprettelsen av Altonabanken var på sikt å gjeninnføre den gamle verdimåleren Speciemyntfoten, som var den eldste og den mest stabile, og til slutt å få fjernet Kurantmyntfoten.⁹³

På forskjellig vis var Speciesbanken en slags kopi av Altonabanken, og det er derfor hensiktsmessig for å gi en kort innføring av denne med hensyn til opprettelsen av Speciesbanken.⁹⁴ Det var en nemlig en vesentlig forutsetning for dannelsen av Altonabanken, samt innføringen av Speciemynten i hertugdømmene at reformen skulle etterfølges av en lignende i kongerikene, hevder Wilcke (1929).⁹⁵ Disse to bankene skiller seg derimot ifra hverandre da Altonabanken var offentlig, mens Speciesbanken var en privat institusjon. Andre viktige ulikheter var at Altonabanken hadde et fond kun bestående av sølv. Speciesbanken hadde på sin side et fond basert på en aksjekapital som delvis besto av innskudd i Kurantsedler. Videre hadde Altonabanken plikt til å løse inn sine sedler med sølv, mens Speciesbanken skulle fritt kunne velge mellom å innløse sine sedler mot sølv eller mot Kurantsedler etter dagskurs.⁹⁶

I forhold til likhet utstedte begge disse to bankene Specie-sedler med de samme pålydendene verdier i rd.sp., og hadde fastsatte dekningsregler (les: innløsning mot sølv) for seddelutstedelsen.⁹⁷

Kursen på R.D.K. ble kraftig forverret i perioden 1788-89 fordi Danmark-Norge ble innviklet i den russisk-svenske krig, som varte fra 1788-1790, som alliert med Russland. Traktaten med russerne innebar at Danmark-Norge måtte stille 12 000 mann og 6 linjeskip til disposisjon.⁹⁸ De ekstraordinære utgiftene i forbindelse med krigsutrustningen ble under disse årene anslått av finanskollegiets forestilling av 9. februar 1790 å ha vært cirka 5 millioner R.D.K..⁹⁹ Støtte fra Russland, ekstra skatter og lån i Altonabanken var ikke tilstrekkelig for dekke disse

---

⁹² ”Dansk biografisk leksikon”. Kilde: <http://runeberg.org/dbl/4/0437.html> og Svendsen i ”Dansk pengehistorie” 1968: 65

⁹³ Wilcke 1929: 154 og Svendsen i ”Dansk pengehistorie” 1968: 14

⁹⁴ Olsen 1962: 245

⁹⁵ Wilcke 1929: 169

⁹⁶ Olsen 1962: 245-246

⁹⁷ Olsen 1962: 245

⁹⁸ Nathanson 1833: 237

⁹⁹ Svendsen i ”Dansk pengehistorie” 1968: 68

uforutsette utgiftene.¹⁰⁰ Kurantsedler som var blitt inndratt i hertugdømmene av en verdi på cirka 1,5 millioner, og som etter planen skulle ha vært destruert, ble satt i sirkulasjon igjen. På grunn av denne tilførselen, samt lån i Kurantbanken, steg seddelmengden av Kurant.¹⁰¹ Et slikt mislighold av statlig finanspolitikk bidro, ifølge Eggers, til at Kurantbanken ”i de senere Aar havde Fordommerne mod sig, at man engang var vant til at tvivle om Regeringen vilde følge de offentlig bekjendtgjorte Grundsætninger.”¹⁰² Manglende vilje til begrensninger, eventuelt mangel på økonomisk forståelse, av mengden på sedler kan sies å ha vært et gjentakende problem i den økonomiske tenkningen i Danmark-Norge på 1700-tallet. Forslag til løsninger av de dårlige økonomiske forhold i Danmark-Norge skulle forsøkes å bli løst av en den ”overordentlig finanskommisjon” dannet i 1797, som i ettertiden i dansk økonomisk historie blir omtalt som ”den store finanskommisjonen”. I denne finanskommisjonen inngikk forskjellige grener fra den statlige styrelsen og som i 15-20 år etter opprettelsen skulle foreslå planer for viktige økonomiske avgjørelser.¹⁰³

2.3 Etableringen av Speciesbanken av 1791

2.3.1 Forarbeidet før opprettelsen av Speciesbanken

Resultater av den store finanskommisjonens drøftelser førte til en forestilling av 16. juni 1790.¹⁰⁴ Deres konklusjon var det ikke fantes en enkelt årsaksfaktor til den dårlige utviklingen for det dansk-norske finansvesenet. Det kunne være bankinteressentskapet i Kurantbanken sin higen etter profitt, eller de dansk-norske finansenes pengebehov som hadde vært årsaken til den store fabrikasjonen av sedler. Dette hadde medvirket til en negativ handelsbalanse, eventuelt var det var underbalansen i seg selv, som hadde ført til dårlig kurs på Kurantsedlene. Opplysningene som finanskommisjonen var i besittelse av gjorde det vanskelig å foreta en ordentlig konklusjon. Kommisjonen foreslo at alle banksedler burde dras ut av sirkulasjonen og avskaffes for alltid.¹⁰⁵ En hurtig og fullstendig inndragning av sedlene var ikke mulig da den store sum av rede mynt, som behøves, ikke fantes i landet og fordi utenlandske lån burde inngås pga. rentebyrden dette ville føre til. Det ville heller ikke være

---

¹⁰⁰ Svendsen i ”Dansk pengehistorie” 1968: 68 og Eggers 1791: 17

¹⁰¹ Svendsen i ”Dansk pengehistorie” 1968: 68

¹⁰² Eggers 1791: 19

¹⁰³ Svendsen i ”Dansk pengehistorie” 1968: 69

¹⁰⁴ Svendsen i ”Dansk pengehistorie” 1968: 71

¹⁰⁵ Svendsen i ”Dansk pengehistorie” 1968: 71

hensiktsmessig å sette Kurantmynt i omløp fordi mynt ville forsvinne over landegrensene, mente finanskommissjonen.¹⁰⁶

Finanskommissjonens la frem det endelige forslaget til bedring av de finansielle forholdene i Danmark-Norge i en forestilling av 25. januar 1791. Deres hovedkonklusjoner var som følger:

- 1) Kurantbanken skulle lukkes og inndra sine sedler med 750.000 riksdaler Kurant i året. Per 30. juni 1791 var Kurantbankens seddelomløp beregnet å være på noe over 16 millioner av Kurantbankens realisasjonskommissjon. Dette beløpet ble forutsatt å bli inndratt innen 20 år.
- 2) En ny privat bank fundert på Speciemyntfoten skulle opprettes.¹⁰⁷

Johan Nicolai Tetens, matematiker, fysiker, filosof og statsøkonom og medlem i finanskollegiet i 1790¹⁰⁸, skrev i 1795 at den største betenkeligheten i finanskommissjonen hadde vært frykt for pengemangel da inndragningen av Kurantsedlene ble drøftet. Tanken var at pengemangelen ville bli avhjulpet gjennom Speciesbanken ved å anskaffe sølv ved handel eller å trekke på en annen måte.¹⁰⁹

Finanskommissjonen begrunnet at denne nye Speciesbanken måtte være privat med henvisning til utlandet, og innså det ikke som selvmotsigende at Kurantbanken opprinnelig hadde vært en privat bank. Dette ble riktignok bemerket med at Kurantbanken ikke hadde fått ordentlige forskrifter angående seddelutstedelsen, hvilket den nye Speciesbanken skulle få.

Finanskollegiet forela en forestilling av 25. januar 1791, hvor man konkretiserte nærmere bestemmelsene for den nye private Speciesbanken. Den skulle ha et grunnfond på bestående av en aksjekapital på 2 400 000 rd Sp. Grunnfondet kunne enten betales inn i rede mynt eller i Kurantsedler, etter omregning til Species.¹¹⁰ Speciesbanken skulle kunne utstede sedler i Riksdaler Species inntil 1,9 ganger i forhold til verdien på grunnfondet, men med kongelig tillatelse kunne utvides til 2,2. Med disse dekningsreglene ville Speciesbanken kunne utstede cirka 6 millioner i Speciessedler.¹¹¹ Det hadde vært sterk uenighet i overbankdireksjonen om Speciesbankens tillatelse til å omveksle Kurantsedler etter kursen på vekslingstidspunktet og om aksjonærenes rett til å innbetale innskuddet til fondet i sedler. Overbankdireksjonen mente at dette ville binde de nye Speciessedlene til Kurantsedler og dermed undergrave den nye

---

¹⁰⁶ Svendsen i "Dansk pengehistorie" 1968: 71-72

¹⁰⁷ Svendsen i "Dansk pengehistorie" 1968: 72 og Rønning 1980: 63

¹⁰⁸ "Dansk biografisk leksikon". Kilde: <http://runeberg.org/dbl/17/0143.html> (data hentet 2. mai 2010)

¹⁰⁹ Svendsen i "Dansk pengehistorie" 1968: 74

¹¹⁰ Svendsen i "Dansk pengehistorie" 1968: 72

¹¹¹ Svendsen i "Dansk pengehistorie" 1968: 72

banken allerede ifra starten.¹¹² Mendel Levin Nathanson og Julius Wilcke har kritisert også dette punktet, men hvor Knud Erik Svendsen (1968) mener at Nathanson og Wilcke har tatt feil fordi den omstridte bestemmelsen i virkeligheten betydde at Speciessedlene hadde svingende verdi mot Kurantsedler, og hvor forholdet til sølvmynter nå hadde fått en fast verdi.¹¹³

Svendsen anser det som grunnleggende avgjørende at man vektlegger gyldigheten som de nye Speciessedlene fikk, hvilket Nathanson og Wilcke overså. Speciessedlene ville kunne trenge inn på området hvor Kurantsedlene ble anvendt. Dersom mengden Kurantsedler ikke ble forminsket kunne kursen på Kurantsedlene bli forverret og det ville da behøves enda flere Kurantsedler for å veksle til Riksdaler Speciessedler.¹¹⁴

Hva var så Nathanson (1844) sine forklaringer vedrørende debatten omkring Speciesbanken? Statusen for Kurantbanken var per 20. juni 1791, ifølge Nathanson, aktiver på 18 596 885 R.D.K., hvor utestående fordringer utgjorde 17 831 064 R.D.K.. Kurantbankens passiver var på 17 996 885 R.D.K., hvor utestående sedler utgjorde 16 165 730 R.D.K..¹¹⁵ Midlene til inndragningen av Kurantsedlene skulle komme fra et realisasjonsfond på noe under 10 millioner R.D.K..¹¹⁶ Verdier på cirka 10 millioner R.D.K. skulle kunne inndra en seddelmengde på noe mer over 16 millioner R.D.K.. Denne oppgaven betegnet Nathanson ikke mindre enn en umulighet, hvilket han også mente ble innsett i samtiden. Nathanson mener at denne vanskeligheten ved inndragning ble innsett fordi finansvesenet årlig skulle gi tilskudd dersom Kurantbankens midler ikke var tilstrekkelige.¹¹⁷ Nathanson går forholdsvis langt i sin kritikk av finansminister Heinrich Ernst Schimmelmann og finansplanen med påstander om at Schimmelmann aldri oppgav Kurantbanken som et hjelpemiddel for de danske finanser, og dermed motarbeidet finansplanen. Med Nathanson sin henvisning til at finansminister Schimmelmann den 14. januar 1791 endatil skal ha forøket mengden av Kurantsedler med 1 million, og som ikke skulle tilbakebetales, synes intensjonen bak stegningen av Kurantbanken og opprettelsen av Speciesbanken å være svak ved forståelse av Nathanson.¹¹⁸ Povl Bagge (1955) vurderer det problematisk at Nathanson hadde

---

¹¹² Svendsen i "Dansk pengehistorie" 1968: 72

¹¹³ Svendsen i "Dansk pengehistorie" 1968: 73

¹¹⁴ Svendsen i "Dansk pengehistorie" 1968: 73

¹¹⁵ Nathanson 1844: 101

¹¹⁶ Rønning 1980: 63

¹¹⁷ Nathanson 1844: 102

¹¹⁸ Nathanson 1844: 102-103

vanskeligheter med å holde teoretiske og politiske vurderinger skilt fra hverandre.¹¹⁹ Min egen oppfatning er at Nathanson fremstår som en belest person på dansk-norsk bankhistorie på 1700-tallet, men grunnet Nathanson (1844) til dels vel krasse kritikker synes Bagge å ha rett i sin fremstilling av Nathanson, dog er Nathanson ikke mindre interessant lesing for det.

2.3.2 Opprettelsen av Speciesbanken i 1791

Den 16. februar 1791 en ble ny seddelutstedende bank, i Danmark-Norge, Speciesbanken offisielt opprettet.¹²⁰ I Speciebankens oktroa, av 16. februar 1791, kan man lese i forordet at Speciesbanken hadde følgende begrunnelse for opprettelsen:

”Giøre alle vitterligt: At, ligesom Vi, blandt andre Foranstaltninger, som af Os ere biefaldte og iværksatte, for at give Pengevæsenet i Vore Riger og Lande destomere Fasthed og Stadighed, og den offentlige som private formue en desto sikkrere og uforanderligere Værd, have besluttet, og tilladt, at en nye Species-Banque maae af et Interessentskab oprettes i Vores Residence-Stad Kiøbenhavn, for efterhaanden at træde i Stedet for den der hidtilværende Assignation- Vexel- og Laane-Banque, som efterhaanden inddrager sine Sedler, og naar de ere inddragne, ophører; Saa have Vi ogsaa taget i Overveielse, hvorledes denne nye Species-Banque, tilligemed at bindes til saadanne Forpligtelser, som en Banques Natur og varige Credit, samt Statens almindelige Beste fordrer, kunde gives saadanne Rettigheder, Friheder og Benaadninger, som kunne fremme dens Tarv, og forvisse dens Interessentere billige og fremvoxende Fordele; (...).”¹²¹

Hovedtrekkene i forbindelse med opprettelsen av Speciesbanken viser at hovedintensjonene var å bidra til mer stabile pengeforhold og på sikt å skulle erstatte den eksisterende Kurantbanken. I likhet med Kurantbanken tyder også Speciesbankens forord på at også denne nye banken at den hovedsakelig var ment for danske handelsmenn, spesielt for københavnerne.

Speciesbankens første hovedformål var:

”at den, som Laane-Banque, altid har i Forraad et Fond af rede Species-Mynt, eller Valuta med rede Species-Mynt, i Forhold til hvilket Fond den, til handelens og Fabrikvæsenets Fremme og til Lettelse for Penge-Omløbet, maae udstæde Species-Sedler, som den kan udlaane, mod behørige Sikkerheder og gangbare Renter.”¹²²

Fondet til Speciesbanken skulle skaffes av et privat interessentskap og bestå av 2 400 000 rd.sp., eller 3 000 000 R.D.K.. Innskudd til fondet skulle skje ved 6000 aksjer med en pris på 400 rd.sp. per aksje.¹²³ Innskuddene til Speciesbanken sitt fond behøvde ikke være i sølvmynt

¹¹⁹ Povl Bagge 1955 i ”Dansk historisk tidsskrift bind 11, rekke 5, 1956-1959”

¹²⁰ ”Octroy og Reglement for den Danske og Norske Species-Banque paa 40 Aar. 16. Februar 1791”: 4

¹²¹ Sitat ”Octroy og Reglement for den Danske og Norske Species-Banque paa 40 Aar. 16. Februar 1791”: 3-4

¹²² Sitat ”Octroy og Reglement for den Danske og Norske Species-Banque paa 40 Aar. 16. Februar 1791”: 6

¹²³ Eggers 1791:65-66 og Nathanson 1844: 106

eller sølvbarrer, men kunne også skje i Kurantsedler, etter kurs mot Riksdaler Species.¹²⁴ Speciesbanken sto fritt til å løse sine Speciessedler mot sølvmynt, eller Kurantsedler etter kurs.¹²⁵ Paragraf 8, i oktroen, er i denne sammenheng hensiktsmessig å gjengi:

”Da det er Banquen tilladt at udstæde Sedler, der, saaledes som meldt, gaae og gielde som rede Mynt, saa skal det derimod ogsaa være dens Pligt, strax, ved Foreviisningen og paa Forlangende, at give til Ihændeoveren fuld Betaling i rede Valuta for enhver Seddel, den har udstædt. Den rede Valuta, med hvilken den indløser sine Sedler naar det forlanges, skal enten være rede Species-Rigsdalere, eller den gamle Banques Courant-Sedler.”¹²⁶

Det er merkelig at med en intensjon bak opprettelsen av Speciesbanken om å forbedre et pengevesen i dårlig forfatning, mye grunnet en altfor stor seddelmengde av Kurant, at man ikke benyttet denne muligheten til å distansere seg mer fra Kurant og skape mer fordelaktige premisser for Riksdaler Species som betalingsmiddel. Det er for eksempel noe spesielt at man valgte å gi Kurantsedler rett til innløsning mot sølv i Speciesbanken. Et godt insentiv for inndragelse av Kurantsedlene, men også en kilde som kunne tappe Speciesbanken for sølv. Kurantbanken pliktet ikke etter forordningen av 6. oktober 1757 å innløse Kurantsedler til sølv, men hvor Speciesbanken pliktet å gjøre dette mot utstedte Speciessedler. Status for innskuddene til Speciesbankens fond var per 11. desember 1792: 840 000 rd.sp. hvor 240 000 av dette var verdier i sølv, mens 600 000 var verdier i Kurantsedler. Gull eller gullmynter var ikke akseptert ved innskudd til fondet.¹²⁷ Denne størrelsen på fondet gjorde at Speciesbanken var i stand til å utstede 1 596 000 rd.sp. i sedler, ifølge Nathanson.¹²⁸

Speciesbankens andre hovedformål, formulert i paragraf 3, var at den skulle fungere som en bank hvor man kunne oppbevare penger, og hvor klienten selv kunne bestemme fritt over sine innskudd da det heter at den: ”Som Giro- og Assignations-Banque at imodtage og giemme Summer i Speciespenge, eller rede Valuta med Speciespenge, som nogen maatte forlange der, til Bevaring, at indsætte, for at han derpaa kan anwise, eller deraf udtage efter sin Fornødenhed og sit Forgødtbefindende.”¹²⁹

Speciesbankens paragraf 4 gir inntrykk av at man ikke ønsker å gjøre noen spesielle endringer og dyptgående i penge- og banksystemet i Danmark-Norge ved følgende:

”End videre skal Banquen ikke allene have Tilladelse til at imodtage hvad Midler eller Penge, nogen vil betro den in Deposito, men skal endog, saalænge den nuværende

---

¹²⁴ Nathanson 1844: 106

¹²⁵ Nathanson 1844: 106

¹²⁶ Sitat ”Octroy og Reglement for den Danske og Norske Species-Banque paa 40 Aar. 16. Februar 1791”: 11-12

¹²⁷ Eggers 1791: 158

¹²⁸ Nathanson 1832: 174-175

¹²⁹ Sitat ”Octroy og Reglement for den Danske og Norske Species-Banque paa 40 Aar. 16. Februar 1791”: 7

Kiøbenhavnske Assignations- Vexel og Laane-Banque er til, tilligemed den, og, naar den til sin Tid er ophørt, da allene, være det rette offentlige autoriserende Sted (...).¹³⁰

Kurantbanken synes å skulle fungere som en (fremdeles) viktig bankinstitusjon for Danmark-Norge til tross for opprettelsen av Speciesbanken. En forordning av 24. juni 1791 fastslo at Kurantbankens eneste funksjon fremover skulle være å inndra sine sedler, inndra lån og eventuelt fornye disse.¹³¹ Døren til Kurantbanken virker å ha stått snarere på gløtt enn at man lukket den for godt.

Trolig grunnet den uheldige utviklingen som hadde skjedd med Kurantbanken ser man at Speciesbanken i stor grad vektlegger frihet fra kongelige intervensjon og inngripen. Da Danmark-Norge hadde et eneveldig monarkisk system er det begripelig at man ønsket slike garantier om frihet. Alle interessentene i Speciesbanken fikk anerkjent en privat selvbestemmelsesrett ved: ”Og paa det alle og enhver, som enten i Banquen interesserer, eller til den betroer af sin Formue, eller har dens Sedler i Hænde, eller paa anden Maade med den staaer i Forbindelse, kan være destomere forvissat om, at Vores Kongelige Enevolds-Magt ikke nogensinde skal deri gjøre Hinder eller Skaar (...).¹³² Det henvises til kongelige ord og forsikringer om at ”ingen Slags Tvang eller Befaling fra Os eller Dem skal nogensinde, middelbar eller umiddelbar, gjøre Indgreb i den fuldkomne frie, men derhos lovbundne Bestyrelse, som ved denne Octroy og Reglement forsikres (...).¹³³

2.3.3 Organisering av Speciesbanken

Interessentskapet ble invitert til å delta i Speciesbanken ved et åpent brev av 16. februar 1791 hvor man meddelte følgende: (1) Fra den 11. til den 16. april i året 1791 kan interessenter tegne seg opp i Speciesbanken. Interessentskapet gjøres også oppmerksomme på at en kommisjon er opprettet til å ta imot subscriptionsjoner. (2) Interessenter står i fri vilje til å velge det antall aksjer han ønsker å tegne seg opp i, som koster 400 Riksdaler Species per stykk, men man kan ikke kjøpe halve eller $\frac{1}{4}$ aksjer. Interessenter som har tegnet seg for mer enn 5 aksjer må være villige til å godta en forholdmessig nedsettelse av det større antall han har tegnet seg for dersom den abonnerte summen overgår den forhåndsbestemte summen av 2.400.000 Riksdaler Species. (3) Personer som forvalter offentlige, eller umyndiges midler,

---

¹³⁰ Sitat ”Octroy og Reglement for den Danske og Norske Species-Banque paa 40 Aar. 16. Februar 1791”: 7-8

¹³¹ ”Forordning om en Species-Banks Oprettelse i Kiøbenhavn, hvilket tager sin Begyndelse den 1ste Julii Indeværende Aar. Frederichberg Slot den 24de Junii 1791”: 2-3

¹³² Sitat ”Octroy og Reglement for den Danske og Norske Species-Banque paa 40 Aar. 16. Februar 1791”: 5

¹³³ Sitat ”Octroy og Reglement for den Danske og Norske Species-Banque paa 40 Aar. 16. Februar 1791”: 6

skal kunne tegne aksjer og abonnere seg i Speciesbanken dersom mottagelsesbevisene eller aksjebrevene utstedes på stiftelsen eller den umyndiges vegne. (4) Fra den 26. april inntil den 10. mai i året 1791 må de som har tegnet seg opp i aksjer foreta sine første innskuddsbetalinger med 10 % eller 40 Riksdaler Species for hver aksje til kommisjonen. (5) Så snart disse første innskuddsbetalinger er innbetalt sammenkaller kommisjonen den 21. mai 1791 interessentene til en generalforsamling, hvor de første representantene skal velges. Etter at denne generalforsamlingen er fullført vil kommisjonen fratru og overleverer alt nødvendig materiale til de valgte representanter, hvoretter representantene skal velge Speciesbankens direktører og betjenter. (6) Den 11. juni skal nye 5 % eller 20 Riksdaler Species innbetales for hver aksje da åpningen av Speciesbanken forventes å skulle skje den 1. juli. Øvrige innskudd som ikke er innbetalt av interessenter, etter denne tid, skal advares fire måneder i forveien om når og hvilke summer som må betales. (7) Samme dag som den nye Speciesbanken åpnes skal den gamle Kurantbanken lukkes for alle nye lån og diskonteringer. Kurantbanken innskrenkes til å inndra dens sirkulerende Riksdaler Dansk Kurant sedler og inndra sine allerede gitte lån, men den kan dog velge å fornye disse lånene. (8) For at den nye Speciesbanken skal fungere sikkert bestemmes det at Kurantbanken aldri skal forøke sin seddelmengde, men inndra hvert år 750.000 i Kurantsedler. Dersom det ikke inndras 750.000 R.D.K., eller eventuelt mer enn denne sum, skal dette fordeles slikt at det årlige middeltallet likevel forblir på 750.000. Statlige lån som fortsatt skal betales inn til Kurantbanken inngår i den summen av sedler som skal tilintetgjøres. For at den nye Speciesbankens representanter skal kunne forsikre seg om at Kurantbanken virkelig utfører sine resterende plikter og forminsker dens gjenværende Kurantsedler skal det gis innsyn i Kurantbankens aktuelle regnskapsbøker, hvilket disse representantene også er pliktige til å offentliggjøre. (9) Så lenge Kurantsedlene eksisterer skal disse godtas ved betalinger i de kongelige kasser og ordinær betaling ellers i Danmark-Norge. (10) Det forventes at Speciesmynt og Speciessedler må stige i forhold til den mengde av Kurantsedler, som forminkes, og skal bli gjeldende både med hensyn til skatter, men også i handel.¹³⁴

Den første subskripsjonen i Speciesbanken foregikk mellom 11-16. april 1791.¹³⁵ Utfallet av denne aksjetegningen, utført i tidsrommet 11. til 16. April, til Speciesbanken endte med 1169 abonnerte personer som hadde tegnet seg opp for totalt 7384 aksjer, hvilket utgjør 1384 flere aksjer enn den tiltenkte summen av 6000 aksjer for fondet. Det viste seg at 194 personer

---

¹³⁴ Eggers 1791: 87-97

¹³⁵ Eggers 1791: 155

hadde kjøpt flere enn fem aksjer hver og hvor den samlede summen deres var på 3436 aksjer. Disse 194 måtte tåle en forholdsmessig lik avkorting av deres antall aksjer slik at man endte på summen av 6000 aksjer.¹³⁶

De første innskuddene skulle erlegges en midlertidig kommisjon og deponeres i Kurantbanken frem til den nye Speciesbanken var blitt endelig opprettet. Etter at de første innskuddene var blitt betalt avholdt så kommisjonen i tidsrommet 19-21. mai 1791 en generalforsamling for å velge representanter og hovedstyre i Speciesbanken. De valgte 15 representantene for Speciesbanken ble bankkommisjonær Cramer med 2950 stemmer, etatsråd Colbjørnsen med 2937 stemmer, etatsråd Tetens med 2896 stemmer, agent Erichsen med 2844 stemmer, konferentsråd Wendt med 2667 stemmer, justisråd Thulstrup med 2526 stemmer, justisråd Malling med 2313 stemmer, grosserer Brock med 1782 stemmer, konferentsråd Anker med 1760 stemmer, justisråd Wilckens med 1629 stemmer, grosserer Saabye med 1482 stemmer, justisråd Falbe med 1396 stemmer, agent Zinn med 1352 stemmer, grosserer Lars Larsen med 1307 stemmer og grosserer Peter Tutein med 979 stemmer. Disse 15 representantene valgte deretter 4 fungerende direktører for Speciesbanken, og følgende personer ble da valgt: agent Erichsen, bankkommisjonær Cramer, justisråd Malling og grosserer Larsen. Den dansk-norske kongen fikk velge Speciesbankens fjerde direktør, men kun for denne ene gangen. Kongen hadde hjemmel med denne retten i Speciesbankens oktroa. Da kongens utvalgte direktør skulle være av fordel for interessentskapet var det ønskelig at denne utvalgte personen av Kongen hadde tatt del i forarbeidet ved opprettelsen av Speciesbanken. Valget falt da på konferentsråd Wendt. Da disse fem nå ble opphøyd fra å være representanter og gikk over til å være fungerende direktører ble fem nye representanter i Speciesbanken valgt inn den 6. Juli 1791. Følgende personer ble da valgt inn som erstatninger i representantskapet: grosserer Knud Christensen med 2014 stemmer, grosserer Jens Lauritzen med 1795 stemmer, grosserer Colstrup med 1748, General-Fiskal Skibsted med 1737 stemmer og sekretær Rixstein, bokholder ved den Vestindiske gjelds likviditetsdireksjon med 1438 stemmer.¹³⁷

2.4 Samtidens vurderinger av Speciesbankens opprettelse

---

¹³⁶ Eggers 1791: 165

¹³⁷ Eggers 1791: 77-80

C. U. D. v. Eggers skrev i sitt verk "Underretning om den nye Danske og Norske Species-Bank" fra 1791 om sine betraktninger og vurderinger omkring opprettelsen av denne. I forhold til samtidslitteratur kan Eggers (1791) sies å ha foretatt forholdsvis omfattende vurderinger av Speciesbanken. Eggers er interessant å analysere pga. hans betydelige posisjoner, erfaringer og kunnskaper innen dansk-norsk finansvesen opp mot tiden 1791. Eggers ble i 1783 fullmektig ved Kommersekollegiet, i 1786 sekretær og bokholder ved Kredittkassen og i 1790 medlem i dens direksjon og flere handelskommisjoner.¹³⁸ Positivt for dette er man får oppsamlet personer med kunnskaper om de aktuelle områder. Slike posisjoner ville naturligvis sett med dagens øyne skapt problemer i forhold til partiskhet og objektiv saksbehandling.

Eggers la til grunn at Speciesbanken ikke skulle være i offentlig eie da at private personer hadde enklere for å anskaffe seg det nødvendig metall til dannelsen av Speciesbanken sitt grunnfond. Denne nye bankinstitusjonen måtte være adskilt fra Kurantbanken i den henseende at disse hadde ulike interesser uten at Eggers konkretiserer disse interessesfærene nærmere.¹³⁹ Den nye Speciesbanken var, ifølge Eggers, forskjellig fra Kurantbanken siden de økonomiske beregningene ble utført i Species og i tillegg fikk denne bestemte forpliktelser i forholdet mellom sedler og utmyntet Species.¹⁴⁰ Videre understreker Eggers betydningen av frihet fra offentlig innflytelse ved at tilliten berører seg på en overbevisning om en fasthet av frihet i Speciesbankens grunnsetninger.¹⁴¹ I så måte er Eggers noe selvmotsigende da han mener at skal Speciesbanken bør under overoppsyn av regjeringen.¹⁴² Eggers understreker nemlig videre at Speciesbankens bestyrelse "er ene og allene overladt til Interessentskabet"¹⁴³, og hvor dens medlemmer skulle være "afløste fra den Eed og Pligt, hvori de staae til Kongen og hans Efterkommere i Regjeringen"¹⁴⁴. Eggers forsvarer de positive innstillinger til kontrollering av Speciesbanken av regjeringen med man derved kunne avverge skade og kunne sørge for at Speciesbankens hensikt ville oppnås.¹⁴⁵

---

¹³⁸ "Dansk biografisk leksikon". Kilde: <http://runeberg.org/dbl/4/0438.html> (data hentet 28. april 2010)

¹³⁹ Eggers 1791: 42-43

¹⁴⁰ Eggers 1791: 47-48

¹⁴¹ Eggers 1791: 43

¹⁴² Eggers 1791: 47

¹⁴³ Sitat Eggers 1791: 51

¹⁴⁴ Sitat Eggers 1791: 51

¹⁴⁵ Eggers 1791: 47

Karakteristisk for den nye Speciesbanken var, ifølge Eggers, at den var bygget på ”almindelige antagne Grundsætninger om Penge- og Myntvæsenet”¹⁴⁶ samtidig som bestyrelsen av banken ble underlagt ”nøie bestemte, uforanderlige Regler”¹⁴⁷. Disse nye karakteriske forholdene gjorde at Eggers var av den oppfatning at enhver interessent i Speciesbanken hadde den mest fullkomne sikkerhet for sin eiendom, og at dette også gjaldt for den som var i besittelse av dens sedler og ønsker å innfri disse.¹⁴⁸ Alminnelig antakelser og forståelser av penge- og myntvesenet var kanskje ikke hva det var størst behov for med tanke hva som ledet til et dårlig pengevesen i utgangspunktet. Det kunne antas at behovet for nytenkning og benyttelse av nye pengeteorier eksisterte, men man ønsket å beholde det metallistiske pengesystemet. Dessuten hadde man heller ikke hatt banksystem i Danmark-Norge spesielt lenge, 55 år (1736-1791), så erfaringsmessig var det nok vanskelig å foreta gode vurderinger av for eksempel pengeteorier.

Speciesbankens muligheter til å foreta veksling av sedler både i Species og i Kurant, beregnet etter kurs i Species, betydde at begge disse valutaene var fullgode alternativer ved innløsning til sølv.¹⁴⁹

”Ingen kan fordre Kiøbenhavnske Banksedler, naar Banken skulle finde det fordeelagtigere for dens Credit, at vexe sine egne sedler allene i Species. Men naar den vil benytte seg af den givne Tilladelse, saa kan ingen vægre sig at modtage Kiøbenhavnske Banksedler, siden de allene beregnes ham til saadan Priis, at han derfor strax kan forskaffe sig Species. Hvorvidt Banken, især ved Udlaan, vil finde det passende saaledes at bruge Kiøbenhavnske Banksedler, kan vel ikke bestemmes; imidlertid synes man at kunne formode, at de fleste, der imodtage Penge, ønske helst i Begyndelsen at faae dem udbetalte i bemeldte sedler”.¹⁵⁰

Man håpte derved på at de fleste ville foretrekke å motta de nye Speciessedlene, og at Speciesbanken ikke kunne nekte å motta Kurantsedler og at Speciesbanken sto fritt til å veksle ut i Kurantsedler hvis den fant det fordelaktig. Dette kan tolkes dit hen at man ønsket en delvis nedbygging av Kurantsedlene for ikke å skape panikk blant befolkning og næringsliv.

Riksdaler Species ble ikke et tvunget betalingsmiddel, og det eneste man kunne være sikker på var at de offentlige kassene ville akseptere betalinger i Riksdaler Species:

”Endskiønt ingen skal nogensinde, eller nogensteds, i Handel eller Vandel, være nødt eller tvungen til, imod sin Villie, at antage dem; saa ville Vi dog ikke, allene strax lade modtage Species-Sedlerne, ligesom Species-Mynten, i Betaling til alle Vore Kasser i

---

¹⁴⁶ Sitat Eggers 1791: 46-47

¹⁴⁷ Sitat Eggers 1791: 46-47

¹⁴⁸ Eggers 1791: 46-47

¹⁴⁹ Eggers 1791: 56

¹⁵⁰ Sitat Eggers 1791 57-58

Vore Hertugdomme, samt til Vore Kasser i begge Vore Riger og øvrige Lande, saavidt nogen Afgift der er, eller vorder paabuden at erlægge i Specier; men Vi ville dog være betænkte paa, saasnart et rigtig og paa alle Sider billigt Forhold kan bestemmes imellem Specier og den nu giældende Courant, da at lade dem, ogsaa i alle andre Skatter, og Contributioner, som efter Courant ere bestemte, modtage ved samtlige Vore Kasser overalt.”¹⁵¹

2.5 Norske krav om bank i tiden før 1796

Ifølge Edvard Bull og Valborg Sønstevoid (1936) finnes det ikke forretninger mellom Kurantbanken og Norge i Kurantbankens første kopibøker. Korrespondansen som finnes med Norge strekker seg til Zahlkassereren¹⁵² i Norge og Kurantbankens egen kasserer.¹⁵³ Dog skal forretningsmannen John Collett ha foretatt større forretninger med Kurantbanken på opptil 20 000 R.D.K. om gangen fra 1754. Så noen grad av kontakt og finansielle overføringer fantes der.¹⁵⁴ Bull og Sønstevoid forklarer manglende kreditthjelp til Norge som naturlig i perspektiv av at Danmark-Norge led av mangel på likvid kapital, og spekulerer i om de midler som Kurantbanken rådet over først og fremst kom de københavnske forretningsmenn til gode.¹⁵⁵ Det var spesielt norske trelasthandlerne som hadde behov for kreditt og banklån. Uten et eget bankinstitutt i Norge ble lån dyre, dersom de i det hele tatt var å anskaffe, og skulle det skje en ulykke for eksempel en brann var det meget vanskelig å få nye lån for å få bedriften i drift igjen.¹⁵⁶ I 1740 ble det drøftet opprettelse av en brannforsikringskasse i Christiania.¹⁵⁷ Under disse brannforsikringsforhandlingene på 1740-tallet kom også krav om en bank i Norge opp hvor stiftamtmanden i Akershus, Frederik Otto von Rappe, sendte en søknad til magistraten i Christiania den 29. November 1746.¹⁵⁸ Stiftamtmanden etterspurte da ikke en egen norsk bank, men en ”neben Banqve”,¹⁵⁹ og dermed kun en bifilial av Kurantbanken.¹⁶⁰ Foranledningen til denne søknaden var en pengemangel blant kjøpmennene i Christiania i årene 1740-1743. Det kan forstås at kjøpmenn på Østlandet trolig følte behov

---

¹⁵¹ Eggers 1791: 211

¹⁵² Zahlkassen: av ty.: betalingskassen. Zahlkassen ble opprettet i 1716 og var kassakontor for hele Norge. Zahlkassereren ledet denne. Den norske Zahlkassen i Christiania skulle være et regnskapskontor for de samlede inntekter i Norge, og hvor et generalregnskap for hele Norge ble utarbeidet på grunnlag av innsendte regnskapsekstrakter fra stiftamtstuen i Bergen og Trondheim. Kilde: www.snl.no/Zahlkassen (data hentet 17. november 2010)

¹⁵³ Bull og Sønstevoid 1936: 235

¹⁵⁴ Bull og Sønstevoid 1936: 235

¹⁵⁵ Bull og Sønstevoid 1936: 236

¹⁵⁶ Bull og Sønstevoid 1936: 236

¹⁵⁷ Bull og Sønstevoid 1936: 236

¹⁵⁸ Bull og Sønstevoid 1936: 236

¹⁵⁹ Neben: ty.: ved siden av.

¹⁶⁰ Rappe sitert i Bull og Sønstevoid 1936: 236

for organisering og bedring av norske kredittforhold med dannelsen av ”Convention for Aggershuus eller Christianiæ Stifts Told og Comsumptions-Forpagtnings-Societet” i 1749.¹⁶¹ Dens formål var å hjelpe en forfallen handel, overholde tollruller og andre tollforordninger og forhindre tollsvik. Denne opprettelsen gav derimot ikke noen løsning på penge- og kredittproblemene.¹⁶²

Bankkravene fra Norge kom opp igjen i 1760. Kurantbanken skulle da utvide sin aksjepost med 4000 aksjer à 500 R.D.K. hvor 553 av aksjene var forbeholdt nordmenn. Handelsmenn fra Christiania og Drammen, men ingen fra Bergen, benyttet denne anledningen til å meddele kongen hvor liten nytte norsk forretningsliv hadde hatt av Kurantbanken. Det ble derfor søkt om få opprettet en egen norsk bank, men som gjerne kunne være en filial av Kurantbanken, med minstekrav om kredittmidler nok til hjelp for en pengemangel i Norge.¹⁶³ Handelsmann Christian Anker sammen med handelshuset Collet & Leuch mente det var urimelig at Norge led av en stor mangel på kreditt da Norge hadde en stor utenrikshandel.¹⁶⁴ I søknaden henviste Anker til at det måtte godtas langt dårligere priser enn hva det ble forventet å få, og at man var helt avhengig av kreditt fra utenlandske kunder.¹⁶⁵ Resultatet av denne planen ble et kompromissforslag utarbeidet av kongens rådgiver i saken, Grev Adam Gottlob Moltke, som innebar at et beløp av samme størrelse som det ble tegnet aksjer for i Norge, ved aksjeutvidelsen i Kurantbanken, skulle bli sendt til Christiania. Kurantbanken sendte en purring på dette forslaget til handelsstanden, representert ved Anker og Collet & Leuch, den 11. April 1761 men disse måtte meddele at det ikke er tegnet mer enn 223 aksjer av de 553 aksjene som var tildelt Norge, hvor all aksjetegningen var i Christiania og Drammen.¹⁶⁶ Det fremgår av Bull og Sønstevoid at forhandlingene som ble gjort i København på grunnlag av dette resultatet av aksjetegningen i Norge er ”noksaa ufuldkommen underrettet”¹⁶⁷. Det konkluderes til tross for dette, av Bull og Sønstevoid, at Kurantbankens hovedstyre ikke synes å ha hatt noe imot en vis grad av selvstendighet for en eventuell norsk ”neben-banque”, mens kongens rådgiver i denne banksaken ikke ønsket noen større innrømmelser mot norske penge- og kredittkrav enn at nordmennene kunne få en ren underavdeling av Kurantbanken. Kongens rådgiver Moltke var ikke mer villig til å imøtekomme norske krav enn at han foreslo

---

¹⁶¹ Bull og Sønstevoid 1936: 237

¹⁶² Bull og Sønstevoid 1936: 237

¹⁶³ Bull og Sønstevoid 1936: 238

¹⁶⁴ Rian 2007: 210

¹⁶⁵ Rian 2007: 210

¹⁶⁶ Bull og Sønstevoid 1936: 239, 246-247

¹⁶⁷ Sitat Bull og Sønstevoid 1936: 247

at to nordmenn kunne stå for utlån, men med en kontrollør fra København til å passe på dem, og det ikke skulle sendes opp Kurantmynt, men Kurantsedler til en verdi av 50 000 R.D.K., hvilket var under halvparten av den verdien aksjene der var tegnet for i Norge på 111 500 R.D.K..¹⁶⁸ Korrespondansen fortsatte og den 25. september 1761 ble det avholdt et møte i Norge hvor det ble utformet tre hovedformål for å søke om å opprette en "neben-banque" i Christiania ved at den 1) ville lette vanskeligheten med å veksle sedler med Kurantmynt 2) skaffe kjøpmenn og andre adgang til lån mot pant 3) at renten da ville kunne nedsettes til 4 %. Kjøpmennene mente at dette ville kunne la seg gjennomføre ved deponering av et fond som sto i forhold til seddelomløpet. Drammenserne brydde seg mindre om lån på eiendom, men at man fikk oppsendt Kurantmynt og hadde mer bruk for kapital til diskontering.¹⁶⁹ Kurantbankens hovedstyre i svarte at man ikke kunne gi noe løfte om å sende Kurantmynt til Norge da de ikke har mer enn det de trengte selv, og at man i det hele tatt var usikker på om nordmennenes aksjetegning fremdeles sto ved lag.¹⁷⁰ Til forsvar for Kurantbankens avgjørelse må det forstås vanskelige pengeforhold ved at beholdningen av mynt var i sterk forminskning i forhold til omløpet av Kurantsedler. Kurantbankens sin stilling var at det fantes 1 843 000 i Kurantsedler og 147 896 i mynt i 1753 og 1 786 000 i Kurantsedler men kun 24.538 i mynt i 1758.¹⁷¹ Kurantbanken var derved krisepreget og langt mindre evnet å hjelpe Norge og å avse sølvmynt for et fond til en bank i Norge. På dette tidspunkt var mangelen på danske eller norske mynter i Norge så følelig at man ved reskript av 28. februar 1758 tillot at engelske mynter ble godtatt som betaling i offentlige kasser da sirkulasjonen av de engelske mynter var stor.¹⁷²

Etter nederlaget i 1761 ble det stille helt frem til 1770, da bankkravet igjen ble tatt opp. Også denne gang var det handelsstanden i Christiania og Drammen som ledet an med en søknad om en bank i Norge til København den 27. november 1770.¹⁷³ Denne gangen de norske bankkravene endret seg i den grad at man hadde gått bort ifra ønsket om bifilial av Kurantbanken, og med forsterkede krav om en egen selvstendig nasjonalbank, sideordnet med Kurantbanken, bestående av et eget sølvfond og med rett til å utstede sedler.¹⁷⁴ Nordmennene mente at de selv ville være i stand til å danne et eget bankfond på 500 000

---

¹⁶⁸ Bull og Sønstevoold 1936: 247-248

¹⁶⁹ Bull og Sønstevoold 1936: 248

¹⁷⁰ Bull og Sønstevoold 1936: 248

¹⁷¹ Bull og Sønstevoold 1936: 250

¹⁷² Bull og Sønstevoold 1936: 250

¹⁷³ Meddelelser fra det norske Rigsarchiv 1870: 438

¹⁷⁴ Bull og Sønstevoold 1936: 252

R.D.K.. Dette skulle inntjenes ved 1000 aksjer á 500 R.D.K. per aksje. Til dette fondet på 500 000 R.D.K. skulle man trykke sedler til en verdi av 1 500 000 R.D.K. og dermed ha et forhold på 3:1.¹⁷⁵ Hovedformålet bak søknaden om bank i 1770 var at en bank i Norge ville kunne tvinge utenlandske handelsmenn til å betale mer for norske varer. Ifølge Rian (2007) fikk eksportører bare 3/4 av verdiene som de kunne ha fått pga. kredittproblemer. En egen bank ville også bidra til lavere priser i Norge og dermed større omløp av verdier, hvilket igjen ville føre til lavere rente og bedre norsk handel som man mente alle samfunnsklasser ville ha gevinst av.¹⁷⁶ Retorikkbruken er betydelig da forsikringen for banksøknad av 1770 var at de mest pålitelige og mest redelige folk i staten skulle bli utnevnt til direktører og kommisjonærer og med risiko av fortapelse av ære, liv og velferd aldri skal overgå forholdet 3:1.¹⁷⁷ Her har man virkelig underbygget søknaden med forslag om dødsstraff. Forvaltningen og driften av den norske banken skulle skje ved kopiering av Kurantbanken sin konvensjon og reglement, hvor man her også ber om kongelig tildeling av oktroa til dette formålet.¹⁷⁸ Struensee var ikke avvisende av banksøknaden av 1770 og foreslo for hovedstyret i Kurantbanken at det burde opprettes en ”Species- og Kurant-bank” både i Altona og i Norge.¹⁷⁹ Bankdireksjonen i Kurantbanken var derimot motvillig til Struensee sitt ønske og i en generalforsamling, 15. juni 1771, ble det foreslått at man var villig til å tillate avhengige ”bi-banker” av Kurantbanken i Christiania, Bergen og Trondheim. Men det ble ikke noe videre ut av disse planene etter at Struensee ble fratatt makten i 1772.¹⁸⁰

Den 22. desember 1772 forsøkte handelsmenn i Christiania og Drammen seg med en ny banksøknad hvor det ble vektlagt at Norge nå led, som et resultat av å være uten bank, med misvekst og dyrtid og fordi det var pengemangel kunne man ikke avhjelpe situasjonen med tilstrekkelig import av korn. De dårlige forholdene ble bekreftet av stiftamtman i Christiania Diderik Otto v. Grambow, men han henviste ikke til at en bank ville være løsningen på problemet. Også banksøknaden av 22. desember 1772 ble henlagt av de danske styresmaktene.¹⁸¹

---

¹⁷⁵ Bull og Sønstevoold 1936: 254

¹⁷⁶ Bull og Sønstevoold 1936: 254 og Rian 2007: 220-221

¹⁷⁷ Bull og Sønstevoold 1936: 254

¹⁷⁸ Bull og Sønstevoold 1936: 254

¹⁷⁹ Bull og Sønstevoold 1936: 256

¹⁸⁰ Bull og Sønstevoold 1936: 256 og S.C. Andersen 1882: 31-32

¹⁸¹ Bull og Sønstevoold 1936: 256

Bankkravene kommer opp igjen av handelsstanden i Christiania på 1790-tallet med henvendelse til finanskollegiet av 11. desember 1794 pga. inflasjon og vanskelige pengeforhold. Også ved dette tilfellet førte det ikke frem til konkrete resultater eller andre imøtekommelser ifra danskene.¹⁸²

2.6 Oppsummering og konklusjon

Kurantbanken ble opprettet i 1736 og var opprinnelig et privat aksjeselskap. Den skulle bidra til et ”retskaffen Credit-Væsen og uforanderlige Vedligeholdelse”, men som den med tiden ikke skulle klare å opprettholde. Manglende krav om begrensninger for seddeldekning og seddelutstedelse for Kurantbanken bidro til at pengesituasjonen ble dårlig allerede i 1745, og igjen i 1757. Kurantbankens plikt til å innløse sedler til sølv ble stoppet ved ordninger i 1745 og igjen i 1757. Den første forordningen i 1745 ble midlertidig og varte frem til 1747. Den andre forordningen av 1757 forble derimot gjeldende og Kurantbanken sin plikt til å løse inn Kurantsedler til sølv ble derfor aldri gjenopptatt.

Speciesbanken i hertugdømmene i Altona ble etablert i 1788 i et forsøk på å ordne opp i dårlige pengeforhold, men hvor uforutsette ekstraavgifter for staten i forbindelse med krigsutgifter pga. den svensk-russiske krigen satte en effektiv stopper for de statens intensjoner om å ordne opp i finansvesenet.

Årsakene hvorfor pengevesenet i Danmark-Norge var i en dårlig forfatning var usikkert for samtidens økonomer. Det var knyttet usikkerhet i finanskommissjonen om det var en dårlig handelsbalanse eller en for stor seddelmengde som hadde skylden for forholdene. Den endelige planen til forbedring av finansvesenet i Danmark-Norge ble at Kurantbanken skulle lukkes, og som inndra sine egne sedler med 750 000 R.D.K. i året. Kurantbanken skulle erstattes av en ny privat bank, Speciesbanken. Speciesbanken skulle være en ny og forbedret bankinstitusjon fordi denne fikk regler for dekningen av sedler, hvilket Kurantbanken ikke hadde hatt. Speciesbanken ble offisielt opprettet den 16. februar 1791. Aktørene bak opprettelsen av banken kan derimot ikke omtales private, og den burde trolig omtales som en halvstatlig bankinstitusjon. Speciesbanken sin aksept av Kurantsedler både ved innskudd til fondet og ved den daglige driften viser seg å ha vært et debattområde innen dansk litteratur. Svendsen (1968) mener at Speciesbanken i prinsippet kunne ha fungert slik den var bygget

---

¹⁸² Bull og Sønstevoold 1936: 257-258

opp, mens Nathanson og Wilcke trolig er Speciesbankens fremste kritikere. Interessen for opptegnelse av aksjer til fondet overgikk forventningene og den planlagte summen på 6000 aksjer med ble overgått med 1384 ekstra aksjer og det ble utført en forholdsmessig lik nedsettelse slik at man endte på 6000 aksjer. Vi ser at statlige embetsmenn var i flertall i representantene sitt styre i Speciesbanken. Også i Speciesbankens hovedstyret ser at kun 2 av 4 personer kan omtales å ha vært private. Ideen om en ny privat bank synes å være slet etterfulgt i praksis. Den 11. desember hadde fondet til Speciesbanken oppnådd 840 000 rd.sp. som gjorde den i stand til utstede 1 596 000 rd.sp. i sedler. Innskuddene til fondet besto derimot hovedsakelig av Kurantsedler. Eggers vurderte den nye Speciesbanken positivt i 1791, men Eggers var en statlig embetsmann og som vi ser at staten var godt tilstedeværende i ledelsen. Resultatet er ganske gitt at Speciesbanken ville oppnå positiv omtale av Eggers.

Norske forretningsmenn synes ikke ha hatt større behov for Kurantbankens sin utlånsvirksomhet før i 1754. Det var under drøftelser om en brannkasse i Christiania på 1740-tallet at man fikk de første kravene om en bankinstitusjon i Norge. Det var da kjøpmenn i Christiania som fremmet krav om opprettelse av bifilial av Kurantbanken og hvor foranledningen skal ha vært pengemangel. Man forsøker seg igjen i perioden 1760-1761, hvor det var kjøpmenn i Christiania og Drammen som fremmet kravene. Denne gangen hevdet man at hadde en stor utenrikshandel og var avhengig av kapital og hvor kapitalen måtte hentes fra utlandet. Kurantbankens hovedstyre hadde da ikke noe imot en bifilial i Norge, men kongens rådgivere var ikke var samme oppfatning. Nordmennene fikk et tilbud om tilskudd av kapital med betingelsen at nordmennene var villig til å skrive seg opp på 553 aksjer i forbindelse med en aksjeutvidelse i Kurantbanken. Kun 223 aksjer ble kjøpt av nordmennene og bankkravet forble derfor uløst i Norge. Kurantbanken hadde samtidig på denne tid sine egne problemer da seddelmengden var altfor stor i forhold til myntbeholdningen. I 1770 kom nye krav om bank i Norge fra næringsdrivende i Christiania og Drammen. Fondet til banken mente nordmennene at de nå selv skulle være i stand til å danne fondet. Forvaltningen og driften skulle gjøres ved å kopiere Kurantbanken. Struensee var positiv og Kurantbanken foreslo å opprette ”bi-banker” i Christiania, Bergen og Trondheim, men Struensee mistet makten i 1772 og planene ble forkastet. Østlandske næringsdrivende forsøkte seg enda en gang til med bankkrav den 22. desember 1772, men fikk avvist denne forespørselen, og igjen den 11. desember 1794.

Konklusjonen blir derfor for de norske kapital- og kredittbehovene, i perioden før 1796, at kapital- og kredittbehovene trolig var konsentrert til Østlandet (Christiania og/eller

Drammen). Banksøknadene ble sendt på vegne av næringsdrivende, men det behøver nødvendigvis ikke å være tilfellet at kapital- og kredittbehovene i Norge kun gjaldt denne samfunnsgruppen. For eksempel kan næringsdrivende personer på Østlandet ha vært spesielt godt organisert som gruppe, for å bedre kunne verne om deres sammenfallende økonomiske interessesfære, og det er derfor at bankkravene blir fremsatt av denne gruppen.

Hvorfor nektet danskene å godta at Norge fikk sin egen bank? Et synspunkt av Øystein Rian (2007) er at kredittsituasjonen svekket kjøpmenn i Norge og gjorde dem avhengige av bankierene i København, og dermed fikk man en maktoverføring fra Christiania til København.¹⁸³

---

¹⁸³ Rian 2007: 223

3 Opprettelsen av Speciesbankens norske filialer 1797-1798

Dette kapittelet vil undersøke Bernt Ankers forslag og plan om en egen norsk bank i tidsskriftet *Hermoder* i 1796 og undersøke opprettelsene av Speciesbankens filialer i Christiania, Bergen og Trondheim.

Problemstillinger som kapittelet søker å besvare er: Hvorfor ønsket Bernt Anker en bankinstitusjon i Norge? Hvorfor opprettet Speciesbanken filialer i Christiania, Bergen og Trondheim? Hva var intensjonen? Hvilke interesser stod bak opprettelsen av filialene? Hvilke krav hadde disse? Hvem var pådriverne (aktørene)? Hva var motivene? Hvilke intensjoner hadde Speciesbanken angående størrelse på fond i de ulike filialene?

3.1 Bernt Ankers forslag og plan (1796)

Forretningsmann, kammerherre og konferanseråd Bernt Anker fikk i 1796 trykket et forslag og plan for en egen nasjonalbank i Norge i tidsskriftet *Hermoder*.¹⁸⁴ Bernt Anker hadde også vært aktiv under bankdiskusjonene i perioden 1770-1772.¹⁸⁵ Bernt Anker makt og tyngde økonomisk sett var uten tvil stor i Danmark-Norge da han i 1799 eide det største handelshuset i Norge.¹⁸⁶ I kunne han benytte seg av sin fetter Carsten Anker som kommissær i København. Carsten Anker jobbet i sentralembetsverket i København og kunne påvirke økonomiske interesser i Bernt Ankers favør. Mye av brevvekslingen mellom disse Bernt Anker og Carsten Anker skal, ifølge Rian, ha dreiet seg om problemer med veksler-, valuta- og lånetransaksjoner med København.¹⁸⁷

Det kan nevnes at Bernt Anker opprinnelig skrev bankplanen av 1796 på fransk, men fikk den oversatt. Planen ble skrevet på fransk fordi, ifølge Bernt Anker, terminologien på fransk var ”mest bekiendt, og fordi vigtige Mænd, som skulde læse Skriftet, kjende dette Sprog i sin heele Vidde.”¹⁸⁸

---

¹⁸⁴ “Store norske leksikon”. Kilde: www.snl.no/Bernt_Anker (data hentet 4. mai 2010)

¹⁸⁵ Bull og Sønstevoold 1936: 257

¹⁸⁶ Rian 2007: 224

¹⁸⁷ Bernt Anker i Rian 2007: 223

¹⁸⁸ Sitat Bernt Anker i ”*Hermoder*” 1796: 2

I Hermoder (1796) skriver Bernt Anker at det var den forrige stiftamtman og kammerherre i Akershus Fredrik Moltke som hadde oppfordret han til å fremsette sine tanker om en (lokal) bank i Norge.¹⁸⁹ Om dette virkelig var tilfellet vites ikke med sikkerhet, men det forandrer ikke nødvendigvis behovet eller Bernt Anker sin argumentasjon for egen bank i Norge i noe annen retning enten bankplanen ble skrevet på oppfordring av stiftamtman Moltke eller ikke.

Bernt Anker sin forståelse av en nasjons velstand var:

”All Stats-Velstand ligger i Produkt-Massens Forøgelse og Handelens Overskud. Pengene, som i og for sig selv ere et Intet, betyde dette Overskud. Ikke stillestaaende i Ejerens Skrin betegne de nogen Formue og ere til mindste Nytt; men jo meere de omløbe, jo meere skabes ved dem Næring og Ophold for alle Folk paa vor Klode (...).”¹⁹⁰

Bernt Anker legger samtidig stor vekt på at penger i seg selv ikke utgjør noen verdi så lenge disse ikke er i omløp innenfor nasjoner.¹⁹¹ Adam Smiths tanker om økonomi i ”the Wealth of Nations” (1776) synes derfor å ha hatt påvirkningskraft på Bernt Anker.

Det fremgår av Bernt Anker (1796) at Norge, på det tidspunktet artikkelen ble skrevet, at mangelen på sedler sammenlignet med antall tilgjengelige varer var uforholdsmessig stor, hvilket også angikk staten mente Bernt Anker, formulert slik: ”Det er maaske større Tab for vor Stat, end nogen kan beregne, at vi, til den store Formue vi eie i Ting, ikke have Tegn i noget passelig Forhold”.¹⁹² Eksempelvis trekkes forholdene i Christiania frem hvor det påstås at ikke engang fantes 30 000 R.D.K. i papirpenger i omløp, mens det til sammenligning, ifølge Bernt Anker, skulle være varer, gull og sølv til en verdi av 1 000 000 R.D.K..¹⁹³ Forutsatt at disse opplysningene er korrekte må situasjonen ha vært regelrett prekær pengemessig i Christiania på denne tiden. Det synes likevel som om situasjonen i noen grad svartmales av Bernt Anker med sin påstand om at det nesten ikke finnes ett eneste stykke med ”grov kurant”, i omløp for hele Norge og at det også måtte byttes varer mot varer i det daglige liv.¹⁹⁴

Dersom pengevesenet sitt formål var å fremme handel og foretaksvirksomhet, nedsettelse av renter og økt sirkulasjon av penger, ville det være av største behov for Norge å få en egen

---

¹⁸⁹ Hermoder 1796: 1

¹⁹⁰ Sitat Bernt Anker i Hermoder 1796: 10

¹⁹¹ ”Hermoder” 1796: 10

¹⁹² ”Hermoder” 1796: 11

¹⁹³ ”Hermoder” 1796: 12

¹⁹⁴ ”Hermoder” 1796: 13

nasjonalbank, ifølge Bernt Anker.¹⁹⁵ Dette utdypes med at Norge har en isolert beliggenhet, lang avstand fra regjeringens hovedsete i København og et naboskap til Sverige som bidro til at behovet for en egen bank ville kunne fungere til lettelse for pengeomløpet i Norge. Norsk eksport var, ifølge Bernt Anker, i en uheldig situasjon fordi:

”Uden Penge og uden Kredit ligge alle Greene af national Vindskibelighed i Afmagt, og uden understøttelse af en Bank, der oprettes paa Stedet selv med hensigt til Landets Natur og Handel, vil Norge altid blive et Rov for Fremmede, naar det afsetter sine Produkter.”¹⁹⁶

Trolig henviser Bernt Anker til naboskapet med Sverige med tanke på nære handelsforbindelser. Mangelen på penger gjorde trolig, forstått ved Rian¹⁹⁷, at norske eksportører opplevde tap ved salg av varer. Det kan også tenkes at Bernt Anker hadde en baktanke ved påpeking om lavere inntekter for norske varer, da dette igjen påvirker statlige inntekter, som et tilslørt pressmiddel mot københavnerne.

De danske styresmaktene anklages, i forholdsvis sterke negative ordelag, i stor grad som sydebukk for de økonomiske forholdene i Norge da:

”(…) ved Pengevæsenets Indretninger i Dannemark have vi hidindtil ey erfaret andet end Tab, imedens den liden Kundskab man har om Debitorene og deres Eyendommers Værdie efter de Forpagtnings-Afgifter deraf svares, har foraarsaget en skadelig Forsigtighed, endog naar Fuldkommen sikkerheder bleven stillet af de Personer selv, hvis Virksomhed og Vindskibelighed give Landets Produkter Liv.”¹⁹⁸

Med en så alvorlig anklage skulle jeg gjerne ha ønsket noe mer omfattende argumentasjon enn denne forholdsvis korte forklaringen på problemene. For eksempel hvem er disse ”vi” som har erfart tap i Norge? Det nevnes dessverre ikke, men jeg antar at Bernt Anker snakker på vegne av den aller nærmeste krets, dvs. kjøpmenn i Christiania og kanskje også Drammen. Man kan jo også spørre seg, uten at svaret er å finne i Bernt Ankers argumentasjon, hvordan denne ”skadelige forsiktigheten” har gjort utslag?

Bernt Anker foreslår for styresmaktene i København at man ville oppnå forbedring av økonomiske forholdene i Christiania ved at ”hvert vigtigt Handels-Stæd i Staten besørger sine egne Vare-Tegn, ophører all mangel paa Penge, Renten falder, som nu er græsselig, og Staten vil vinde utroeligen i denne uigienskadelige Handels-Period.”¹⁹⁹ At renten skulle være

---

¹⁹⁵ “Hermoder “1796: 28

¹⁹⁶ Sitat Bernt Anker i ”Hermoder” 1797: 29

¹⁹⁷ Rian 2007: 220-221

¹⁹⁸ Sitat Bernt Anker i ”Hermoder” 1797: 29-30

¹⁹⁹ Sitat Bernt Anker i “Hermoder” 1797: 12

”græsselig” er trolig den renten som eksisterte hos utenlandske handelsforbindelser, og ikke Kurantbanken sin rente.

Som et viktig grunnlag for bankplanen til Bernt Anker angående opprettelse av en egen nasjonalbank i Norge påpekes det at Norges eksportinntekter i ”almindelige Aar beløper sig til 8 millioner rd.²⁰⁰”, og ved hjelp av dette handelsoverskuddet skulle Norge ”kjøbe Guld og Sølv, og derved eje all den Fond, der behøves i Bankerne til at realisere Papiret under al paaforring²⁰¹”

Bernt Ankers forslag og plan om en egen norsk bank inneholdt tolv punkter gjengitt her:

”1. At Banken oprettes i Christiania som Hovedstedet i Norge saavel som ved beliggenhed, som ved den naturlige Vigtighed Aggershus Stift har frem for de øvrige; at samme staaer under Interessenternes eget Opsyn, hvis Kredit, Eyendom, Retskaffenhed og Indsigter er Pant for de udstedte, og en viis Bestyrelse, og under Overopsyn af en Mand som Regieringen dertil udnævner. 2. Man bør ikke begynde uden med Fonds, der er forholdsmæssige til de Tings Værdie, der skal forestilles i accepterte Vexler, i Guld, Sølv, Kobber, Jern, o.s.v. (Artikler, der ey staae fare for at beskadiges eller at tabe deres Værdie) der nedlægges i Banken til Pant og Forsikring, samt i Vexel-Obligationer paa maadelige Summer, endosserede af vederheftige Personer til at udbetales paa Bank-Administratorernes Forlangende. Saaledes fastsetter man for Ex. til første Fonds 200000 Rd. i Species, i 2000 Actier (der kan deles i mindre Parter) til 1000 Rd. for Actien, kvartaliter at betales med 25 Rd. enten i Species-Sedler af Kiøbenhavns Bank eller i myntede Penge efter forordningen af 29de Februar 1788 til 9 ¼ Rd. af Mark fiint Sølv. 3. For at spare Omkostningerne skal der kun være Adminstratorer uden Gage, sex i Tallet, hvoraf tre skal have Forretningerne kvartaliter, maaned- eller ugeviis, ligesom man finder tienligt fremdeles at bestemme det. Disse tre arbejdene Adminstratorer skal underskrive Seddlerne tilligemed den Mand, Kongen udnævner, for hvilken eller hvem han paa sine Vegne dertil beskikker, alle Bankens Bøger og Foretagender bestandig skal foreviises, paa det han kan være overtydet om, at Grundsetningerne til Skade for den almindelige Sikkerhed ikke rokkes, og at der altid er tilstrækkelig Underpant for de Sedler, der erlægges i den Kongelige Kasse efter de engang, bevilgede og foreskrevne Grændser. Banken skal have en Bogholder med 200 Rd., en Kasserer med 250 Rd. og et Bud med 50 Rd. aarlig Gage. 4. Banken skal Tiirsdag og Fredag være aaben fra Klokken 10 om Formiddagen til Klokken 1 for at afgjøre hvad der skal forrettes, i et Huus beliggende midt i Byen; og forsynet med et brandfrit Pakhuus, hvor de Papiirer, alt Geraad, pantsatte Effecter o.s.v. skal ligge i Bevaring under en Laas med 3 Nøgler, hvoraf en skal være for den Mand, Regieringen udnævner, en for Administratorerne og en for Kassereren, som maae være en Mand af den mest prøvede Troeskab; Man har hertil allerede udseet et meget beqvemt Huus, hvis Leye formedelst Eyerens Patriotismus ey skal overstige 300 Rd. aarlig. 5. Man beder Hans Majestet allerunderdanigst ved aabent Brev o.s.v. at give denne Indretning sin Gyldighed. 6. Man vil drage Omsorg for saadan Indretning af Seddlerne, at de fast umueligt skal kunne eftergiøres. 7. Enhver skal kunne nedlægge Penge i Banken og have et Folium i dens Hovedbog, og paa denne Fond kan han immer give Anviisning uden anden Udgivt end 4 Rd. engang for alle, som betales ved Indskrivningen, og 1 Rd. for Tusinde. 8. Den Rente, der betales til Banken maae aldrig overstige hvad i

²⁰⁰ Sitat Bernt Anker i “Hermoder” 1796: 32

²⁰¹ Sitat Bernt Anker i “Hermoder” 1796: 13

Kongelige Anordninger derom er foreskrevet. 9. Man ansøger Hans Majestet, at Bankens Beviiser og Qvitteringer ey behøver at udstedes paa stemplet Papiir, og at Vexelobligationerne maae endosseres. 10. Banken skal gandske være for Privates Regning, som deri ville tage Deel, uden at Regieringen garanterer nogen Seddel eller noget Foretagende, men Krediten beroer paa den almindelige Meening, som ey undlader at holde vaagent Øye med alle dens Skridt. 11. Man vil bede Deres Majestet allerunderdanigst at bevilge at de offentlige Oppebørsels-Betientere ey maae væggre sig ved at modtage disse Bankseddler, og at de Kongelige Kasser i Christiania, hvori alle Oppebørsler omsider indflyder, faaer Befaling at honorene indtil en Sum af 150 til 200000 Rd., der maae være forsikkert ved den Valuta, der nedlegges i Banken. Denne Sikkerhed kan desuden ikke briste formedelst det Overopsyn, som Regieringen har dermed, hvis Beskikkede underskriver Seddlerne tilligemed de tre Administratorer. 12. Man beder Kongen, at de engelske Guineer og Sølvpenge maae have Kurs i Norge efter den Priis af 5 ¼ Courant for en fuldvægtig Guinee, 1 ¼ Rd. for en Krone af de 5 engelske Skillinger, og ¼ Rd. for en Skilling engelsk, i Betragtning af den Handelsforbindelse, vi staae i med Engelland og den øyensynlige Nytte, vi have af at trække saa ypperlig en Myntsort ind i Landet.²⁰²

Det er utenfor enhver tvil at Bernt Anker i alle fall som privatperson må ha et behov for en bankinstitusjon i Norge. Om Bernt Anker handlet med handelsinteresser i første øyemed og i tillegg i form av å være en norsk patriot med forakt for danskene er vanskeligere å konkludere med utgangspunkt i hans forslag til bankplan. Et problematisk trekk ved vurdering av Bernt Anker forslag og plan for bank i Norge er at det vanskelig å vite i hvor stor grad behovet virkelig fantes både når det gjelder Christiania og Norge generelt. Det lar seg vanskelig konkretisere utifra Bernt Anker sin tekst i Hermoder 1796 hvilke personer som hadde kapital- og kredittbehov annet enn han selv, og eventuelt personer innen samme næringsvirksomhet (les: trelasthandel). Det er også vanskelig å vite i hvilken grad Bernt Ankers sine kunnskaper om tilgangen på kreditt og kapital i Norge strekker seg utover Christiania og Østlandet. De nærmere undersøkelsene og gjennomgangene av Speciesbankens filialer også i Bergen og Trondheim vil gi kunne gi et bedre svar på geografiske bank- og kredittbehov i Norge.

Allerede før bankplanen var gått i trykk i Hermoder (1796) hadde Bernt Anker, dog nødvendigvis ikke helt alene, kommet i gang med forberedelser av en egen bank i Norge da man allerede hadde avtalt en årlig pris for leie av lokalet til den norske banken.²⁰³

Interessant for planen er den sterke poengteringen av behovet for privat styring, ved punkt 10 i bankplanen. Dette kan tyde på flere momenter. Enten var mistroen til de offentlige myndigheter meget stor, eller så hadde økonomisk liberalisering fått gjennomslagskraft i den økonomiske tenkningen. Eventuelt kan man også mene at det ville være i Bernt Anker egeninteresse å selv kunne utforme og delta, eller påvirke styringen av banken i hans favør.

²⁰² Sitat Bernt Anker i "Hermoder" 1796: 32-36

²⁰³ Se punkt 4 i Bernt Ankers bankplan.

I forhold til forslaget om den norske bankens sitt grunnfond, med en forankring i Riksdaler Species, fremstår Bernt Ankersom kunnskapsrik om bank- og pengevesen da dette fremstår som et stødig forslag. Kanskje Bernt Anker hadde gjort seg noen meninger om Speciesbanken sitt fond bestående av både Riksdaler Species og Kurantsedler? Det er ikke godt å vite, og vi kan bare spekulere omkring dette.

Bernt Ankers forslag til et fond bestående av 200 000 rd.sp. synes dog å være av en noe liten størrelse, dersom kreditt- og kapitalbehovene virkelig var så betydelige som Bernt Anker antyder. Det kan tenkes at Bernt Anker ønsket å legge frem et noe nøkternt og realistisk beløp. Det er synd ved tolkning av Bernt Anker sin bankforslag at det ikke henvises til andre personer og interessenter og hva disse eventuelt sa seg villige til å bidra med rent finansielt for at bankens grunnfond skulle kunne dannes. Grunnfondets midler måtte naturligvis hentes fra opptil flere steder. Man kunne oppnådd gode ledetråder på dette hvis Bernt Anker for eksempel hadde foreslått navn på bankens tre administratorer.

For resultater av Bernt Ankers bankforslag henvises det til Øystein Rian som mener at grunnen til at Norge fikk Speciesbanken sine filialer i Christiania, Bergen og Trondheim kan betraktes som et ”plaster på såret” for at Bernt Anker ikke fikk oppfylt sin bankplan.²⁰⁴

3.2 Opprettelsen av Speciesbankens filialer i Norge 1797-1798

3.2.1 Christiania - Filialoprettelse i 1797

Opprettelsen av Speciesbankfilialen i Christiania ble diskutert i et forsamlingsmøte for representantene i Speciesbanken den 27. april 1797, hvor man vedtok og godkjente at hovedstyret i Speciesbanken opprettet en filial i Christiania.²⁰⁵ I ”Species Bankens Repræsentanteres Resolution Protocol 1791-1813” fremgår det at Christiania-filialen skulle tildeles 300 000 rd.sp.:

”I henseende til 1ste post, da biefaldt Representantene Eenstemmigen Directionens forslag om et Laane Institutt for Norge, til at gjøre Udlaan på Hypotheker i Overeenstemmelse med de regler som Octroyen foreskriver har Hypothek Udlaan her fra Banken. Men Summen blev for det første bestemt til 300000 Rd. Sp. I øvrig blev det Overdraget til Directionen at indlade sig i

---

²⁰⁴ Rian 2007: 224

²⁰⁵ ”Magazin for Danmarks og Norges topografi” 1802-1803: 144

brevvexling med de 3 i forslag bragte Mænd i Christiania, om disse ville Paatage sig denne Almeennyttigen Sags utførelse.”²⁰⁶

Størrelsen på Christiania-filialen sitt fond skulle dog kunne bli enda større enn disse 300 000 rd.sp. ”efter Fornødenhed og Omstændigheder”.²⁰⁷ Man kan hevde at Speciesbanken på denne måten ville foreta en behovsprøving da pengemengden ikke var klart bestemt.

Det fremkommer ikke i kildematerialer tilhørende Speciesbanken, eller stiftmannen i Akershus hvilke tre menn som ble foreslått som Christiania-filialens bestyrere. Ved lesing av Speciesbankens hovedstyret sine viderefremmede bekjentgjørelser den 6. mai 1797 i avisen ”norske Intelligenssedler” tydes det på at de tre foreslåtte mennene var kammerherre og stiftamtmann Fredrik Julius Kaas, magistratpresidenten i Christiania Marcus Gjøe Rosenkrantz og justisråd og zahlkasserer Nicolai Berg.²⁰⁸ Et spesielt funn ved vurdering av filialbestyrerne er at selv om Speciesbanken formelt skulle være en privat bank hadde samtlige av disse personene offentlige embeter. I et forsamlingsmøte for representantene i Speciesbanken den 26. mai 1797 fremgår det at: ”Directionen fremlagte dens Brevvexling med de Mænd i Christiania til hvilke Bestyrelsen af Udlaannes Syedenfields i Norge i følge Representanternes beslutning var bleven overdragen og som disse er berettede at ville paatage sig.”²⁰⁹ Ansettelsen av bestyrerne i Christiania er dermed å betrakte som en forholdsvis kort prosess. Hovedstyret vedtok at Christiania-filialens fond skulle forvares på Akershus festning.²¹⁰ Speciesbankens hovedstyre oppgav årsaken bak opprettelsen av en Speciesbankfilial i Christiania å være manglende lokalkunnskaper omkring sikkerheter ved utlån:

”Endskiønt den danske og norske Speciesbank staaer aaben for Norge som for Danmark, og efter sin Bestemmelse gjerne søger at bidrage til et vigtigt, velordnet og tilstrækkeligt Pengeomløb i hiint Rige, som i dette, har man dog i de sex Aar, Banken nu omtrent har staaet, erfaret, at uagtet de Klager, som høres over for lidet Pengeomløb i Norge, søges dog kun sielden Laan i Banken paa norske hypotheker; og, naar de søges, møde ikke sielden, imod hypothekernes Antagelse, Vanskeligheder, der hidrøre tildeels fra Mangel af lokalkundskab om Eiendommenes Beliggenhed og Værd.”²¹¹

---

²⁰⁶ Sitat Rigsarkivet, København, ”Species Bankens Repræsentanteres Resolution Protocol 1791-1813”.

²⁰⁷ Sitat ”Magazin for Danmarks og Norges topografi” 1802-1803: 145

²⁰⁸ ”Christianias norske Intelligenssedler 1797, no. 30” i ”Magazin for Danmarks og Norges topografi” 1802-1803: 143

²⁰⁹ Sitat Rigsarkivet, København, ”Species Bankens Repræsentanteres Resolution Protocol 1791-1813.” Dato 26. mai 1797

²¹⁰ Rigsarkivet, København, ”Species Bankens Repræsentanteres Resolution Protocol 1791-1813.” Dato 26. mai 1797

²¹¹ Sitat ”Magazin for Danmarks og Norges topografi” 1802-1803: 143

Jeg ønsker å trekke frem at Speciesbanken her kommer med innrømmelser om at bank- og pengekrav fra Norge var gjentakende, så lenge Speciesbanken hadde eksistert. Bernt Anker bankplan har antagelig vært en utslagsgivende faktor, men har ikke nødvendigvis den eneste klagen mottatt i perioden 1791-1797. Dessverre henvises det ikke til nærmere om hvilke andre klager i forbindelse med bank- og kredittkrav som Speciesbanken har blitt informert om.

Hovedstyret i Speciesbanken understreket deres gode intensjoner angående bedring av kredittforholdene i Norge med opprettelse av en Speciesbankfilial i Christiania da Speciesbanken hadde:

”erhvervet sig Styrke til at kunne udvide sin Virkekreds, er det for dens Bestyrere blevet ikke blot et Ønske, men en virkelig Bestræbelse at gaae Norges Trang til en større Circulationsmasse imøde, og da at søge en saadan Indretning iværksat, hvorved det kan gøres mueligt for norske Medborgere at faae Laan paa gode hypothecker i Norge selv, og altsaa at skaane dem for den Uleilighed og Omkostning, som ellers finder Sted, naar hypotheckerne hertil skulde oversendes, her bedømmes, og Omsætninger, Laans Fornyelse m.m. skee ved Kommissionairer.”²¹²

Jeg forstår ved dette utsagnet at Speciesbanken virkelig hadde et genuint ønske om å bedre kredittforhold i Norge, da spesielt i Christiania, ved å skulle styrke sirkulasjonsmassen. Bernt Ankers krasse klager over manglende tilgang på kapital og kreditt synes derfor å være overensstemmende med denne begrunnelsen ifra Speciesbanken. Videre forstår jeg dette utsagnet ved Speciesbankens hovedstyre anså at avstanden mellom København og Norge skapte unødig store kostnader ved ervervelse av lån, som man ville kunne fjerne dette ved å opprette en låneinstitusjon i Norge.

Speciesbankfilialen i Christiania var opprinnelig ment å skulle dekke penge- og kredittbehov for hele Norge da det i et brev, den 5. august 1797, til bestyrerne i Christiania fremgår:

”Da med slige Instituters Indretning i Norge have hensigt til det heele kongeriges behøvenhed og Pengeomløb, saa vil, saa længe ikke noget andet lige Institut er indrettet Nordenfields, det nu i Christiania anlagte være aabendt ikke alleene for begge Syedenfieldske Stifter, men ogsaa for de Nordenfieldske, ifald nogen derfra maatte søge Laan, og om de tilbydende Hypothekers betryggende Sikkerhed kan have tilstrækkelig og nøie Kundskab.”²¹³

Jeg vurderer dette utsagnet dit hen at Speciesbanken i tiden før den 5. august 1797 ikke hadde mottatt forespørsel om filialopprettelser, eller andre henvendelser vedrørende kredittmangel

---

²¹² Sitat ”Magazin for Danmarks og Norges topografi” 1802-1803: 144

²¹³ Riksarkivet, Oslo, ”Inkomne brev fra Direksjonen for Speciesbanken 1797”. Datert 5. august 1797

og klager på dette verken fra Bergen eller Trondheim. Kravet om en Speciesbankfilial i Norge vurderes derfor å ha vært et Christiania-krav.

3.2.2 Trondheim - Filialopprettelse i 1798

Representantene i Speciesbanken vedtok og godkjente opprettelsen av en Speciesbankfilial i Trondheim den 9. februar 1798. Hovedstyret selv vedtok opprettelsen den 10. februar 1798. Prosessen ved opprettelsen var således meget hurtig gjennomført rent formelt. De tre bestyrere ved Trondheim-filialen ble, av representantene i Speciesbanken, bestemt å være stiftamtmann Gephard Moltke, borgermester Hans Carl Knutzon og stiftamtskriver Hans Moe.²¹⁴ Til sammenligning med Christiania-filialen finner ser man også her at samtlige av filial-bestyrere hadde offentlige embeter, og ikke kan karakteriseres som private aktører. Opprettelsen av Trondheim-filialen ble, av representantene i Speciesbanken, gitt med følgende begrunnelse:

”Man har bemærket, at det falder besværligt for dem, som boe i Trondhiem og der omkring, at henvende sig til dette Institutt for der at søge Lan, og tillige har man indseet, hvor nyttigt det vilde være for denne Stads og Egn's Beboere, at kunne paa beqvemmere Maade tage Deel i de Fordele, som Banken, ved at udbrede sine Omsætninger til Norge mer umiddelbar end hidtil, har sigtet til at gjøre muelige”²¹⁵.

Ved granskning av kildematerialer ved rigsarkivet, København angående Speciesbanken samt kildematerialer tilhørende statsarkivet i Trondheim og stiftamtmann angående opprettelsen av filial i Trondheim er jeg ikke kjent med forespørsler og/eller søknader om filialopprettelse sendt fra Trondheim. Liten grad, eventuelt ingen, av korrespondanse mellom Trondheim-filialens foreslåtte bestyrere og København før den formelle bestemmelse ble fattet om filial i Trondheim kan eksemplifiseres ved henvisning til Speciesbankens kopibok den 10. februar 1798, hvor hovedstyret skrev:

”(...) Representanterne til Direktionen at henvende sig paa Bankens Vegne til Hr. Kammerherre Hr. Borgermester og Hr. Stift-Amtskriveren, med Tillid til deres Retskaffenhed, at tilbyde dem bestyrelsen, samt anmode dem om, derved at ville medvirke til et for det almindelige saa vigtigt Øyemed.”²¹⁶

Det er mest nærliggende å mene at filialopprettelsen i Trondheim skjedde på initiativ fra representantene og hovedstyret fra København da det ikke henvises om brevveksling med de

---

²¹⁴ Rigsarkivet, København, ”Species Bankens Repræsentanteres Resolution Protocol 1791-1813.” Datert 8. februar 1798

²¹⁵ Sitat Rigsarkivet, København, ”Specie Bankens Brev Copie Bog nr. 2, 1798-1816.” Datert 10. februar 1798

²¹⁶ Sitat Rigsarkivet, København, ”Specie Bankens Brev Copie Bog nr. 2, 1798-1816.” Datert 10. februar 1798

foreslåtte bestyrerne før vedtaket om Trondheim-filialen ble bestemt. Jeg begrunner dette synspunktet, om opprettelse ved ordre fra Speciesbanken, da man til sammenligning ved opprettelsen i Christiania hadde foretatt brevveksling med de aktuelle filialbestyrere i forkant.

Størrelsen på Trondheim-filialen sitt fond ble av representantene i Speciesbanken vedtatt å være ”for først af 200 000 rd. Sp. og siden maaskee større efter Fornødenhed og Omstendigheder.”²¹⁷. Til sammenligning med Christiania-filialen kan man også i dette tilfellet mene at Speciesbanken ville foreta en behovsprøving av kreditt- og kapitalbehovene.

3.2.3 Bergen - Filialopprettelse i 1798

Stiftamtman i Bergen Fredrik Hauch, sendte den 21. april 1798 et brev med en egen vedlagt søknad og erklæringer angående en forespørsel om opprettelse av en Speciesbankfilial i Bergen til hovedstyret.²¹⁸ Stiftamtman Hauchs sitt brev til Speciesbanken var, gjengitt her, som følger:

”Uagtet det af Danske og Norske Species Banken oprettede Laane Institutet i Christiania har de for Norges Penge Circulation meest velgiørende hurtighed, saa fordie Bergen er for afsiides beliggende samt imellem samme og enten Christiania eller hvad anden stad i Norge hvilken som helst her uliige mindre Mellemhandling end mellem Kiøbenhavn og Bergen, Land dog høist vanskelig om ikke umueligen ommeldte priiselige Indretning tilføre Bergens Bye og Stift [=Vestlandet] den intenderende Fordeel og Lettelse saalænge Bergen inden sine egne Grændser herved bequommeligheder, et tilstrækkeligst Laane-Fond medføre.

Des aarsage, vedfølgende Ansøknig (endskiønt samme er stillet til Kongen formeener jeg Directionen for Spies Banquen ere de rette vedkommende af samme bye henseende til) som hvilde undertegnet af adskillige Bergens handlende og deriblant den større mengde velstaaende folk, samt understøttet i vedlagte Erklæringer af baade Magistraten og Byens Ræpresentanter, synes aldeles harmonerende med hvad er bleven offentlig og almindelig bekientgiort om Bank-mæssige Laane Instituters Opretning udi Norge, hvorfor og om saa meere Ansøgerne, paa egen og Medborgeres Vegne vente taget i betragtning, ved af dem berørte om den fortrinlige Adgang som formeentlig som bør gives Rigets største og fornemste handels Stad til den ansøgte for Industrie, Handel, Pengeomløb, offentlig og privat Credit saa høist vigtige hielp.

Vel innser ieg at naar Bergen i overenstemmelse med alt forestaande, er saa Lyckelig at erholde dette omsøgte bevilget, saa vil og i Forveien fornødiges bestemt de nærmere regler anlangende Fondets Bestyrelse, Ligesom og fastsatt, hvem denne bestyrelse skal overdrages til, men jeg anser mig ubeføyet at herom anmærke noget, indtil jeg bekientgiøres Banque-Directionens Tanker og Vilie og at den er en yderligere forklaring i saa hensende af mig forlangende.

²¹⁷ Sitat Rigsarkivet, København, ”Specie Bankens Brev Copie Bog nr. 2, 1798-1816.” Datert 10. februar 1798

²¹⁸ Statsarkivet i Bergen, stiftamtmanen i Bergen, ”erklæringsbok 10/6 1797 – 27/12 1800”

Fremdeles hvad angaaer det af Bergens Magistrat og af dens Repræsententera anmærkede, anlangende en Vare-Assurance Foranstaltning da var en saadan indretning vistnok [?] et i mange henseende at erholde Laan af Banquen men som saadan Assurance Anstalt er i og for sig selv at Banquen aldeles uvedkommende Institut, og deruden neppe vil kunde erholdes forinden at et Interessentskab opstaaes som selv sammenskyder det til en Assurance-Cassa fornøden Fond, selv udkaster Planen til Indretningen, samt derefter paa den heele Ting erholder Kongelig Sanction saa beroer jeg overflødigst at med videre Udladelser herom i denne skrivelse uleilige.”

Den vedlagte søknaden og erklæringen er dessverre ukjent for meg, da jeg ikke har kommet over disse dokumentene verken ved statsarkivet i Bergen eller rigsarkivet, København. Disse dokumentene kan derfor enten være tapt for ettertiden, eller at disse av ulike årsaker kan befinne seg ved rigsarkivet, København i et annet arkiv tilhørende en tidligere dansk-norsk statlig institusjon med økonomiske anliggender, f.eks. ved ”Generallandøkonomi- og Kommercekollegiet”.

Ifølge Anders Fossen (1979) fantes det tre maktsentra i Bergen på denne tiden representert ved stiftamtmanden, magistraten og ”de eligerte menn”.²¹⁹ Magistraten bestod, etter 1774, av en sammensetning på 1, president, 2 borgermestere og 2 rådmenn. I tillegg til at magistraten skulle befatte seg med sine funksjoner som en enhet hadde dens ulike medlemmer også oppgaver å ivareta i andre ombud ved dels frivillige, dels pliktige arbeidsoppgaver.²²⁰ Det fremgår av Fossen at man får en markant rekruttering på lokalt plan av borgermestere og rådmenn utover 1700-tallet, hvor borgerskapet også knyttes til magistraten. Av 20 identifiserte borgermestere og rådmenn i perioden 1730-1800 var de fleste av disse sønner av kjøpmenn.²²¹ ”De eligerte menn” var et organ for Bergens storkjøpmenn og var ved privilegier av 1702 blitt en selvsupplerende institusjon, dvs. at denne selv valgte dens medlemmer.²²² Etter 1772 navnet på de ”eligerte menn” endret til ”deputerte borgere”, som etter en tid også ble benevnt som ”borgerrepresentanter” eller ”Formænd”.²²³ Etter flere reformer i organet i løpet av 1700-tallet ble det i 1786 bestemt at antallet ”deputerte” skulle være 8, og at stillingen skulle være på livstid. Det het seg samtidig at magistraten skulle velge 24 av byens borgere til et valgkollegium for utnevning av disse 8, men storkjøpmennene dominerte da det viser av de 18 medlemmene som ble valgt i perioden 1773-1786 var alle

---

²¹⁹ Fossen 1979: 710

²²⁰ Fossen 1979: 710

²²¹ Fossen 1979: 714-715

²²² Fossen 1979: 719

²²³ Fossen 1979: 722

kjøpmenn.²²⁴ Stiftamtmanden var byadministrasjonens kontrollerende og delvis overordnede instans, hvor man også fungerte som en megler mellom magistraten og de eligerte, eller de deputerte, menn. Stiftamtmanden skulle føre tilsyn av øvrighet og borgerskap i byen og at disse forholdt seg slik at ”Forordninger, Instructioner og Clausuler vorde efterkommede” samt ”have tilbørlig Opsyn” med rettsvesen og påse at ”at ethvert Steds Øvrighed forsvarligen deres Embeder forvalter (...).”²²⁵ Stiftamtmandens oppgaver var videre å kreve regnskap for skatteinnkreving og to ganger årlig gi myndigheten i København ”en fuldkommen Relation om Byernes Tilstand”.²²⁶ Stiftamtmanden hadde en utmerket posisjon til å ha kunnskaper om Bergens situasjon angående tilgangen på kreditt- og kapital.

Søknadens sannsynlige hovedinnhold er kommentert av stiftamtmand Hauch hvor det oppgis følgende hovedpunkter for begrunnelse for opprettelse av en Speciesbankfilial i Bergen: 1) Opprettelse av en filial i Bergen ble ansett som en nødvendighet pga. byens geografiske beliggenhet, og dermed mindre grad av kontakt med København. 2) Man antyder at Bergen i egenskap av å være Norges største handelsby hadde et generelt behov for tilførsel av mer kapital, enten kapitalen måtte være av offentlig eller privat art. 3) Man var av den oppfatning at Christiania hadde oppnådd en mer fordelaktig og hurtigere pengesirkulasjon, som et resultat av denne byens bestående Speciesbankfilial, og at man ønsket det samme for Bergen.

Stiftamtmand Hauchs brev er vanskelig å tolke i den grad man ønsker å vite konkret hvilke personer som fremmet kravet om en filialopprettelse i Bergen. Men det er liten tvil om at kravet må ha blitt utført av en betydningsfull og mektig gruppe av de næringsdrivende i byen da brevet var blitt sendt på vegne av ”adskillige Bergens handlende og deriblant den større mengde velstaaende folk”. Dessuten var kravet om en filial støttet av magistraten i Bergen og andre ”Ræpresentanter”. Jeg forstår disse ”Ræpresentanter” å være organet de ”deputerte” menn. Således var søknaden om filialopprettelse i Bergen meget godt forankret i Bergen by sine kjøpmenn.

Jeg leser brevetts innhold dit hen at stiftamtmand Hauch synes å ha hatt en merkverdig trygghet om at en filialopprettelse vil oppnå godkjenning av Speciesbankens representanter og hovedstyre siden Hauch allerede i forveien meddeler at han på det gitte tidspunktet ikke ønsket å foreslå bestyrere for Bergen-filialen. Et viktig moment ved Hauch sitt skriv er at

---

²²⁴ Fossen 1979: 722-723

²²⁵ Fogtmann, III: 480 ff., 5. januar 1722 i Fossen 1979: 726

²²⁶ Fogtmann, III: 480 ff., 5. januar 1722 i Fossen 1979: 726

Bergen by på det gitte tidspunktet manglet en egen "Vare-Assurance Foranstaltning", en forsikringsinstitusjon av varer, hvilket som ble forstått som en ulempe å være foruten dersom man skulle ha en filial, og låneinstitusjon. I klokskap av dette mente man derfor at det ville være et behov for at et interessentskap i Bergen opprettet en slik innretning i denne forbindelse.

Stiftamtmand Hauchs brev ble besvart av Speciesbanken sitt hovedstyre den 12. mai 1798. Hovedstyret informerte stiftamtmand Frederik Hauch, samt agent (kjøpmann) Wollert Krohn og stiftamtskriver Dahl om å ha mottatt en "Den, fra adskillige Bergen Byes handlende og andre Indvaanere, indkomne Begiæring om et bankmæssigt Laane-Instituts Opretelse sammesteds (...)".²²⁷ Besvarelsen gir således dessverre ikke mer informasjon om hvilke personer disse "handlende og andre Indvaanere" var.

Hovedstyret meddelte videre at dagen etter at Hauchs forespørsel var mottatt hovedstyret og hadde overrakt forespørselen til representantene i Speciesbanken som hadde diskutert og godkjent forslaget om en Speciesbankfilial i Bergen den samme dag.²²⁸ Representantene i Speciesbanken vedtok den 11. mai 1798 at:

"I anledning af de handlende i Bergen indkomne Ansøgning, om, at et Banko Institut der paa Stedet maatte oprettes, samt Stiftamtmandens anbefalelse i den henseende, blev Directionen bemyndiget til der at anvende indtil 300000 rd. Sp. paa samme Maade og Vilkaar som det i hensigt til Christiania og Trondheim er bleven forestillet. Til bestyrere for institutet i Bergen bleve udnævete Stiftamtmanden og Stiftamtskriveren tillige med Agent Wollert Krohn."²²⁹

Bergen-filialens fond ble bestemt å være på 300 000 rd.sp..²³⁰ Hovedstyret i Speciesbanken henviser til søknadens sin stilling angående behovet for en Speciesbankfilial i Bergen som følger:

"Da man saae af Ansøgningen, at Indretningen ønskes jo før jo heller sat i gang, og da man har den Tillid til de Høistærede Herrers Retskaffenhed og deres Velvillie til at medvirke til een for det almindeligs Gavnlig Sag, at de ikke nægte at modtage Bestyrelsen, vil man, for at spare Vidløftighed i brevvexling, med næste Post herfra afsendt de fornødne Instruxioner og Anvisninger, og med næste Post Expresse for de første 50000 rd. Species."²³¹

---

²²⁷ Rigsarkivet, København, "Specie Bankens Brev Copie Bog nr. 2, 1798-1816." Datert 12. mai 1798

²²⁸ Rigsarkivet, København, "Specie Bankens Brev Copie Bog nr. 2, 1798-1816." Datert 12. mai 1798

²²⁹ Sitat Rigsarkivet, København, "Species Bankens Repræsentanteres Resolution Protocol 1791-1813." Datert 11. mai 1798

²³⁰ Rigsarkivet, København, "Specie Bankens Brev Copie Bog nr. 2, 1798-1816." Datert 12. mai 1798

²³¹ Sitat Rigsarkivet, København, "Specie Bankens Brev Copie Bog nr. 2, 1798-1816." Datert 12. mai 1798

I likhet med Trondheim ser man også her, med tanke på korrespondanse i forkant av filialopprettelse, at man regelrett ikke ser behov for en nærmere brevveksling med de aktuelle bestyrerne og oppretter filialen nærmest ved ordre.

3.3 Oppsummering

Bernt Anker ønsket opprettelse av en bankinstitusjon i Christiania fordi han mente at det fantes for mange varer i forhold til pengemengden og dermed økt seddelomløp, et ønsket om lavere renter og at norsk eksport skulle bedre betaling for sine varer som skulle bli avhjulpet med bedre tilgang på kapital. Det kan være feil å gi Bernt Ankers bankforslag i Hermoder 1796 ene og alene æren for opprettelsen av Speciesbankens filial i Christiania ettersom norske bankkrav ble sendt til de danske styresmaktene med jevne mellomrom på 1700-tallet. Bernt Anker var derimot utvilsomt en viktig økonomisk figur og påvirkningsfaktor i forbindelse med filialopprettelsen i Christiania i 1797. I forhold til filialopprettelsen i Christiania er det interessant at Speciesbanken kommer med innrømmelser at avstanden til Norge er stor, at sirkulasjonsmassen skal ha vært lav og at man ønsket å fjerne unødige fordyrende mellomledd for nordmennene. Det fremgår at Christiania-filialen egentlig var ment å skulle dekke eventuelle kapital- og kredittbehov for hele Norge. Speciesbanken hadde tilsynelatende heller ikke mottatt klager eller andre former for henvendelser om filialopprettelse i Bergen og/eller Trondheim i tiden før 1797. Når Speciesbanken mottok forespørselen ifra stiftamtmanden i Bergen var dette en forholdsvis kort beslutningsmessig prosess. Søknaden som ble vedlagt brevet gjorde trolig inntrykk, men hvor innholdet i søknaden er ukjent for meg. Bergen hevdet å være av behov av Speciesbankfilial grunnet byens geografiske plassering og dermed mindre kontakt med København, at Bergen som Norges største handelsby hadde et generelt behov for tilførsel av mer kapital og at man var den oppfatning at Christiania med sin filial hadde oppnådd en bedre sirkulasjon av penger. I forhold til Trondheim-filialen finnes det ingen gode holdepunkt i korrespondansen mellom Trondheim og København som tyder på at byen virkelig hadde behov for tilførsel av kreditt og kapital da det virker som om Speciesbanken opprettet Speciesbankfilial i Trondheim etter eget initiativ og forgodtbefinnende. Angående bestyrere ved filialene ser vi at samtlige bestyrere i Christiania og Trondheim var sentrale embetsmenn. Også i Bergen fikk to sentrale embetsmenn rolle som bestyrer, og en privatperson agent (kjøpmann) Wollert Krohn ansettelse. Størrelsene på fond skulle etter

Speciesbankens sine intensjoner være 300 000 rd. sp. i Christiania, 300 000 rd. sp. i Bergen og 200 000 rd. sp. i Trondheim.

4 Drift: Regnskap og innlån 1797-1798

Dette kapittelet vil undersøke innskudd ved Speciesbankens filialer i Norge, enten dette måtte være tilsendte kapitaler fra hovedbanken i København, utført av personer eller offentlige institusjoner i Norge. Kapittelet tar utgangspunkt i de opprinnelige bestemmelser ved filialenes tildeling av fond på minimum 300 000 rd.sp i Christiania, 200 000 rd.sp. i Trondheim og 300 000 rd.sp. i Bergen, men som ved alle filialene kunne bli større dersom det skulle være behov for det. Jeg vil derfor undersøke i hvilken grad Speciesbankens sine intensjoner om størrelser på fond virkelig ble etterfulgt i de ulike byene. Dette vil bli forsøkt besvart ved testing av de ulike filialene sine regnskaper. Innskudd til filialene utført av hovedbanken må dog sees i sammenheng med de virkelige behov for kapital som eksisterte, hvilket vil gjennomgås nærmere i neste kapittel ved undersøkelse av filialenes utlånsvirksomhet fra 1797-1798. Dette kapittelet vil gi en presentasjon av hvordan filialene førte sine regnskaper, samt hvordan jeg har rekonstruert og forenklet deres regnskaper. De ulike filialenes driftskostnader vil gis en noe kortere omtale i dette kapittelet.

Problemstillinger for kapittelet: Blir de bestemte planer og rammer for fond ved filialene fulgt opp av Speciesbanken? Da Speciesbanken også er en oppbevaringsbank, blir det utført private, eventuelt offentlige, innskudd i Norge? Var driftskostnadene ved filialene høye eller lave, og skiller de seg spesielt fra hverandre?

4.1 Regnskapsføringen ved filialene

Jeg vil her beskrive og forklare hvordan de ulike filialenes regnskaper ble utført av bestyrerne i filialene. Jeg ønsker å gi en presentasjon av hvilke prinsipper for regnskapsføring bestyrerne benyttet seg av. Jeg vil også forklare hvordan jeg har bearbeidet og rekonstruert filialenes originale regnskapsmaterialer. Dette vil gi best mulig kjennskap om mine forståelser og avlesinger av kildene og dermed hvordan mine rekonstruerte regnskaper best kan forstås.

Regnskapene som finnes for Speciesbankfilialene i Norge strekker seg fra deres respektive oppstartsår og varer frem til 1812. Danmark-Norge ble i 1799 rammet av en internasjonal handelskrise, som resulterte i at Speciesbanken og de tilhørende filialer sluttet med utlånsvirksomhet det samme året. Speciesbanken kunne gjenoppta sin utlånsvirksomhet på nytt i 1801, men Speciesbanken hadde ifølge Svendsen (1962) mistet dens materielle

betydning på dette tidspunkt, og Speciesbanken opphørte endelig å eksistere i 1813.²³² Med bakgrunn i dette utlånsstoppet i 1799 har jeg ikke funnet det hensiktsmessig å undersøke de norske filialenes regnskaper etter driftsårene 1797-1798.

Det er noe forskjellig tilgang på dokumentasjon ved filialenes regnskapsføringer. Dette kan bety at praksisen for regnskapsføringen har vært ulik ved filialene. Eventuelt kan dette tolkes dit hen at bevaringen av regnskapene har vært mangelfull, men jeg velger å tro at det er bestyrerne som utført sitt arbeid ulikt ved filialene.

Alle Speciesbankfilialene i Norge har oppført ”extracter” for sine regnskaper, men disse følger ikke bestemte fastsatte tidsperioder. Et gjennomsnitt for tidslengden på ekstraktene er grovt sett cirka 7 dager om gangen. Ekstraktene ulike tidsperioder kan være relatert til aktiviteten ved filialene, men kan da også være grunnet i andre praktiske årsaker. Jeg har ikke noe grunnlag for å konkludere sikkert om hvorfor ekstraktene ikke følger en fastsatt tidsmessig norm. Alle filialene har i tillegg til disse regnskapsekstraktene oppført ”general-extracter” for kvartalsmessig regnskapsføring på cirka 3 måneder om gangen. Rent innholdsmessig utført er disse generalekstraktene helt like de ordinære ekstraktene. Det kan bemerkes at det i tillegg til ekstrakter, og generalekstrakter også finnes egne eksemplarer med årsregnskap for driftåret 1797 i Christiania og driftåret 1798 i Trondheim, mens hvor man i Bergen ikke har ført noe årsregnskap. Dokumentasjonen ved de ulike filialenes regnskapsføring kan dermed ikke vært helt identisk utført. Christiania-filialen har i denne sammenheng gitt de mest betydelige utfordringer for mine problemstillinger, og undersøkelser av disse. Denne filialen har nemlig i tillegg til de allerede nevnte dokumentene for regnskapsføring også oppført en særskilt resolusjonsprotokoll. Denne resolusjonsprotokollen fungerer som et mer utdypende dokument enn ekstraktene, og generalekstraktene. Resolusjonsprotokollen er således bedre egnet ved undersøkelser av utlån pga. dens utdypende forklaringer. Hvor det har forekommet avvik mellom resolusjonsprotokollen og regnskapsekstraktene har jeg valgt å ikke benyttet av det som er oppført i resolusjonsprotokollen, men ikke i regnskapsekstrakt. Avvik mellom hva som fremgår av resolusjonsprotokollen og de regnskapsekstraktene kan bety at låneklienten for eksempel har trukket seg i siste liten og ikke utført lånet likevel. Det er ukjent for hvorfor Christiania-filialen er den eneste filialen som har benyttet seg av en resolusjonsprotokoll. Ved Christiania-filialen har man dessuten visstnok også oppført en egen ”deliberations-

---

²³² Rygg 1918: 17 og Svendsen i “The Scandinavian Economic History Review Vol. X, No. 1” 1962: 73

protokoll²³³”, som jeg antar kan ha inneholdt begrunnelser på hvorfor lån eller avslag på lån ble gitt ved forespørsler om lån. Jeg har ikke erfart at denne eksisterer ved Riksarkivet, Oslo og jeg anser derfor denne å være tapt for ettertiden.

Kort forklart føres det i filialenes regnskapsekstrakter følgende innholdsmessige informasjon: Forside med tidsperioden ekstraktet dekker, oversikt over ”debit” med filialens inntekter og oversikt over ”credit” med filialens utgifter.

I ekstraktene oversikt over debit innledes informasjon over hvor mye filialens beholdning var med henvisning til den aktuelle filialens forrige ekstrakt. Det lar seg derfor vanskelig gjøre å undersøke filialenes kassabeholdninger og størrelser på fondet uten at samtlige ekstrakter gjennomgås i løpet av et driftsår. Dersom man ikke gjør dette vil filialenes beholdninger fremstå lavere enn hva de egentlig er.

Det føres en oversikt lengst til venstre i margen hvor man fører opp dato for hendelser. Tilhørende bankmessige aktiviteter fører man opp informasjon over inntektsgrunnlaget. Dette gjelder ved følgende: mengden på innskudd, hvor mye som er utlånt, hvor lang tid lånet er bevilget, om lånet eventuelt må fornyes samt hvor lang ekstra tid som er gitt, hva renten på lån er eller eventuelle andre inntektskilder for filialen. Lengst til høyre på debetoversikten fører man opp pengesummene knyttet til bankaktiviteten. Det fremgår klart om pengesummene er rd.sp. og/eller skilling og disse er oppgitt ved separerte tabeller. Filialenes debit, inntekt, oppsummeres på ekstraktens siste debetside, nederst til høyre.

Mens ekstraktene debetoversikt i all vesentlig grad føres likt i filialene er dette ikke tilfellet med oppføring av ”credit” i filialene. Jeg vil presisere ulikheter mellom filialene, hvor dette forekommer, i denne fremstillingen av hvordan ”credit” er oppført. Jeg velger å tro at den ulike praksisen har sammenheng med at Christiania-filialen benyttet seg av den nevnte resolusjonsprotokollen, og dermed valgte andre prosedyrer for føring av ”credit” i ekstraktene. I likhet med omtalte debetoversikten fører man også i kredittoversikt datoer over hendelser lengst til venstre i margen. Disse datoene utfylles, i Bergen og Trondheim, med informasjon om navnet på personen som har lånt, gjerne med opplysning om vedkommendes tilhørighet i forhold til samfunnsgruppe for eksempel kjøpmann osv., opplysninger om hvilke sikkerheter og verdier på disse ved tildeling av utlån. I Christiania-filialen gis ikke opplysninger om vedkommende navn og samfunnsgruppe i ekstraktene på låntaker, så lenge

---

²³³ Riksarkivet, Oslo, “Resolutions Protokollen for den Danske og Norske Speciesbank Laane-Institut i Christiania, authoriseret af Banke-Directionen i Kiøbenhavn den 7de July 1797”: 3

resolusjonsprotokollen dekker den samme perioden som ekstraktene. Men hvor disse opplysninger tilføyes etter at samme resolusjonsprotokoll ikke lengre benyttes. Filialenes kreditt, utgift, oppsummeres så under filialenes siste aktivitet i forbindelse med kreditt. I de tilfeller hvor det forekommer driftskostnader ved filialene føres dette som et eget punkt for utgifter, under den oppsummerte kreditt, utgift. Ved driftskostnader opplyses det om hva utgiften gjelder og hvilke summer som er involvert. Dette legges så til den samlede kreditt, utgift som en endelig sum. Oversikt over kreditt, utgift gir til slutt informasjon om hvor store pengesummer som filialen har i dens egen beholdning, og hvor mye som er plassert for oppbevaring på et tryggere sted, enten dette er Bergen festning, Akershus festning eller Kongsgården i Trondheim.

Det kan bemerkes at ved et særegent tilfelle blir det i en egen regnskapsføring omtalt som "Cassa-Sagen" for Bergen i tidsrommet 14. juni - 27.juni 1798 oppført et besynderlig ryddig eksemplar da man fører debet og kreditt ved å ha rammene for disse postene skrevet ved siden av hverandre. Dersom dette alltid hadde blitt gjort konsekvent i regnskapene ved alle filialene ville undersøkelser av regnskap vært langt enklere håndterbart da denne løsningen er meget oversiktlig.²³⁴

---

²³⁴ Riksarkivet, Mappe XXI. 25, "Extrakter over Indtægter og Udgifter ved Speciesbankens Laaneinstitut i Bergen 1798 – 1812." Datert 14. juni - 27.juni 1798

Figur 4.1 Utdrag fra ekstrakt, credit (utgifter) for Bergen fra 13. juni – 31. august 1798

Credit		Indtægter og Udgifter
	1798	
	13. Juni	3300
61	17. Juni	170
8	22. Juni	670
1	26. Juni	10000
52	25. Juni	1000
12	29. Juni	1200
96	29. Juni	1800
591		21880
Dele af Indtægterne		
	17. Juni	15 54
	25. Juni	25 77
		40 89
		58 29 10
		60 27 39
Kontant		

Figur 4.2 Utdrag fra ekstrakt, debet (inntekter) for Bergen fra 13. juni – 31. august 1798

1798	Debet	Vare kjøpt pålygte	skatten af skattemønter	1798
Juni 11 ^a	Vare kjøpt pålygte	20000		Juni 11 ^a
Juli 20 ^a	Profesors løn for Christiania af magister løn skattemønter 300 Sp		62	Juli 20 ^a
Okto 2 ^a	Magister Christiania af magister løn skattemønter 410 Sp		8 7/2	Okto 2 ^a
Juli 17 ^a	Magister Christiania af magister løn skattemønter 910 Sp		1 20	Juli 17 ^a
Okto 24 ^a	Magister Christiania af magister løn skattemønter 16000 Sp		53 3/2	Okto 24 ^a
Okto 25 ^a	Magister Christiania af magister løn skattemønter 1600 Sp		52	Okto 25 ^a
August 3 ^a	Magister Christiania af magister løn skattemønter 1300 Sp		12	August 3 ^a
Okto 17 ^a	Vare kjøpt pålygte	16000		Okto 17 ^a
Okto 29 ^a	Magister Christiania af magister løn skattemønter 1500 Sp		96	Okto 29 ^a
Bergens kjøpt pålygte			240 59/2	
Kjøpt pålygte			240 59	
Summa kjøpt pålygte			66270 59/2	
				Bergen d. 31 August 1798

4.2 Korreksjon og rekonstruksjon av regnskapene

Mine rekonstruksjoner av de originale regnskaper har vært en omstendelig prosess, men hvor eventuelle feil og mangler i bearbeidelse og rekonstruksjon av disse vil være mine egne feil. Jeg vil dog fremheve at ved min rekonstruksjon har alle filialregnskapene blitt minimum dobbeltsjekket, helst flere ganger, mot ulike tilgjengelige regnskaper i samme periode ved filialene, for eksempel ekstrakter mot generalekstrakter og eventuelt årsregnskap, samt resolusjonsprotokollen ved Christiania-filialen. Forhåpentligvis foreligger det derfor ikke graverende feil eller mangler ved mine rekonstruerte regnskaper i oppgaven.

Mine rekonstruerte regnskaper er et resultat av gjennomgåelse av alle ekstraktene til alle filialene fra deres oppstart og ut driftsåret 1798. Ved overføring av tallmaterialene til Microsoft Excel har jeg notert meg datoene for alle bankaktivitetene. Ved bruk av Excel har jeg laget poster med noteringer angående følgende bankmessige aktiviteter som: Innskudd, inntekt ved utlån, eventuelle andre inntekter, utlånsutgifter (les: utlånsbeløp), driftkostnader og innbetaling av lån. Det endelige resultatet mener jeg har blitt en god løsning da mine konstruerte regnskaper har blitt mer forståelige og mer oversiktlige enn hva de originale filialregnskaper er. Jeg må bemerke ved lesing av mine tall og beregninger at mine resultater ikke skal forstås som absolutte da jeg ikke har inkludert pengeenheten skilling, hvor dette forekommer, men kun omregnet til rd.sp. Min utelukkning av skilling er gjort for å lette mitt arbeid tidsmessig og fordi jeg mener at resultatene, som vil fremgå i denne oppgaven, fremdeles vil være fullgode for belysning av driftsregnskapene for filialene.

4.3 Innskudd, andre inntekter og driftskostnader i filialene 1797-1798

4.3.1 Christiania 1797-1798

Christiania-filialen mottok det første innskuddet av rd.sp. fra Speciesbanken den 19. juli 1797 på 50 000 rd.sp. Dette ble fulgt opp den 9. august 1797 med innskudd av nye 50 000 rd.sp. Det ble ikke foretatt flere forsendelser eller innskudd enn disse to på til sammen 100 000 rd.sp. til Christiania i 1797. Kun 1/3 av det foreslåtte fondet på minimum 300 000 rd.sp. ble sendt til Christiania fra hovedbanken i København i 1797. Antakelig har Speciesbanken ved

forsendelser på flere mindre summer om gangen bedrevet en behovsprøving. Dette kan videre ha sine årsaker i at hovedstyret i Speciesbanken ikke hadde erfart at sikkerheter/pant ikke var tilstrekkelig gode for utlån i Christiania, eller at kapitalbehovet ikke var så stort som antatt. Disse momenter vil forklares og vurderes nærmere i neste kapittel om utlånsvirksomhet ved filialen.

Som tidligere omtalt, i kapittel 3, var det Speciesbankens andre hovedformål å fungere som en oppbevaringsbank ved å "(...) gjemme Summer i Speciespenge, eller rede Valuta med Speciespenge (...)"²³⁵. Ved opprettelse av en konto i Speciesbanken fikk man 4 rd.sp. ved tegningen av folium, en sum av 4 rd.sp. for hvert år og i tillegg at "Banken (...) betale, paa den Tid, naar de indsættes, 1 Rdlr. af hvert Tusinde, eller hvert Tusinde Rigsdalers Værdie, i hvor lang eller kort Tid der, som indsættes, der bliver beroende."²³⁶ Til tross for dette ble det ikke utført innskudd verken av privatpersoner, eller offentlige institusjoner for oppbevaring av penger ved Christiania-filialen i 1797. Det ville være naturlig å tro at det ville være et behov for denne typen banktjeneste i Christiania, men det var det tilsynelatende ikke. Man benyttet seg ikke trolig av denne banktjenesten fordi man benyttet andre bankinstitusjoner andre steder til oppbevaring av penger. Wilhelm Keilhau (1929) forklarer at forholdet mellom forretningsmenn innbyrdes og mellom forretningsmenn og deres bankforbindelser gjerne benyttet seg av en bank i Hamburg, og dens egen verdimåler "Hamburger banco". Hamburger banco tilsvarte en fast og uforanderlig mengde fint sølv hvor verdien kun endret seg i takt med svingninger på sølvverdi. Hamburger banco ble verken myntet ut eller utstedt som papirpenger, og den ble derfor ikke preget av inflasjon.²³⁷ Banken i Hamburg fungerte som en institusjon for oppbevaring av penger og formidling av kontante betalinger.²³⁸ Det faktum at ingen personer i Christiania har utført innskudd i filialen kan også være et utslag for manglende tillit til filialens levedyktighet, eller en grunnleggende mistillit til Riksdaler Species som en stabil valuta.

Av et fond på 100 000 rd.sp. var renteinntektene ikke mer enn 588 rd.sp i løpet av driftsåret 1797. Utover disse renteinntektene ble det ikke utført noen andre banktjenester til inntekt for filialen. Det samlede inntektsgrunnlaget, dvs. innskudd og renteinntekter, gjorde at

---

²³⁵ Sitat "Octroy og Reglement for den Danske og Norske Species-Banque paa 40 Aar. 16. Februar 1791": 7

²³⁶ "Octroy og Reglement for den Danske og Norske Species-Banque paa 40 Aar. 16. Februar 1791: 31" og sitat Eggers 1791: 220

²³⁷ Keilhau 1929: 181-182

²³⁸ Keilhau 1929: 181

Christiania-filialen hadde tilgjengelige betalingsmidler av en sum på 100 588 rd.sp. ved slutten av driftsåret 1797.

Driftkostnadene ved Christiania-filialen i 1797 var lave 18 rd.sp., og dette var kostnader ved et enkelttilfelle ved anskaffelse av en pengekasse utført i jern. Det er altså ingen kostnader oppgitt verken for lokalet man disponerer eller utgifter til bestyrelsen. At det ikke finnes noen utgifter i forbindelse med lokale til filialen kan ses i sammenheng med at det var bestyrer og magistratpresidenten i Christiania Marcus Gjõe Rosenkrantz som hadde stilt sin bolig til benyttelse som filialsted.²³⁹ At filialbestyrerne ikke har tok honorarer/lønn kan være et uttrykk for en glede og en dyp takknemlig overfor hovedbanken og forhåpninger om fremtidig velvilje fra dem, men dette forblir mine spekulasjoner.

Tabell 4.1 - Driftsåret 1797 i Christiania²⁴⁰

Credit/Inntekter: Utførte innskudd i 1797	100 000 rd.sp.
Credit/Inntekter: Renteinntekter i 1797	588 rd.sp.
Credit/Inntekter: Totalt inntektsgrunnlag i 1797	100 588 rd.sp.
Debet/Utgifter: Driftskostnader i 1797	18 rd.sp.

Christiania mottok nye innskudd i 1798 fra hovedbanken på 50 000 den 8. januar, 29. januar, 19. februar og 4. januar, 32 000 den 18. juni, 25 000 den 14. november, 20 000 den 29. mai og 7 000 den 4. juni. Dette betyr at Christiania-filialen i løpet av driftsåret 1798 mottok innskudd på totalt 284 000 rd.sp. fra hovedbanken. I likhet med driftsåret 1797 ble det heller ikke i løpet av driftsåret 1798 foretatt innskudd fra andre personer eller offentlige institusjoner i denne filialen. Renteinntektene var i 1798 på 14 395 rd.sp. Vi ser dermed at filialens renteinntekter har hatt en forholdsvis kraftig økning fra det foregående driftsåret på 588 rd.sp. Christiania-filialen hadde andre inntekter av en sum på 1 324 rd.sp. Totalt oppnådde Christiania-filialens i form av innskudd, renteinntekter og andre inntektskilder en sum av 299 719 rd.sp. Dersom man legger sammen de totale innskudd og inntekter for driftsåret 1797 med inntektgrunnlaget for driftsåret 1798 betyr dette at Christiania-filialen disponerte et fond på intet mindre enn på cirka 400 307 rd.sp., og dermed langt overgår fondets opprinnelig foreslåtte størrelse på 300 000 rd.sp.. Representantene i Speciesbanken må ha innsett at

²³⁹ ”Magazin for Danmarks og Norges topografi” 1802-1803: 146

²⁴⁰ Tabell utarbeidet på grunnlag av Riksarkivet, Oslo, Mappe XXI. 24., ”Extrakter over Indtægter og Udgifter ved Speciesbankens Laaneinstitut i Kristiania, 1797-1812”

behovet for kapital var enda større enn først antatt i Christiania da representantene, den 8. februar 1798, bestemte at hovedstyret ble: ”bemyndighet til at sende efter haanden og efter fornødenhed [sic] til Laane Institutet i Christiania i alt 400000 rd.sp. (...).”²⁴¹ Denne tillatelsen, om 400 000 rd.sp. til Christiania-fondet er en dokumentasjon som det ikke finnes henvist til i tidligere forskningslitteratur, som har blitt undersøkt. Dette vedtaket samt Christiania-filialens virkelige disponible midler på totalt 400 307 rd.sp. endrer derfor vesentlig på tidligere oppfattelser om størrelsen på Christiania-fondet. Undersøkelser av regnskapene til Christiania-filialen i perioden 1797-1798 viser at filialen disponerte 100 307 rd.sp. mer enn hva tidligere forskningslitteratur mener skal ha eksistert i Christiania.

Filialens driftskostnader har økt kraftig i løpet av 1798, hvor de totale driftskostnadene i løpet av driftsåret 1798 var på 5 843 rd.sp. Driftskostnadene ble såpass mye større enn det foregående året pga. følgende utgifter: honorer til bestyrerne på 429 rd.sp. 7. april, 40 rd.sp. 18. juni, 431 rd.sp. 23. juni, 418 rd.sp. 22. september, 513 rd.sp., fraktkostnader til en kaptein den 6. oktober på 12 rd.sp. og kostnader knyttet til et lån til Bernt Anker på 4000 rd.sp. den 16. oktober.

Tabell 4.2 - Driftsåret 1798 i Christiania²⁴²

Credit/Inntekter: Utførte innskudd i 1798	284 000 rd.sp.
Credit/Inntekter: Andre inntekter i 1798	1 324 rd.sp.
Credit/Inntekter: Renteinntekter i 1798	14 395 rd.sp.
Credit/Inntekter: Totalt inntektsgrunnlag i 1798	299 719 rd.sp.
Debet/Utgifter: Driftskostnader i 1798	5 843 rd.sp.

4.3.2 Trondheim 1798

Trondheim-filialen skulle etter Speciesbankens intensjoner bli på minst 200 000 rd.sp, men som ved behov kunne bli enda større.²⁴³ Hovedbanken utførte innskudd til Trondheim-filialen ved sum av 50 000 den 27. april, 25 000 den 7. juni og 22. november og 8000 den 7.

²⁴¹ Sitat Rigsarkivet, ”Species Bankens Repræsentanteres Resolution Protocol 1791-1813” Datert 8. februar 1798

²⁴² Tabell utarbeidet på grunnlag av Riksarkivet, Oslo, Mappe XXI. 24., ”Extrakter over Indtægter og Udgifter ved Speciesbankens Laaneinstitut i Kristiania, 1797-1812”

²⁴³ Rigsarkivet, København, ”Specie Bankens Brev Copie Bog nr. 2, 1798-1816.” Datert 10. februar 1798

november. Innskuddene fra hovedbanken var dermed totalt på 108 000 rd.sp. i løpet av driftsåret 1798.

I likhet med Christiania-filialen ble det heller ikke her utført innskudd av personer, eller institusjoner, for oppbevaring av betalingsmidler. Renteinntektene ble i løpet av 1798 på 2 200 rd.sp., og i så måte en meget lik den summen som Christiania-filialen oppnådde sitt første driftsår. Det ble ikke foretatt noen bankmessige aktiviteter som gav filialen noen andre inntekter utover dens renteinntekter dette året. Totalt disponerte Trondheim dermed en sum av 110 200 rd.sp. i løpet av driftsåret 1798. Trondheim mottok altså noe over halvparten av de 200 000 rd.sp. som hovedstyret hadde ment at fondet skulle være på. Driftskostnadene i Trondheim var på 378 rd.sp. i 1798 og synes ikke å være spesielt store. Stiftamtmann som var en bestyrerne ved filialen skulle da også stille sin bolig til disposisjon for filialen.²⁴⁴

Tabell 4.3 - Driftsåret 1798 i Trondheim²⁴⁵

Credit/Inntekter: Utførte innskudd i 1798	108 000 rd.sp.
Credit/Inntekter: Renteinntekter i 1798	2 200 rd.sp.
Credit/Inntekter: Totalt inntektsgrunnlag i 1798	110 200 rd.sp.
Debet/Utgifter: Driftskostnader i 1798	378 rd.sp.

4.3.3 Bergen 1798

Etter bestemmelsene gjort av hovedstyret i Speciesbanken skulle Bergen-filialen sitt fond være på minst 300 000 rd.sp., eventuelt større ved behov. Bergen-filialen mottok innskudd fra hovedbanken på 50 000 rd.sp. den 11. juni og 1. september, totalt 100 000 rd.sp. Avviket mellom hovedstyret sine intensjoner om størrelsen på fondet og de reelle innskudd er altså størst for Bergen-filialen siden man kun oppnår 1/3 av den foreslåtte pengemengden for fondet i løpet av det første driftsåret. Det ble i likhet med filialene i Christiania og Trondheim heller ikke i Bergen utført noen innskudd for oppbevaring av betalingsmidler verken privatpersoner eller offentlige institusjoner. Bergen-filialens renteinntekter var på 580 rd.sp i driftsåret 1798. Utover renteinntektene fantes det ingen andre inntekter for filialen i 1798.

²⁴⁴ ”Magazin for Danmarks og Norges topografi” 1802-1803: 150

²⁴⁵ Tabell utarbeidet på grunnlag av Riksarkivet, Oslo, Mappe XXI. 26., ”Extrakter over Indtægter og Udgifter ved Speciesbankens Laaneinstitut i Trondhjem, 1798-1812”

Driftskostnadene er på 168 rd.sp., hvor de vesentligste driftskostnadene var knyttet til honorarer, lønn til bestyrerne. Agent (kjøpmann) og bestyreren Wollert Krohn hadde stilt sin bolig til disposisjon for filialen.²⁴⁶

Tabell 4.4 - Driftsåret 1798 i Bergen²⁴⁷

Credit/Inntekter: Utførte innskudd i 1798	100 000 rd.sp.
Credit/Inntekter: Renteinntekter i 1798	580 rd.sp.
Credit/Inntekter: Totalt inntektsgrunnlag i 1798	100 580 rd.sp.
Debet/Utgifter: Driftskostnader i 1798	168 rd.sp.

4.4 Sammenligning og oppsummering

Undersøkelsen av filialenes regnskaper viser at Speciesbanken sine opprinnelige intensjoner og rammer for størrelse på fondet i Christiania på 300 000 rd.sp. ble overgått med 84 000 rd.sp. i løpet av 1798. Grunnet denne filialens andre inntekter i løpet av 1797-1798 utgjorde de totale disponible midler en sum av 400 307 rd.sp. Speciesbankens rammer for fond ble ikke etterfulgt i Bergen og Trondheim, hvor Trondheim-filialen oppnådde noe over halvparten, 108 000 rd.sp, av intensjoner om 200 000 rd.sp, mens Bergen-filialen kun fikk 1/3, 100 000 rd.sp, av de planlagte 300 000 rd.sp. Speciesbankens intensjoner om fond tilhørende de tre filialene på totalt minimum 800 000 rd.sp. endte dermed på totalt 592 000 rd.sp. innen slutten på året 1798. Bakgrunnen for summen på 592 000 rd.sp., og spesielt den store kontrasten mellom Christiania og Bergen, vil fremgå i det neste kapittelet angående utlånsvirksomhet ved filialene og nærmere undersøkelse av behovene for kapital.

Renteinntektene forholdsvis lave i Christiania i 1797 på 588 rd.sp. og Bergen i 1798 på 580 rd.sp. Utlånsbeløpene bør derfor vise seg å være ganske lave ved disse to tilfellene. Man ser en kraftig økning i renteinntektene for Christiania-filialen for driftsåret 1798 på 14 395 rd.sp., som bør underbygges av en høy aktivitet i filialen av utlån i det neste kapittel. Trondheim-filialens renteinntekter på 2 200 rd.sp. i forhold til et fond på 108 000 rd.sp. var ganske høyt og det bør derfor fremgå i det neste kapittelet at en stor del av Trondheim-filialen sitt

²⁴⁶ ”Magazin for Danmarks og Norges topografi” 1802-1803: 151

²⁴⁷ Tabell utarbeidet på grunnlag av Riksarkivet, Oslo, Mappe XXI. 25., ”Extrakter over Indtægter og Udgifter ved Speciesbankens Laaneinstitut i Bergen, 1798-1812”

tilgjengelige fond ble utlånt i løpet av driftsåret 1798. Ved de rekonstruerte regnskaper viser driftskostnadene i Bergen og Trondheim seg ikke være spesielt høye, med bare 168 rd.sp. i Bergen og 378 rd.sp. i Trondheim. Christiania-filialen skiller seg på dette kostnadsområdet med kun 18 rd.sp. det første driftsåret for deretter å øke til en betydelige 5 843 rd.sp., hvor Bernt Anker ved en enkeltutgift for filialen på 4000 rd.sp. mye sies å ha en stor del av skylden for dette.

Undersøkelsene viser at ingen av filialenes forhåndsbestemte pengesummer for fond ble oppnådd løpet av de respektive filialenes første driftsår. Årsaker omkring hvorfor dette var tilfellet vil klarlegges ved analyse av utlånsvirksomheten i det neste kapittelet.

Selv om Speciesbankens oktroa paragraf 3 gjorde det mulig å sette inn penger, ble det i løpet av driftsårene 1797-1798 ikke gjort ett eneste innskudd av verken privatperson eller offentlige institusjoner i noen av de norske filialene. Personer som hadde behov for oppbevaring av penger må derfor ha hatt andre steder hvor pengene kunne oppbevares, enten dette var hjemme hos en selv eller andre ved bankinstitusjoner i utlandet.

5 Drift: Utlån 1797-1798

5.1 Innledning

Dette kapittelet vil undersøke de norske filialenes utlånsvirksomhet i driftsårene 1797 og 1798 opp imot de regler og vilkår som ble gitt i Speciesbanken sin oktroa samt lånereglene gitt de norske filialene. Kapittelets problemstillinger er som følger: Hvilke samfunnsgrupper fikk lån, og hvor mye lånte disse ved de norske Speciesbankfilialene i perioden 1797-1798? Hvordan skiller lånebehovene seg ved de ulike filialbyene? Ble utlånsrammene til filialene ble utlånt? Hvilke sikkerheter ble stilt til disposisjon for lån ved de ulike filialene, og hvor store verdier utgjorde disse totalt ved de ulike filialene?

Problemstillingene vil bli forsøkt besvart ved å undersøke filialenes regnskaper, representantene i Speciesbanken sin resolusjonsprotokoll, Speciesbanken sin kopibok med utgående korrespondanse fra hovedstyret og ved belysning av eksisterende historielitteratur angående kreditt- og kapitalbehov i Norge på 1700-tallet.

Jeg venter at analysen vil gi meg belegg for å avklare hvilken nærings- eller samfunnsgrupper i Norge som hatt størst lånebehov ved filialene. Låntakerne bør vise seg å være kjøpmenn involvert i utenrikshandel i Norge pga. tilgangen på kapital som behøves i forbindelse med slik virksomhet. Videre forventes at vil kunne påvises at de ulike filialbyenes kapital- og kredittbehov var forskjellige, og at utlånsmengdene bør skille seg ut fra filial til filial. Oppgaven vil fremheve i hvilken grad kapital- og kredittbehovene, analysert ved utlånsvirksomhet, kan omtales som regionale problemer i Norge, og i så fall hvor hen, eller om kapital- og kredittbehovene på 1790-tallet best kan betegnes å ha vært et nasjonalt problem. Ved vurdering og analyse av de ulike filialenes utlånsvirksomheter vil jeg søke å finne svar på hvor og i hvilken grad det fantes behov for kapital og kreditt i de respektive norske filialbyene på slutten av 1790-tallet.

Bernt Ankers bankplan i Hermoder (1796), omtalt i forrige kapittel, gir oss et bilde av kapital- og kredittforholdene i Christiania kort tid i forkant av filialopprettelsen. Jeg vil derfor også undersøke i hvilken grad det er samsvar mellom Bernt Anker sine klager om kredittmangel og vurdere dette mot utlånsvirksomheten ved Christiania-filialen. Det skal nevnes at det ikke foreligger trykt materiale fra samtiden i forkant av filialopprettelsene i Bergen og Trondheim

og disse to filialbyene vil da måtte vurderes noe annerledes i forhold til en slik vurdering. I forhold til vurderinger og analyser utført i kapittel 3, angående filialopprettelsene, forventer jeg på grunnlag av den konkrete søknaden fra handelsborgerne i Bergen at det vil vise seg å ha vært behov for lån fra handelsborgerne, og i så tilfelle gi en annen forståelse av forholdene enn Sverre Steen (1969). Da opprettelsen av Speciesbankfilialen i Trondheim synes å ha blitt opprettet etter initiativ fra Speciesbanken selv er det forventninger om mindre grad av utlånsvirksomhet i Trondheim. I den grad det finnes informasjon ved hjelp av tilgjengelig kildemateriale vil hovedbanken sine vurderinger og avgjørelser knyttet til driften av filialene undersøkes.

Som vi innen den tidligere forskningsfronten om kreditt- og kapitalbehovene i Norge på 1700-tallet viser er meningene delte. Sverre Steen mente først i 1933 at lånebehovet i hele Norge var stort, men modererer seg i 1969 da han mente at det ikke fantes behov for opprettelsen av Speciesbanken sin filial i Bergen fordi fiske- og varehandel var en mindre kapitalkrevende næring enn trelast- og bergverksdriften på Østlandet.²⁴⁸ Ved undersøkelse av utlånsvirksomhet i Bergen-filialen vil påstanden fremsatt av Sverre Steen (1969) om at det fantes et mindre behov for kapital og kreditt på den gitte tiden i Bergen forsøkt å bli testet. Olsen antydet i 1936 at lånebehovet, i alle fall i Christiania, var stort med påstand om utlånte kapitaler til en verdi av 338 674 rd.sp. innen 1798 ved Christiania-filialen. Også Keilhau mente i 1952 og Mykland (1978) mente at utlånsvirksomhet for de norske filialene var stort, men da for hele Norge. Rimehaug antyder i 1975 og 1976 at det eksisterte lånebehov i Norge på 1700-tallet, men grunnet begrensninger ved hans undersøkelser må lånebehovet i Norge avgrenses til å gjelde Christiania og Drammen og trelasthandelspatriasitet. Sandvik konkluderte i 1975 med at de offentlige kassene kunne benyttes i Christiania, Bergen og Trondheim og hvor de som benyttet seg av dette systemet ikke hadde behov for lån. Dette gjaldt derimot kun et fåtall personer. Det er derfor ikke gitt at det ikke fantes lånebehov i disse tre byene til tross for at de offentlige kassene kunne disponeres.

5.2 Utlånsregler for Speciesbanken

Spørsmål for delkapittelet: Hvilke låneregler hadde Speciesbanken? I hvilken grad skiller Speciesbankens hovedlåneregler av 1791 seg fra lånereglene for de norske filialene? Synes

---

²⁴⁸ Steen 1969: 166 og Rimehaug 1975: 20

lånereglene for filialene på noen måte å være tilpasset de norske låntakere, eller er disse urimelig ugunstige?

5.2.1 Utlånsreglene ved Speciesbanken

I Speciesbankens grunnlov, ”Octroy og reglement for den Danske og Norske Species-Banque paa 40 Aar” av 16. februar 1791, hvor hovedutlånsreglene for banken oppgis som følger:

Lånetid: § 15: ”Banquen maae, efter sin Evne og Forgodtbefindende, udlaane fra 1 Maaned, og ikke derunder, og indtil 6 Maaneder, til saadanne Folk, som ansees vederhæftige, og mod saadanne Sikkerheder, som ansees betryggede, (...).”²⁴⁹

Godkjente sikkerheter: § 16: ”Intet Udlaan skeer altsaa direkte paa faste Eiendomme, ikke heller paa Banquens egne udstædte Aktiebrev for den indskudte Fond, siden Banquen ikke derved fik nogen nye Sikkerhed for sig selv, ei heller paa sadanne løse Ting eller Vare, der ikke som haandfaet Pant kunne overantvordes den i Gjemme, eller gives under dens Lukkelse, og endelig ei heller paa saadanne Vare, som, om de endog kunde overantvordes Banquen, dog ere hastig Bedærvelse, Udlækning eller Indsvinding undergivne.”²⁵⁰

Godkjente utlånssummer og sikkerheter: § 17: ”Derimod laaner Banquen saameget, som paa dens Vegne skjønnnes og findes for got, ikke høiere end 2/3 dele eller 3/4 af Værdien, paa tilstrækkeligt haandfaet Pant, saasom af Guld, Sølv og andre Metaller, raae Produkter og Fabrikk- eller Manufalktur-Vare, som ikke ere hastig Bedærvelse, Udlækning eller Indsvinding underkastede, og Banquen til Gjemme eller under dens Lukkelse overleveres; og i Øvrig paa alle saadanne Sikkerheder, og mod saadanne Forskrivninger, som de, der bestyre Banquens Laan, kunne og ville, efter det Ansvar, hvori de staae til Banquen, ansee og antage som fuldkommelige betryggende for Laanet og dets ufeilbare Tilbagebetaling. I valget af Vare hvorpaa laanes, maae dog stedse, naar Sikkerheden er lige, de indenlandske, til Vindskibelighedens Fremme, foredrages for dem, som udenlands ere frembragte eller tilvirkede, og iblant de indenlandske skal Banquen især have Opmærksomhed paa vel rensede og tørrede Kornvare, (...). Paa ingen Slags Vare, som ere uden for Banquen, laaner den, med mindre Varene ere ved Brandassurancen for Vare og Effekter assurerede mod Ildsvaade.”²⁵¹

Andre godkjente sikkerheter/panter: § 18: ”Til Banquens Laan henhøre ogsaa dens Disconteringer. Den disconterer nemlig Vexler og Vexel-obligationer, naar de, som have udstædt dem, ansees for sikkre; (...).”²⁵²

Lånerenten og den lavest tillatte utlånsverdi: § 20: ”Det skal være til Banquen overladt, at den, for alt hvad den udlaaner, eller disconterer med, maae lade sig betale hvad Rente, den finder for godt; dog, at den ikke overgaaer Landets for ethvert Slags Laan, i Overeenstemmelse med Vore Anordninger, nuværende eller tilkommende, gangbare

---

²⁴⁹ Sitat ”Octroy og Reglement for den Danske og Norske Species-Banque paa 40 Aar. 16. Februar 1791”: 19

²⁵⁰ Sitat ”Octroy og Reglement for den Danske og Norske Species-Banque paa 40 Aar. 16. Februar 1791”: 19-20

²⁵¹ Sitat ”Octroy og Reglement for den Danske og Norske Species-Banque paa 40 Aar. 16. Februar 1791”: 20-21

²⁵² Sitat ”Octroy og Reglement for den Danske og Norske Species-Banque paa 40 Aar. 16. Februar 1791”: 21

Rente. Renterne betales i Forveien. Og Et Hundrede Rigsdaler er den ringeste Sum, Banquen udlaaner.²⁵³

Godkjente inn- og utbetalinger: § 21: ”Da alle Banquens Udtællinger ved dens Laanskee i Species-Sedler og Species-Mynt, samt efter Species-Beregning, saa blive ogsaa Laanerne pligtige, at betale tilbage i Species-Sedler, Species-Mynt, og efter Species-Beregning, ligesom og alle Forskrivninger til Banquen maae være stiledede paa Speciespenge. Det samme gjelder om Vexel-Obligationer, som i Banquen disconteres. (...).²⁵⁴

Hovedutlånsreglene var oppsummet som følger: Utlånstiden var satt til å være fra 1, men ikke under, og til 6 måneder. Utlån kunne ikke gis mot sikkerhet direkte på faste eiendommer, eller Speciesbankens utstedte aksjebrev etter innskudd i Speciesbankens fond. Sikkerhet skulle ikke gis mot varer som sto i fare for å fortape sin verdi eller kunne bli ødelagt f. eks. ved forderving. Kornvarer sto derfor av særlig interesse som sikkerhet for Speciesbanken. Noe som kan ha sammenheng med behovet for stor nok matbeholdning for rikets innbyggere da Norge for eksempel ikke var selvforsynt med korn. Varer som ikke kunne oppbevares av Speciesbanken selv måtte være forsikrede mot brann. Videre var veksler og vekselobligasjoner godkjente sikkerheter, men ikke uten betingelser. Ved sikkerhet i varer kunne verdien på utlånet ikke være høyere enn 2/3 eller 3/4 av verdien på varen. Renter på lån måtte betales i forveien. 100 rd.sp. var det laveste tillatte utlånsbeløpet. Innbetalinger av lån kunne skje ved bruk av rd.sp., men også ved R.D.K. etter omregning i rd.sp.

5.2.2 Utlånsreglene ved Speciesbanken sine filialer i Norge

Ved undersøkelse av kildematerialet erfares det at i de originale lånereglene ved opprettelsen av Christiania-filialen verken finnes oppgitt i stiftamtmanden i Akershus sin kopibok eller i kildematerialer tilhørende Speciesbanken. Lånereglene gitt Bergen-filialen, gjengitt i Speciesbanken sin kopibok, vil derfor benyttes for å belyse og omtale lånereglene for de norske filialene. Det må bemerkes at filiallånereglene mest trolig endret seg i tiden mellom opprettelse av Christiania- og Bergen-filialen. Lånereglene for Bergen-filialen var ment å gjelde alle filialene i Norge da det i et brev fra Speciesbankens hovedstyret til bestyrerne i Bergen, 12. mai 1798, het at ”(...) Banken vilde strax oprette i Bergen et Laane-Instiutet af selv samme beskaffenhed som de i Christiania og i Trondheim (...)”²⁵⁵. Sikkerhetene ved utlånsvirksomheten i Bergen, og for filialene i Norge, ble oppgitt i følgende prioriterte foretrukne rekkefølge av hovedstyret den 22. mai 1798:

²⁵³ Sitat ”Octroy og Reglement for den Danske og Norske Species-Banque paa 40 Aar. 16. Februar 1791”: 22

²⁵⁴ Sitat ”Octroy og Reglement for den Danske og Norske Species-Banque paa 40 Aar. 16. Februar 1791”: 22-23

²⁵⁵ Sitat Rigsarkivet, København, ”Specie Bankens Brev Copie Bog nr. 2, 1798-1816.” Datert 12. mai 1798

”1) a) Første Prioritets Pante Obligationer i liggende grunde, og i huseiendomme, naar Bygningerne saavidt disse tiene til Pant ere sikkert assurerede.²⁵⁶

b) Kongelige Obligationer og Annuiteter.

c) Vederheftige Instituters Obligationer og Actie-Breve.

d) Guld og Sølv.

e) Varer som ikke ere hastig Bedervelse underkastede, naar de kunne tages under Bankens Laas, og de med Ildsvaade ere sikkert assurerede.²⁵⁷

Denne assurance, som forhen fandt Sted her i Kiøbenhavn, gøres med den nye Indretning for Varer i andre Statens deele muelig ogsaa for Bergen.²⁵⁸

Saa er det og paa indkomne Forespørgsler fra Trondheim givet Institutets Bestyrere sammesteds tilkiende.

f) At paa Gar-Kaabber²⁵⁹, og Jern kan laanes uden assurance, naar ikke meer laanes end saameget som kan ansees Bankmæssigen betryggende.²⁶⁰

g) At paa Oplag af Tømmer Planker og Bord kan laanes imod at

1) Pantet assureres for Ildsvaade.

2) At Pante foreskrivelser tinglyses, naar Varen ikke som haandfaet Pant ere under Institutets egen Laas og Lukkelse.²⁶¹

Lån ved filialene i Norge skulle innvilges av bestyrerne som ”beslutte under fælleds Overlæg om Udlaan og Sikkerheder om Laans Fornyelser, og alt hvad ellers qualificerer sig til fælleds beraadslagning (...)”.²⁶² Bestyrerne ved filialene skulle treffest en gang, eller to dager ved behov, i uken for å kunne motta begjæringer, beslutte lån eller fornyelser av lån.²⁶³ I

---

²⁵⁶ Dette betyr at Speciesbanken sin mest foretrukne sikkerhetsform i Norge var mot forsikring i hus og grunn. Den første brannforsikringskasse i Norge ”Christiania Brand-Assurance-Casse” begynte sin virksomhet den 18. februar 1755. Medlemskapet her var frivillig. Den ”almindelige brandkasse” ble opprettet ved forordning av 18. august 1767. Alle huseiere i byene var forpliktet til å delta i denne. Unntak ble gitt dersom man allerede var forsikret i byens egen kasse. Lorange 1935: 192, 230, 238

²⁵⁷ I Kurantbanken hadde man godtatt sikkerhet i varer som ”allehaande Kram-Vahre, saasom Silke- Linnede-Kameelhaars- Bomulds- Uldne-stoffer, Silke, Hør, Hamp, Uld og Bom-Uld, Hør- og Hampe-Frøe, Korn-Vahrel Raae Sukker, Salt, Beeg og Tiære, Potaske, Farve-Vahre”. Disse eksemplene på varer som ikke var underkastet ”hastig bedervelse” kan trolig også overføres til Speciesbanken. ”Banco-Convention og Forening Imellem Interessenterne Udi den Allernaadigst octroyerte Kiøbenhavnske Banque. Den 5. november 1736” i : 52

²⁵⁸ Den nye innretningen som det her henvises til er det ”almindelige Brandassurance-Compagnie for varer og effekter” approbert ved kongelig oktroya den 28. mars 1798. Lorange 1935: 266

²⁵⁹ ”Gar (adv. gart, av tysk 'ferdig'): uttrykk brukt i metallurgien om visse metaller som har gjennomgått en viss rennsning. Garkobber er f. eks. et mellomprodukt mellom råkobber og raffinert kobber.” Sitat kilde: www.nhm.uio.no/geomus/leksi/g/g.html.old (data hentet 5. november 2010)

²⁶⁰ Speciesbankens hovedstyret var her noe tidlig ute med annonsering av dette samtykket da en kongelig resolusjon som tillott Speciesbanken utlån i uforarbeidet kobber og jern først kom den 6. juni 1798. Rønning 1980: 87

²⁶¹ Rigsarkivet, København, ”Specie Bankens Brev Copie Bog nr. 2, 1798-1816.” Datert 22. mai 1798

²⁶² Sitat Rigsarkivet, København, ”Specie Bankens Brev Copie Bog nr. 2, 1798-1816.” Datert 12. mai 1798

²⁶³ Rigsarkivet, København, ”Specie Bankens Brev Copie Bog nr. 2, 1798-1816.” Datert 12. mai 1798

Christiania var åpningstiden hver mandag 11 til 13, i Bergen hver onsdag 13 til 15 og i Trondheim hver onsdag 10 til 12.²⁶⁴

I forhold til renten ved Bergen-filialen, og samtlige filialer i Norge, meddelte hovedstyret i Speciebanken at det ”udlaanes (...) med 4 p.c. Rente”.²⁶⁵ Som Speciesbankens oktroa paragraf 20 viser ble denne renten ikke fastsatt av Speciesbanken selv, men ved kongelig lov.

Av filiallånereglene var punktene f) og g) tilføyd av hovedbanken etter direkte forespørsler fra Trondheim. Representantene i Speciebanken hadde drøftet punkt g) angående forsikring mot sikkerhet i treverk den 29. mars 1798 og besluttet at ”I henseende til forslaget om Laan af den Trondhiemske Bank-Institutet paa Oplag af Tømmer, planker og bord, da blev samme bevilget, (...)”.²⁶⁶ Da det ”almindelige Brandassurance-Compagnie for varer og effekter” hadde blitt approbert ved kongelig oktroa dagen før, den 28. mars 1798, anses denne godkjenning av Speciebanken angående sikkerhet i treverk som et resultat ved denne nye muligheten til forsikring av varer ved dette nye forsikringselskapet.²⁶⁷

Angående filiallåneregel f) og forsikring i metaller hadde representantene i Speciebanken drøftet dette den først gang den 8. februar 1798. Forespørselen ble da avvist, men hvor denne sikkerheten ble forstått som viktig av representantene. Representantene foreslo dog endring av oktroas paragraf 17 for hovedstyret som ble bedt om å henvende seg videre i statsapparatet og representantene vedtok at:

”I henseende til forspørselen om uforarbeidet Kaaber og Jern kunde antages til Pant uagtet samme ey var forsikret imod Ildbrand Tilholde, da fandt Representanterne ikke at derved noget kunne voves, efterdi Materien ei ved en saadan Ild kan tilindtetgiøres, dog anseer man det vigtigst at Directionen, for saavidt som dette kunne henføres til Afgang fra Octroiens 17 §, uopholdeligen henvende sig med forspørsel det angaaende til det vedkommende Collegium.”²⁶⁸

Denne forespørselen ble fulgt opp av hovedbanken og hvor hovedstyret endelig aksepter lån med sikkerhet i kobber fra Røros for Trondheim-filialen den 29. mars 1798.²⁶⁹

---

²⁶⁴ ”Magazin for Danmarks og Norges topografi” 1802-1803: 146-151

²⁶⁵ Sitat Rigsarkivet, København, ”Specie Bankens Brev Copie Bog nr. 2, 1798-1816.” Datert 22. mai 1798

²⁶⁶ Sitat Rigsarkivet, København, ”Species Bankens Repræsentanteres Resolution Protocol 1791-1813.” Datert 29. mars 1798

²⁶⁷ Lorange 1935: 266

²⁶⁸ Sitat Rigsarkivet, København, ”Species Bankens Repræsentanteres Resolution Protocol 1791-1813.” Datert 8. februar 1798

²⁶⁹ Rønning 1980: 87

Det viser seg at diskontering av vekslar og vekselobligasjoner, som Speciesbanken oktroa paragraf 18 godtok, var utelukket de norske filialene i fall inntil vidare da hovedstyret til bestyrerne ved Bergen-filialen den 15. september 1798 skrev følgende:

”Om Disconto skulde forbindes med Laane-Institutterne, har ved Planens overveielse æret taget under Betragtning af Banken Representantene, men har hidtil fundet altfor betydelige Vanskeligheder imod saaledes at udviise dem. Især har man forudset naar sendte Disconto fandt Sted, udfordredes en vidløftigen Indretning, faste Betiente for de daglige løbende forretninger og følgelig flere Omkostninger hertil kommer endnu at Bankens Bestyrere har ere bunden til en vis Sum i Disconto, som ikke maae overskrides i at denne Sums yderste grændse allerede de oppnaaet, og at Forskriften i den henseende vanskeligen kan oversees naar Discontoen var deelt til flere Steder. Overalt synes ikke heller til saadan deelt Discontering at være trængende Nødvendighed, da Vexler og Vexel-Obligationer fra begge Riger ere fra Bankens Bestyrelse at antagne her, og antagne daglig uden Forskiell saavidt de ansees sikker og den til Disconto bestemte Sum er tilstedelig. Skulle vidare Disconto for noget Sted i Rigerne være fornøden, vil formodentlig der, ligesom her i Staden aabne sig privat Disconto, og denne privat Diskonto formeened herefter saameget mere at kunne blive eller at udvide sig i de norske Steder, naar Laane-Institutet sætter større Summer i Omløb ved de hidtil værende.”²⁷⁰

Muligheten for diskontering i Norge ble vurdert av hovedbanken, men ble funnet for komplisert med henvisning om at dette ville føre til ekstra utgifter til bestyrerne, en utgiftspost som angivelig allerede var høy. Avvisningen av diskontering i Norge ble også begrunnet med dette ikke ville være av nødvendighet for Norge da man kunne henvende seg ved hovedbanken for diskonto.

5.2.3 Sammenligninger og vurderinger av hovedlånereglene og filialreglene

Reglene for utlånsvirksomhet i Speciesbanken fremstår i utgangspunktet verken i dens oktroa, eller de gitte utlånsreglene for filialene å være urimelig strenge, men premissene for oppnåelse av sikkerhet ved lån var nødvendigvis ikke like i Danmark og Norge. I forhold til paragraf 15, og lånetiden fra en og opptil seks måneder, er bestemmelsen identisk med Kurantbanken sine regler, og dermed en vanlig oppfattelse for bankvirksomhet.²⁷¹ Angående paragraf 16 og dens bestemmelse om at lån ikke skulle gis direkte på faste eiendommer forstås her, ved Olsen (1936), å gjelde lån gitt som pantsatt eiendom til en annen person dvs. i form av panteobligasjon.²⁷² Videre tolkes paragraf 16 og 17 dit hen at sikkerhet i varer var å

²⁷⁰ Rigsarkivet, København, ”Specie Bankens Brev Copie Bog nr. 2, 1798-1816.” Datert 15. september 1798

²⁷¹ ”Banco-Convention og Forening Imellem Interessenterne Udi den Allernaadigst octroyerte Kiøbenhavnske Banque. Den 5. november 1736”: 53

²⁷² Olsen 1936: 61

foretrekke for Speciesbanken, så lenge varen ikke sto i fare for ”hastig Bedærvelse, Udlækning eller Indsvinding”²⁷³. Varer kan ha vært en foretrukket sikkerhet av Speciesbanken da varer enklere kan omsettes til en realiserbar verdi enn for eksempel tvangsauksjon av hus og/eller eiendom, som kan være mer kostnads- og tidskrevende. Dessuten kunne sikkerhet i form av varer oppbevares av Speciesbanken selv, som naturligvis innbyr til større trygghet for banken. Alle varer og effekter som ikke kunne/skulle oppbevares hos Speciesbanken måtte dessuten være forsikrede. Det fantes imidlertid ikke mulighet for å forsikre varer i Norge før 1798 med opprettelsen av det ”almindelige Brandassurance-Compagnie for varer og effekter”.²⁷⁴ Denne begrensningen, å ikke kunne forsikre varer i Norge før i 1798, bør vise å gjøre utslag for låntakere og utlånsvirksomheten for Christiania-filialens første driftsår i 1797, siden man uten å kunne forsikre varer utelukker trelast som en form for sikkerhet. I forhold til paragraf 17 med bestemmelse om forholdet mellom varers verdi ved sikkerhet og verdi på lån synes Speciesbankens bestemmelse å være fornuftig da lånet ikke skulle være ”høiere end 2/3 dele eller 3/4 af Værdien, paa tilstrækkeligt haandfaet Pant”.²⁷⁵ Det er riktignok ingen selvfølge at dette kravet virkelig ble etterfulgt ved filialene. Speciesbankens paragraf 18, om Speciesbankens diskonteringsvirksomhet, viser at man har valgt i noen grad å diskriminere de norske filialene ved å nekte disse lån ved diskontering. Dette ble begrunnet med at en slik tjeneste vil føre til høyere kostnader for filialene som, ifølge Speciesbanken, allerede var høye. Hovedstyret velger dog å bemerke at det finnes mulighet for benyttelse av vekslar og vekselobligasjoner i København. Hovedstyrets intensjoner om å kutte ned kostnader for norske låntakere pga. den lange avstanden til København, tidligere nevnt i kapittel 3, synes derfor urimelig å oppgi som en god forklaring for nektelsen. Oktroens paragraf 20 om å til enhver tid følge Danmark-Norges lovbestemte lånerente, viser at Speciesbanken ikke hadde en helt reel grad av frihet, og som jeg tolker dit hen at bankvesenet på den gitte tiden ikke var ment å fungere som en innretning for interessenters/eieres profitt, men i første rekke å skulle fremme handel og økonomisk vekst i Danmark-Norge. I forhold til oktroens paragraf 20 sin fastsatte minimumsgrensen på 100 rd.sp. vil det være interessant å undersøke om denne ble etterfulgt, og ved eventuelle brudd å påvise hvor ofte dette forekom. Det mest fremtredende negative ankepunktet ved Speciesbankens utlånsvirksomhet er oktroens paragraf 21, som viser til at valutaenheten

---

²⁷³ Sitat ”Octroy og Reglement for den Danske og Norske Species-Banque paa 40 Aar. 16. Februar 1791”: 20

²⁷⁴ Lorange 1935: 266

²⁷⁵ Sitat ”Octroy og Reglement for den Danske og Norske Species-Banque paa 40 Aar. 16. Februar 1791”: 20

Kurant, ”etter Species-Beregning²⁷⁶”, var akseptert ved Speciesbankens både ut- og innlån. En fortsatt viktig bruk av Kurantsedler hos Speciesbanken viser noe mangelfulle intensjoner om å svekke Kurantbanken og dens utstedte sedler. Denne problemstillingen er tidligere drøftet av danske historikere og forfattere og belyst i oppgavens punkt 2.3.1.

Ved direkte sammenligning av Speciesbankens hovedlåneregler og lånereglene for filialene ser man at tilpasninger for de norske filialene og låntakere forekom, men dog også i motsatt tilfelle ved at filialene fikk innskrenkede rettigheter. Tilrettelegging for norske forhold kan tolkes ved paragrafene f) og g) hvor paragraf f) var endringer etter forespørsler fra Trondheim-filialen med dens fordelaktige nærhet til Røros Kobberverk, og at paragraf g) burde være av utstrakt nytte for Christiania-filialen pga. områdets betydningsfulle trelastnæring, selv om denne tillatelsen riktignok var etter konkret henvendelse fra Trondheim. Ved paragraf e) og at varer ikke skulle være i fare for ”hastig Bedervelse” forstås korn å foretrekkes grunnet oktroasens paragraf 17 og kornvarers særskilte stilling.²⁷⁷ Uten konkrete meddelelser fra hovedstyret til bestyrer ved filialen i Bergen anses ikke fisk eller fiskeprodukter som aksepterte sikkerhet denne filialen. Det vil være interessant å påvise hvilke av de prioriterte sikkerheter som ble brukt, ulikheter mellom filialene og hvor store verdier disse sikkerheter var ved filialene.

5.3 Utlånsvirksomhet i Norge 1797-1798

Spørsmål for delkapittelet: Hvor mye kapital ble lånt ut i de ulike filialene, og hvor store var summene på utlån i forhold til fondene? Skiller gruppene av lånetakerne seg særlig ut ved de ulike filialene? Jeg forventer å finne at Christiania-filialen, på grunnlag av handelspatrisiatet som fantes, vil skille seg mest ut i forhold til filialens aktivitet både i forhold til mengden låntakere, men også i forhold til de samlede utlånssummer.

5.3.1 Christiania-filialen - Utlånsvirksomhet 1797-1798

Som tabell 4.1, i forrige kapittel, viser mottok Christiania-filialen 100 000 rd.sp. fra hovedbanken i løpet av driftsåret 1797, hvor den første forsendelsen var på 50 000 rd.sp. den 19. juli fra hovedbanken. Ved den 30. desember 1797 hadde Christiania-filialen utlånt betalingsmidler til en verdi av 40 400 rd.sp. og filialen hadde fremdeles bestående, etter at

²⁷⁶ Sitat ”Octroy og Reglement for den Danske og Norske Species-Banque paa 40 Aar. 16. Februar 1791”: 22-23

²⁷⁷ For flere eksempler på trolig godtatte sikkerheter i form av varer vennligst se fotnote 257.

renteinntekter og driftskostnader er medregnet, 60 170 rd.sp. i beholdningen. Dette betyr at 40,4 % av Christiania-filialen sitt fond var blitt utlånt ved årets slutt i 1797. Den gjenværende summen av 60 170 rd.sp. kan vurderes som en forholdsvis stor pengesum etter vurdering av Bernt Ankers høylytte klager over mangel på kapital i Christiania. Bernt Ankers påstander om stor kapitalmangel i Christiania kan pga. Christiania-filialen fortsatt forholdsvis store gjenværende beholdning ved slutten av driftsåret 1797, synes å være noe overvurderte. Det kan også påpekes ved en gjennomsnittlig verdi på utlånsbeløpene i Christiania i 1797 var på 1 496 rd.sp. og fremstår ikke dette å være spesielt høyt. De rekonstruerte dataene for regnskap for Christiania-filialens driftsåret 1797, ved tabell 5.1, gir et bilde over en kapitalsituasjon i Christiania som synes å ha vært vesentlig forskjellig enn den krisepregede beskrivelsen som ble gitt av Bernt Anker i Hermoder. Lånebehovet i Christiania fremstår tilsynelatende ikke å ha vært av markant betydning i løpet av det første driftsåret.

Tabell 5.1 - Christiania-filialens årsregnskap 1797²⁷⁸

Credit/Inntekter: Innskudd og inntekter i perioden 19. juli – 30. desember 1797	100 588 rd.sp.
Debet/Utgifter: Utlånt kapital per dato 30. desember 1797	40 400 rd.sp.
Gjennomsnittsverdi på lånesummer for driftsåret 1797	1 496 rd.sp.
Christiania-filialens gjenværende beholdning per dato 30. desember 1797	60 170 rd.sp.

Hvordan kan man så forklare det faktum at kun 40,4 % av utlånsrammen på 100 000 rd.sp. i Christiania i 1797 var blitt utlånt i løpet av det samme året? Svaret kan til noen grad oppnås ved vurdering av et brev, den 26. august 1797, fra Speciesbankens hovedstyre til Christiania-bestyrerne hvor følgende ble meddelt:

”De høistærede herrers behagelige skrivelse af 19.de hejes har Direktionen havt den fornøielse at imodtage, og deraf at erfare, at Institutet atter har udlaant 800rd Species imod behørig hypothek, men at Institutet efter dets nærværende Indretning formeened ikke at ville blive af udstrakt Nytte for Norge, samt at Aarsagen dertil er, at faae kan præstere den Bankmessige sikkerhed som til Laans Erholdelse udfordres.

Direktionen har i sit forrige af 19de dennes tilkiendegivet især dhr^r Bestyrere de Aarsager hvorfore for førstningen disconto med samme vil kunde forbindes, og maae derfor overlade til Tiden hvorvidt den nærværende Indretning med Laane Institutet, vil kunde vinde fremgang og for de handlende være til Nytte.

²⁷⁸ Tabell utarbeidet på grunnlag av Riksarkivet, Oslo, Mappe XXI. 24., ”Extrakter over Indtægter og Udgifter ved Speciesbankens Laaneinstitut i Kristiania, 1797-1812”

Da Cassa Beholdningen med Laane Institutet endnu er saa betydelig og Udlaanene skeer saa langsomt saa har man med denne Ugens afgangen Post-Expresse ikke opsendt fleere Penge, men skal med de følgende Post-Expresse opsende hvad som fornødiges Tid til anden.”²⁷⁹

I forkant av filialoprettelsen i Christiania hadde Bernt Anker fremstilt pengesituasjonen i Christiania, og Norge, som forholdsvis dårlig med beskrivelser av de lokale forholdene ved stor mangel på penger i forhold til mengden varer og den totale verdien på varene. I tillegg var renten høyere enn ønskelig fordi man ikke hadde tilgang på en egen låneinstitusjon i Norge. Den pengemessige situasjonen gjorde at norske handelseksportører, spesielt trelasthandlerne, måtte selge til lavere priser.

Hovedstyret sitt brev av 26. august 1797 gir en annen beskrivelse av kapital- og kredittsituasjonen i Christiania, enn Bernt Anker. Spesielt motstridende i forhold til Bernt Anker sine påstander er det at Speciesbanken antyder at Christiania-filialen ikke synes å ville være av utstrakt nytte for Norge samt at utlånsvirksomheten skjedde så langsomt at Speciesbanken midlertidig utsatte flere forsendelser av innskudd til filialens fond. Speciesbanken konkluderte med at årsaken til den lave utlånsaktiviteten ved Christiania-filialen skyldtes at få personer kunne garantere gode nok sikkerheter ved lån. Utifra Speciesbanken sine egne vurderinger er det forståelig at hovedbanken ikke valgte å sende mer 100 000 rd.sp. til Christiania i løpet av driftsåret 1797. Ifølge Albert Olsen (1936) fastslo hovedstyret i Speciesbanken overfor representantskapet den 25. juli 1797 at klagen fra Norge over mangel på penger hadde vært velbegrunnede.²⁸⁰ Denne påstanden fremsatt av Olsen synes meget vanskelig å forstå etter lesing av hovedstyret sitt brev av 26. august 1797. Bemerkningene synes dog å være en noe forhastet konklusjon av forholdene i Norge da Christiania-filialen ikke hadde vært i operativ drift lengre enn siden den 19. juli 1797.²⁸¹ Trolig hadde Bernt Ankers bankplan av 1796 ført til forventninger om stor utlånsvirksomhet ved filialen hos hovedbanken, men uten muligheten til å forsikre varer i Norge kan det ha vært til hindring for eksempelvis trelastnæringen i området. Bernt Anker sine påpekninger av varenes store verdier i Christiania kunne være aldri så store, men var helt uvesentlig ved lån dersom utlånsreglene for filialene ikke kunne oppnås med forsikring av varer. Ved utelukking av diskontering for utlån i Christiania hadde Speciesbanken kanskje lagt en demper på premissene for låntakere ved filialen. Speciesbanken tok trolig utgangspunkt i at utlån ville skje mot sikkerhet i form av panteobligasjoner da denne sikkerheten var den mest foretrukne.

---

²⁷⁹ Sitat Riksarkivet, Oslo, ”Indkomne brev fra Direksjonen for Speciesbanken 1797.” Datert 26. august 1797

²⁸⁰ Olsen 1936: 60

²⁸¹ Riksarkivet, Oslo, ”Extract over den Danske og Norske Specie Banks Laane Institut i Christiania - dets Indtægter og Udgifter fra den 19de Julii til den 5te Augusti pro Anno 1797”

Ifølge Oscar Albert Johnsen (1942) var det forsikret eiendommer i Christiania i 1797, hos den ”almindelige Brannforsikring”, på 331 710 R.D.K.²⁸² Det fantes altså et verdigrunnlag for utlån mot sikkerhet i panteobligasjoner i Christiania.

Tabell 5.2 - Former for sikkerhet ved lån i Christiania 1797-1798, Bergen 1798 og Trondheim 1798

	Christiania (1797-98)	Trondheim 1798	Bergen 1798
Fast eiendom	108	28	11
Varer	0	3	3
Verdipapir	6	16	2
Annet	0	0	0
Sum	114	47	16

Tabell 5.3 - Sikkerhetenes verdier (vennligst merk at på sikkerheter ble utregnet i riksdaler dansk kurant og ikke riksdaler species av filialene)

	Christiania (1797-98)	Trondheim 1798	Bergen 1798
Fast eiendom	716 264 R.D.K.	82 351 R.D.K.	92 080 R.D.K.
Varer	0	0	1 828 R.D.K.
Verdipapir	12 145 R.D.K.	12 258 R.D.K.	2 100 R.D.K.
Annet	0	0	0
Sum	728 409 R.D.K.	94 609 R.D.K.	96 008 R.D.K.

Ved forklaring av utlånsvirksomheten til Christiania-filialen i 1797 bør man være forsiktig ved tolkning av regnskapet isolert sett, da det finnes flere faktorer som bør tas til etterretning. Filialens resterende beholdning ved årets slutt 1797 på 60 170 rd.sp. er en forholdsvis stor gjenværende beholdning, men det faktum at det ikke fantes mulighet til forsikring av varer, eller mulighet for diskontering kan ha gjort forutsetningene for lån noe ugunstig for låntakerne i Norge. Konklusjonen for utlånsvirksomheten i Christiania 1797 lar seg derfor vanskelig forklare entydig, men på minst to måter: 1) Det fantes ikke særlige behov for kapital i Christiania i 1797, og Bernt Anker hadde derfor misforstått de virkelige

²⁸² Johnsen 1942: 262

kredittbehovene. 2) Lånereglene for filialene var for strenge i driftsåret 1797 for norske låntakere, og som resultat hadde man ikke lånt ut mer enn de cirka 40 400 rd.sp. av de tilgjengelige 100 000 rd.sp.

Ved opprettelsen av ”almindelige Brandassurance-Compagnie for varer og effekter” i løpet av driftsåret 1798 bør det derfor fremgå at utlånsvirksomheten, i noen eller i større grad, har endret seg siden driftsåret 1797 pga. denne nye muligheten med sikkerhet i form av varer.

Som tabell 4.2, i det foregående kapittelet, viser mottok Christiania-filialen hele 284 000 rd.sp. fra hovedbanken i løpet av driftsåret 1798. Speciesbanken sine vurderinger av filialens utlånsvirksomhet i Norge den 6. august 1797, da låneinstituttet verken syntes å ville bli til nytte for Norge eller at sikkerhetene var tilfredsstillende for filialen, bør derfor ha endret seg vesentlig. Som det fremgår av punkt 4.3.1 utgjorde totale de samlede innskudd og inntektene i perioden 1797-1798 at Christiania-filialen disponerte et fond på hele 400 307 rd.sp. ved den 31. desember 1798. Som de rekonstruerte utlånsregnskapene, ved tabell 5.2, viser var det per den 31. desember 1798 utestående kapitaler på intet mindre enn 332 634 rd. Sp. i Christiania. Ved utregning av rene innskudd til fondet i Christiania-filialen på totalt 384 000 rd.sp. i perioden 1797-1798 mot utlånsmengden på 332 634 betyr dette at 86,62 % av innskuddene til fondet var blitt utlånt ved årets slutt i 1798. Av fondets totale størrelse på 400 307 rd.sp. var Christiania-filialens egen beholdning kun på 21 626 rd.sp., som betyr at kun 5,4 % var igjen av beholdningen den 31. desember 1798. Dette viser at kapital- og kredittbehovene på Østlandet ikke bare fantes, men at disse behovene må ha virkelig betydelige for minst en, eller flere, låntakergruppe. Bernt Anker sine klager over mangel på kapital må derfor, etter analysen av Speciesbanken sin filial i Christiania ved driftsåret 1798 gav et mer realistisk bilde av den reelle kapitalsituasjonen, bekreftes å være korrekte. Den gjennomsnittlige verdien på lånebeløp har også hatt en kraftig økning fra 1 496 rd.sp. i 1797 til 4 285 rd.sp. i 1798.

Tabell 5.3 - Christiania-filialens årsregnskap 1798²⁸³

---

²⁸³ Tabell utarbeidet på grunnlag av Riksarkivet, Oslo, Mappe XXI. 24., ”Extrakter over Indtægter og Udgifter ved Speciesbankens Laaneinstitut i Kristiania, 1797-1812”

Credit/Inntekter: Innskudd og inntekter i perioden 1. januar – 31. desember 1798	299 719 rd.sp.
Christiania-filialens gjenværende beholdning per dato 31. desember 1798 (beholdningen per 30. desember 1797 er summert i denne utregningen)	21 626 rd.sp.
Debet/Utgifter: Utlånt kapital per dato 31. desember 1798. (Utregnet etter utlånsvirksomheten i perioden 1. januar – 31. desember 1798. Utlånt kapital per dato 30. desember 1797 er ikke medregnet)	332 634 rd.sp.
Gjennomsnittsverdi på lånesummer for driftsåret 1798	4 285 rd.sp.

I forhold til hvilke sikkerheter som ble benyttet for lån ved Christiania-filialen under perioden 1797-1798, ved tabell 5.2, ser man at opprettelsen av ”almindelige Brandassurance-Compagnie for varer og effekter” den 28. mars 1798 ikke hadde noen betydning for utlånsvirksomheten ved filialen. Ikke et eneste lån ble gitt mot sikkerhet i varer, eller effekter, i løpet av driftsåret 1798 i Christiania. Sikkerheter mot faste eiendommer, panteobligasjoner viser seg å ha vært den mest benyttet formen for forsikring ved lån da 108 (94,74 %) av totalt 114 tilfeller av lån i tiden 1797-1798 var sikret i fast eiendom. Samtlige av de resterende 6 (5,26 %) tilfellene av lån ble gitt mot sikkerhet i verdipapirer. Den samlede verdien på sikkerheter for Christiania-filialen i perioden 1797-1798 utgjorde 728 409 R.D.K.. Bortsett fra ett tilfelle ved et lån til rådmann Moestue den 19. mars 1798, hvor verdien på sikkerheten ble oppgitt i riksdaler species, ble sikkerhetene ved samtlige filialer alltid oppgitt i riksdaler danske kurant. Hvorfor man foretrakk å oppgi verdier i riksdaler dansk kurant istedenfor riksdaler species ved filialene er ukjent.

Sikkerhet i form av verdipapirer, 6 tilfeller, for perioden 1797-1798 utgjorde totalt en verdi på 12 145 R.D.K. Av disse 6 var 5 lån mot sikkerhet i kongelige annuiteter og 1 lån mot sikkerhet i aksjer i ”Assurance Compagniet” og i ”Brand Assurance Compagniet” ved et lån til oberstløytnant Bielefeldt den 14. mai 1798.²⁸⁴ Sikkerheter i fast eiendom, panteobligasjoner utgjorde ved Christiania-filialen i perioden 1797-1798 et betydelig stort beløp på 716 264 R.D.K.. Denne totale verdien på eiendommer på 716 264 R.D.K. er dermed 53 % større enn Johnsen (1942) sine verdier i Christiania i 1797 på 331 710 R.D.K. ved branntaksering.²⁸⁵ Johnsen bemerker dog å kun ha undersøkt branntakseringsverdier ved den ”almindelige brandkasse”. Johnsen sine kalkulerte verdier for eiendommens verdier i Christiania bør derfor ikke forstås som absolutte da ”Christiania Brand-Assurance-Casse”

²⁸⁴ Riksarkivet, Oslo, Mappe XXI. 24., ”Extrakter over Indtægter og Udgifter ved Speciesbankens Laaneinstitut i Kristiania, 1797-1812.” Ekstrakt fra perioden 13-19. mai 1798

²⁸⁵ Johnsen 1942: 262

fortsatt var i virksomhet.²⁸⁶ Et annet viktig moment ved utregning av verdiene på eiendom i Christiania er at borgere og embetsmenn kunne være i besittelse av fast eiendommer, jord på landsbygden. Dette gjorde disse gruppene i stand til ha større tilgjengelige verdier i eiendommer enn kun hva verdiene på eiendommer innfor Christiania sine bygrenser måtte være. Ifølge Francis Sejersted (2002) var det vanlig for de store trelasthandlerne i Christiania å eie et ekstra sted utenfor byen i tillegg til bygård.²⁸⁷ Dette kan derfor være en årsak til avviket mellom Johnsen sine utregninger og verdiene på sikkerheter i eiendommer som fremgår ved tabell 5.3 og grunnen til at dette viser seg å være såpass stort.

Christiania sin egen brannanordning av 24. februar 1714 som hadde forbudt oppføring av nye trebygninger innenfor byens grenser, bortsett ifra at sjøboder som fortsatt kunne bygges i tre. Sjøbodene måtte da tekkes med telgstein for å hindre brann. Det ble også strengt forbudt å tjærebrenne hus, og hus allerede var blitt tjærebrent måtte bli rensset for dette. Etter bybrannen av juli 1785 i Christiania ble alle sjøbodene, inkludert tollboden, ødelagt. Etter brann i 1785 ble alle sjøbodene skilt fra den øvrige bebyggelsen i Christiania.²⁸⁸

Også i Bergen by hadde man etter erfaringer med branner eksempelvis i årene 1561, 1582, 1623 og 1660 pålagt regler for reguleringer av husbebyggelse. Ved et reskript²⁸⁹ av 20. november 1660 som ble det pålagt et åpent rom på minst 20-24 alen (dvs. 20 alen = 40 fot = 1,219 m) mellom våningshus og sjøboder, at framhusene ut til gaten skulle bygges av mur og at bakhusene som vendte mot gårdene måtte konstrueres med bindingsverk.²⁹⁰

Ved taksering av hus og eiendommer betyr strengere regelverk for utførelse av bygninger at ved verditaksering av mer brannsikre hus får disse husene høyere verdier. Bergen har trolig fulgt pålegg om bedre brannforskrifter i større grad enn Christiania og det er i denne sammenheng at branntakseringsverdiene i Bergen ble vurdert som spesielt høye.

5.3.2 Trondheim-filialen - Utlånsvirksomhet 1798

Som det fremgår av forrige kapittel, ved tabell 4.3, mottok Trondheim-filialen innskudd på 108 000 rd.sp. fra hovedbanken i løpet av driftsåret 1798. Trondheim mottok den første

---

²⁸⁶ Kilde: www.snl.no/forsikring (data hentet 5. november 2010)

²⁸⁷ Sejersted 2002: 75

²⁸⁸ Johnsen 1942: 60

²⁸⁹ Et reskript er en ”befaling utgått fra statssjef eller annen høyere myndighet; betegnelse på skriftlig befaling fra enevoldskongen i Danmark-Norge under eneveldet”. Sitat kilde: www.snl.no/reskript (data hentet 6. november 2010)

²⁹⁰ Johnsen 1942: 45-50

forsendelsen av 50 000 rd.sp. den 27. april. Speciesbanken erfarte allerede den 6. mai å motta en henvendelse fra bestyrerne i Trondheim om at pågangen av lånsøkere var så stor at man ønsket en ny forsendelse på nye 25 000 rd.sp.²⁹¹ Bestyrerne sine meddelelser om stor pågang av lånesøkere ved denne filialen må ha visst seg vært betydelig av en eller flere låntakergrupper da man etter det første driftsåret hadde utlånt 84 964 rd.sp. (85,96 %) av et fond på 100 000 rd.sp. per 31. desember 1798. Filialens gjenværende egen beholdning på samme tid, etter at inntekter og utgifter er medregnet, var på 24 858 rd.sp. dvs. 22,56 % av tilgjengelige fond. Et betydelig lånebehov ved filialen i Trondheim kan forklares ved at den rikdommen som måtte befinne seg i Trondheim var fordelt på forholdsvis få hender og familier.²⁹² Trolig ville det vært behov for Trondheim å virkelig motta Speciesbanken sine intensjoner om et fond på minst 200 000 rd.sp. Med en gjennomsnittlig verdi på utlån av 1 961 rd.sp. var utlånsbeløpene trolig mange og av mindre beløp.

I forhold til sikkerheter ved lån viser det seg at ved branntakseringen i 1797 var verdiene på hus og eiendommer i Trondheim estimert av Johnsen (1942) å være på 701 360 R.D.K., og dermed en betydelig større sum enn ved branntakseringen i Christiania ved den ”almindelige brandkasse” på 331 710 R.D.K.²⁹³ Dette gav et godt utgangspunkt for utlån mot sikkerhet i fast eiendom, panteobligasjoner i Trondheim. Denne formen for sikkerhet ble da også mest benyttet i Trondheim viser det seg, ved tabell 5.2, da 28 (59,57 %) av totalt 47 tilfeller av sikkerheter i 1798. Verdien på disse 28 tilfellene av fast eiendom var totalt på 82 351 R.D.K. i løpet av driftsåret 1798. Sammenlignet mot Johnsen sine utregninger av branntakstverdiene betyr dette at 11,74 % av byens tilgjengelige eiendommer var blitt benyttet som sikkerhet ved filialen. Potensielt for panteobligasjoner var altså langt større i Trondheim.

Det var 16 (34,04 %) tilfeller sikkerhet mot verdipapirer hvorav 11 (23,4 %) mot var verdier i Røros Verk, 3 (6,38 %) var mot aksjebrev i Trondheim sukkerraffineri og 2 (4,26 %) i kongelige annuiteter. Den totale verdien mot sikkerhet i verdipapirer var på 12 258 R.D.K. Beregningen på 12 258 R.D.K. kan ikke forstås som absolutt da det er et problem ved regnskapsføringen ved Trondheim-filialen at man ved flere tilfeller ikke fører opp verdien på sikkerhetene i verdipapirer.

---

²⁹¹ Sitat Rigsarkivet, København, ”Specie Bankens Brev Copie Bog nr. 2, 1798-1816.” Datert 19. mai 1798

²⁹² Sogner 1962: 393

²⁹³ Johnsen 1942: 262

De resterende 3 (6,38 %) tilfellene av sikkerheter var i form av varer. Sikkerhetene i form av varer ved Trondheim-filialen besto da av gull, gullmynter, gullmedaljer, sølvmynter og et sølvskrin. Den totale verdien er ukjent da bestyrerne ikke har oppgitt verdien på varene, men kun vekten.

Tabell 5.4 - Trondheim-filialens årsregnskap 1798²⁹⁴

Credit/Inntekter: Innskudd og inntekter i perioden 27. april – 31. desember 1798	110 200 rd.sp.
Debet/Utgifter: Utlånt kapital per dato 31. desember 1798	84 964 rd.sp.
Debet/Utgifter: Gjennomsnittsverdi på lånesummer for året 1798	1 961 rd.sp.
Trondheim-filialens gjenværende beholdning per dato 31. desember 1798	24 858 rd.sp.

5.3.3 Bergen-filialen - Utlånsvirksomhet 1798

Som tabell 4.4, i forrige kapittel, viser mottok Bergen-filialen 100 000 rd.sp. i løpet av driftsåret 1798. Den første forsendelsen av innskudd fra hovedbanken ble mottatt i Bergen den 11. juni og hadde en verdi på 50 000 rd.sp. Hovedstyret mottok allerede den 28. juli en ny forespørsel om nye tilskudd pga. forventninger om at nordlandsfarerne ville be om lån, hvilket ble bevilget av Speciesbanken med nye 50 000 rd.sp. den 1. september.²⁹⁵ Som tabell 5.4 viser skulle forventningene om stor låneaktivitet ved Bergen-filialen pga. nordlandsfarere vise seg å være ganske ubegrunnede. De rekonstruerte regnskapene viser at av Bergen-filialen sitt fond på 100 580 rd.sp. var kun 20 080 rd.sp, dvs. 19,96 %, var blitt utlånt per 31. desember 1798. Ved Johnsen (1942) sine gjennomganger av branntakstene i Bergen i 1797 oppgis det å ha vært verdier i form av eiendom i Bergen på hele 1 564 980 R.D.K.²⁹⁶ Denne summen for eiendommenes verdi forteller oss at Bergen by hadde den beste tilgangen av samtlige de norske filialbyene for lån mot sikkerhet i fast eiendom, panteobligasjoner. Dermed er dårlig grunnlag for sikkerheter i Bergen utelukket som en årsak for den lave utlånsvirksomheten ved filialen. Tabell 5.2 viser at det ble benyttet fast eiendom, panteobligasjoner ved 11 (68,75 %) av totalt 16 tilfeller. Verdien på disse 11 panteobligasjonene utgjorde en totalverdi på 92 080 R.D.K. Hvilket betyr at kun 6 %, ved Johnsen (1942) sine utregninger, av de tilgjengelige verdiene på eiendom i Bergen var blitt stilt til rådighet i løpet av driftsåret 1798. Det finnes 2 (12,5 %) tilfeller hvor sikkerheten var

²⁹⁴ Tabell utarbeidet på grunnlag av Riksarkivet, Oslo, Mappe XXI. 26., ”Extrakter over Indtægter og Udgifter ved Speciesbankens Laaneinstitut i Trondhjem, 1798-1812”

²⁹⁵ Rigsarkivet, København, ”Specie Bankens Brev Copie Bog nr. 2, 1798-1816.” Datert 18. august 1798

²⁹⁶ Johnsen 1942: 262

verdipapirer, hvor et var mot kongelige annuiteter og det andre var aksjebrev i Bergen sukkerraffineri. Verdien på disse verdipapirene utgjorde 2 100 R.D.K.. Bergen hadde også 3 (18,75 %) tilfeller av lån mot sikkerhet i varer. En sikkerhet i form av vare var da mot gullmynter, men hvor i likhet med Trondheim verdien ikke er oppgitt kun vekten. En annen vare oppgis å ha vært en del ”Kremboevesen”, ergo ukjente detaljvarer. Bergen-filialen hadde det eneste tilfellet av samtlige tre norske filialer i perioden 1797-1798 en form av sikkerhet i korn. Det ble da gitt et lån til kjøpmann Georg Wallaye mot 820 tønner med rug den 17. juli 1798. Totalt utgjorde verdien på sikkerhet i form av varer i Bergen 1 828 R.D.K.

Det manglende behovet for utlån ved filialen i driftsåret 1798 forteller at det ikke fantes et reelt behov for ekstra tilførsler av kapital og kreditt i Bergen. Dette betyr at kildene for kapital- og kredittbehov i Bergen som allerede eksisterte var tilstrekkelig gode, og at Speciesbanken egentlig var en unødvendig låneinstitusjon. Hvilke lånekilder man kunne benytte seg av i Bergen og Norge på 1700-tallet vil jeg omtale nærmere i det neste kapittelet. Ved bestyrernes påskudd om at det var behov for flere penger grunnet nordlandsfarerne den 28. juli kan man spekulere om at de angivelige kapital- og kredittbehovene for opprettelsen av en filial i Bergen i virkeligheten var ment å utnytte nordlandshandelen bedre.

Speciesbanken sitt anslag om et behov for fond i Bergen på minst 300 000 rd.sp. synes etter undersøkelser av regnskapene å være feilvurderte vurdert mot utlånsvirksomheten i 1798 og de reelle kapital- og kredittbehovene. Man kan ikke se bortifra at hovedstyret i Speciesbanken trolig ble misledet av stiftamtmann Hauch sitt brev og medfølgende søknad i forkant av filialopprettelsen.

Tabell 5.5 - Bergen-filialens årsregnskap 1798²⁹⁷

Credit/Inntekter: Innskudd og inntekter i perioden 11. juni – 31. desember 1798	100 580 rd.sp.
Debet/Utgifter: Utlånt kapital per dato 31. desember 1798	20 080 rd.sp.
Debet/Utgifter: Gjennomsnittsverdi på lånesummer for året 1798	2 878 rd.sp.
Bergen-filialens resterende beholdning per dato 31. desember 1798	80 332 rd.sp.

5.4 Lån og låntakere i filialbyene

²⁹⁷ Tabell utarbeidet på grunnlag av Riksarkivet, Oslo, Mappe XXI. 25., ”Extrakter over Indtægter og Udgifter ved Speciesbankens Laaneinstitut i Bergen, 1798-1812”

Spørsmål for delkapittelet: Hvilke samfunnsgrupper lånte mest? Hvor store pengesummer lånte de ulike gruppene, og hvor mye ble utlånt av hver enkelt gruppe i gjennomsnitt i de ulike filialene?

Gruppene i oppgaven er kategorisert ved embetsmenn (sivile, militære eller geistlige²⁹⁸), kjøpmenn, håndverkere og andre/ukjente. Et rent skille mellom kategorien embetsmann og kjøpmann er til dels problematisk, hvilket vil omtales senere i teksten. I denne oppgaven personer oppført som kjøpmenn dersom det er står implisitt at vedkommende er kjøpmann i regnskapene. Embetsmenn er derfor ikke vurdert som kjøpmenn selv om disse måtte være store aktører innen næringslivet, for eksempel er Bernt Anker underlagt kategorien embetsmann.

5.4.1 Låntakerne i de ulike filialbyene

Tabell 5.6 - Låntakere og antall lån i Christiania 1797-1798, Bergen 1798 og Trondheim 1798

Antall låntakere (ulike individer)			
Kategori	Christiania (1797-98)	Trondheim 1798	Bergen 1798
Embetsmenn	32	18	2
Borgere, kjøpmenn	19	10	9
Borgere, håndverkere	1	2	0
Andre/ukjente	26	4	3
Totalsum	78	34	14

Antall lån (posterings)			
Kategori	Christiania (1797-98)	Trondheim 1798	Bergen 1798
Embetsmenn	54	23	2
Borgere, kjøpmenn	27	13	11
Borgere, håndverkere	1	4	0
Andre/ukjente	27	3	3
Totalsum	109	43	16

²⁹⁸ Anne-Hilde Nagel deler opp statsapparatet i Norge ved disse tre hoveddelene i "Adminstrasjon i Norden på 1700-tallet" 1985: 79

Tabell 5.6 viser at det ved Christiania-filialen i perioden 1797-1798 var totalt 78 ulike låntakere hvorav 32 (41,03 %) av disse tilhører gruppen embetsmenn. 19 (24,36 %) var gruppen borgere, kjøpmenn. 26 (33,33 %) personer tilhører gruppen andre/ukjente. I Christiania var 1 (1,28 %) person borger, håndverker. Også i forhold til antall, posteringer lån hadde gruppen embetsmenn i Christiania mesteparten av antallet utlån hvorav totalt 109 utførte lån var 54 (50 %) av disse lånene for embetsmenn. Et antall av 27 (24,77 %) lån ble gitt til borgere, kjøpmenn, 27 (24,77 %) til andre/ukjente og 1 (0,92 %) ble gitt til en borger, håndverker.

Også ved Trondheim-filialen i driftsåret 1798 viser det seg det var flest lånetakere tilhørende gruppen embetsmenn da av totalt 34 ulike låntakere var 18 (52,94 %) av disse embetsmenn. 10 (29,41 %) personer var borgere, kjøpmenn. 4 (11,76 %) personer er andre/ukjente. De siste 2 (5,88 %) personene var borgere, håndverkere. Ved det totale antallet av lån, posteringer på 41 stykker i Trondheim hadde embetsmenn også behov for flest lån da 23 (53,49 %) utførte lån var for embetsmenn. 13 (30,23 %) lån var for borgere, kjøpmenn. 4 (9,3 %) var for borgere, håndverkere. 3 (6,98 %) var lån til andre/ukjente.

Låntakere i Bergen-filialen skiller seg ut da det ved denne filialen er gruppen borgere, kjøpmenn, og ikke embetsmenn som i Christiania og Trondheim, som finnes i overtall som gruppen låntakere. Av totale antallet av ulike låntakere på 14 personer tilhører 9 (64, %) gruppen borgere, kjøpmenn. 3 (21,43 %) personer tilhører gruppen andre/ukjente. I Bergen finnes kun 2 (14,29 %) embetsmenn. I forhold til antallet utførte lån hadde også gruppen borgere, kjøpmenn i Bergen behov for flest lån med 11 (69 %) posteringer av lån av totalt 16. Gruppen andre/ukjente hadde 3 (18,75 %) utførte lån, mens gruppen embetsmenn hadde 2 (12,5 %) lån i løpet av 1798.

5.4.2 Utlånsbeløpene i de ulike filialbyene

Hvor store del av prosentmassen av utlån hadde de ulike låntakergruppene? Hvor store lån målt i gjennomsnitt hadde de ulike låntakergruppene? Hvilke forskjeller var det mellom de tre filialbyene med hensyn til lånenes gjennomsnittlige størrelser?

Tabell 5.7 - Utlånsbeløp i Christiania 1797-1798, Bergen 1798 og Trondheim 1798

Kategori	Christiania (1797-98)	Trondheim 1798	Bergen 1798
Embetsmenn	277 214 rd.sp.	51 780 rd.sp.	3 640 rd.sp.
Borgere, kjøpmenn	86 080 rd.sp.	37 120 rd.sp.	37 200 rd.sp.
Borgere, håndverkere	560 rd.sp.	460 rd.sp.	0 rd.sp.
Andre/ukjente	28 960 rd.sp.	1 160 rd.sp.	5 220 rd.sp.
Totalsum	392 814 rd.sp.	89 996 rd.sp.	46 060 rd.sp.

Som funnene i tabell 5.6 viste oss var embetsmenn i Christiania representert både som den største gruppen låntakere i form av ulike personer, og flest utførte lån. Kapital- og kredittbehov for embetsmenn i Christiania underbygges videre av tabell 5.7 hvor det fremgår at embetsmenn lånte hele 277 214 rd.sp. av de totale utlånsbeløpet i perioden 1797-1798 på 392 814 rd.sp. i Christiania. Dette betyr at gruppen embetsmenn lånte hele 70,57 % av utlånsmengden ved Christiania-filialen i perioden 1797-1798. Bernt Anker lånte 61 760 rd.sp. og dermed egenhendig 15,72 % av alle utlån i perioden 1797-1798. Borgere, kjøpmenn i Christiania lånte 86 080 rd.sp. (22 %), andre/ukjente lånte 28 960 rd.sp. (7,37 %) og borgere, håndverkere med kun ett tilfelle på 560 rd.sp. (0,14 %).

Også ved Trondheim-filialen underbygges en størst utlånsvirksomhet til embetsmenn, slik det fremgår av tabell 5.6, da denne gruppen låntakere lånte totalt 51 780 rd.sp. (57,54 %) av en utlånsmengde på 89 996 rd.sp. i løpet av driftsåret 1798. Borgere, kjøpmenn lånte 37 120 rd.sp. (41,25 %), andre/ukjente lånte 1 160 rd.sp. (1,29 %) og borgere, håndverkere lånte 460 rd.sp. (0,51 %).

Ved Bergen-filialen var gruppen borgere, kjøpmenn representert som den største gruppen låntakere av filialen og ikke embetsmenn, slik som i Christiania og Trondheim. Gruppen borgere, kjøpmenn lånte 37 200 rd.sp., og dermed hele 80,76 % av den totale utlånsmengden på 46 060 rd.sp. i løpet av driftsåret 1798. Gruppen andre/ukjente lånte 5 220 rd.sp. (11,33 %). Gruppen embetsmenn lånte ikke mer enn 3 640 rd.sp. (7,9 %) i Bergen i løpet av driftsåret 1798.

Vet ett tilfelle ved undersøkelsene av filialen i perioden 1797-1798 må det konstateres at bestyrerne i Christiania, den 16. oktober 1797, brøt Speciesbankens oktroa paragraf 20 som

krevde at ”Et hundrede Rigsdaler er den ringeste Sum, Banquen udlaaner”²⁹⁹ da det på denne dagen ble utlånt et beløp av 80 rd.sp. til tollbetjent Jørgen Wulf.

Tabell 5.8 - Gjennomsnitt på utlånsbeløp i Christiania 1797-1798, Bergen 1798 og Trondheim 1798

Kategori	Christiania (1797-98)	Trondheim 1798	Bergen 1798
Embetsmenn	5 134 rd.sp.	2 229 rd.sp.	1 820 rd.sp.
Borgere, kjøpmenn	3 188 rd.sp.	2 855 rd.sp.	3 382 rd.sp.
Borgere, håndverkere	560 rd.sp.	153 rd.sp.	0 rd.sp.
Andre/ukjente	1 073 rd.sp.	387 rd.sp.	1 740 rd.sp.
Sum (gjennomsnittsverdi på lån)	3 604 rd.sp.	2 093 rd.sp.	2 879 rd.sp.

Undersøkelser av regnskapene av de norske filialer viser at det var embetsmenn i Christiania som lånte mest, ved utregning i gjennomsnitt av lånebeløpene gruppevis, ved sammenligning av alle tre filialene og alle lånegruppene vurdert opp imot hverandre. Embetsmennene i Christiania lånte i gjennomsnitt 5 134 rd.sp. per person, og underbygger således funnene ved tabellene 5.6 og 5.7. Deretter lånte gruppen borgere, kjøpmenn i Bergen som nest mest ved et gjennomsnittlig lånebeløp på 3 382 rd.sp. per person. I forhold til antallet låntakere, viser dette seg å ha vært ganske lavt ved Bergen-filialen slik at det derfor ikke bør tolkes dit hen at kapital- og kredittbehovene var spesielt store totalt sett. Som tredje største gruppen låntakere var borgere, kjøpmenn i Trondheim med et gjennomsnittlig lånebeløp på 2 855 rd.sp. Dette betyr at det har vært mange mindre lån i Trondheim da denne gruppen av borgere, kjøpmenn lånte for totalt 37 120 rd.sp. i 1798.

Gjennomsnitt for lån per person, fordelt på 78 personer, ved Christiania-filialen i perioden 1797-1798 blir på 3 604 rd.sp. I Bergen blir gjennomsnittet for lån per person, fordelt på 14 personer, på 2 879 rd.sp., og i Trondheim var utlånssummen, fordelt på 34 personer, på 2 093 rd.sp. i 1798. Dette betyr at for gjennomsnittet på hvert enkelt lån i Christiania var 20,12 % høyere enn i Bergen og hele 41,93 % høyere enn i Trondheim.

5.5 Oppsummering

²⁹⁹ ”Octroy og Reglement for den Danske og Norske Species-Banque paa 40 Aar. 16. Februar 1791”: 22

Det fremgår av dette kapittelet at lånebehovene var størst ved Christiania-filialen. Låntakergruppen var hovedsakelig embetsmenn. Denne gruppen låntakere lånte 277 214 rd.sp. i perioden 1797-1798 dvs. hele 70,57 % av det totale utlånsbeløpet i perioden 1797-1798 på 392 814 rd.sp. i Christiania. Da Christiania-filialens beholdningen kun var på 21 626 rd.sp. (5,4 %) av tilgjengelige midler betyr dette at nesten hele utlånsrammen i Christiania ble utlånt. Som sikkerhet for lån i Christiania ble fast eiendom benyttet i stor grad med 108 tilfeller av 114 og hvor disse sikkerhetene var verdt ganske betydelige summer på 716 264 R.D.K.

Også ved Trondheim-filialen viser det seg å ha eksistert lånebehov. I likhet med Christiania er det embetsmenn som utgjør den største låntakergruppen og med største lånebehovene. Embetsmenn i Trondheim lånte 51 780 rd.sp. (57,54 %) av en utlånsmengde på 89 996 rd.sp. i løpet av driftåret 1798. Trondheim sin kassabeholdning var på 24 858 rd.sp. (22,56 %) av det tilgjengelige fondet ved årets slutt i 1798. Mesteparten av utlånsrammene ble derfor utlånt i Trondheim. Ved Trondheim-filialen var, likhet med Christiania, sikkerhet mot fast eiendom mest benyttet med 28 (59,57 %) av totalt 47 tilfeller. Totalverdien på fast eiendom var på 82 351 R.D.K. i Trondheim, og hvor kun 11,74 % av byens tilgjengelige eiendommer var blitt benyttet som sikkerhet ved filialen.

Utlånsvirksomheten til embetsmenn i Christiania og Trondheim kan ha sammenheng med at instruksjonene som ble gitt embetsmenn under eneveldet ikke gav klare begrensninger på embetsmannens rett til også å ha et eget privatliv.³⁰⁰ Bård Frydenlund (2002) mener at det trolig ikke fantes et klart skille mellom embetsmannen sin arbeidstid og privatliv.³⁰¹ En embetsmann kunne dermed føre sin egen forretningsvirksomhet og samtidig være ansatt av staten. Ved en kombinasjon av embetsmannen sin offentlige stilling med en privat næringsvirksomhet innførte Øystein Rian begrepet "embetskjøpmannen".³⁰² Embetsmenn i Christiania har trolig i stor grad benyttet seg av deres posisjoner til også å utføre sin egen handelsvirksomhet. Det faktum at rene kjøpmenn i Christiania, for eksempel trelasteksportører, ikke hadde like store lånebehov som embetsmennene kan tyde på at kjøpmenn kunne benytte seg av andre muligheter for ervervelse av kapital og kreditt ved utenlandske handelsforbindelser for eksempel københavnske bankierer. Dette kan være

---

³⁰⁰ Nagel i "Adminstrasjon i Norden på 1700-tallet"1985: 121

³⁰¹ Frydenlund 2002: 35

³⁰² Rian 1992: 158 og Rian i "Sentrum og periferi i Norden på 1600- og 1700-tallet" i: "Regionen i Norden. Rapport fra Norske Historikerdager 1996", Historisk institutts skriftserie, UiB (1998):249 i Frydenlund 2002: 35

grunnen til at embetsmenn i Christiania uten de samme mulighetene og forbindelser til kilder for ervervelse av kreditt og kapital viser seg å være de største låntakere ved Christiania-filialen.

Bergen skiller seg ut som den eneste filialbyen hvor det er borgere, kjøpmenn, og ikke embetsmenn som var den største gruppen låntakere. Borgere, kjøpmenn lånte 37 200 rd.sp., og dermed 80,76 % av den totale utlånsmengden i 1798. I løpet av hele driftsåret 1798 lånte Bergen-filialen ikke ut mer enn 46 060 rd.sp i løpet av driftsåret 1798. Ved den 31. desember 1798 var kun 20 080 rd.sp. (19,96 %) av fondet utlånte kapitaler. Beholdningen var dermed på 80 332 rd.sp. ved årets slutt i 1798 dvs. at 79,87 % av det totale fondet ikke var blitt lånt ut. I Bergen, likhet med Christiania og Trondheim var sikkerhet mot fast eiendommen mest benyttet med 11 (68,75 %) av totalt 16 tilfeller hvor disse 11 utgjorde en totalverdi på 92 080 R.D.K. Verdier på fast eiendom i Norge var størst av samtlige norske filialbyer. Det fantes verdier i fast eiendom på 1 564 980 R.D.K. som betyr at kun 6 % av dette ble stilt som sikkerhet i Bergen-filialen. Det var dermed ikke mangel på gode sikkerheter i Bergen.

6 Kredittbehov og andre kredittkilder i Norge på 1700-tallet

Dette kapittelet vil forsøke å forklare hvorfor resultatene av utlånsvirksomheten ved de ulike Speciesbankfilialene viser seg å være forskjellige. Spørsmål for kapittelet er: Hvorfor var kapital- og kredittbehovene størst i Christiania, og hvorfor var disse behovene mindre i Bergen? Hvilke systemer fantes for tilgang på kapital og kreditt på 1700-tallet? Man hadde klart uten en låneinstitusjon i Norge helt frem til Speciesbanken opprettet filialen i Christiania i 1797 så det må ha eksistert en eller annen form for kredittkilde for næringsdrivende og eventuelle andre som hadde behov for betalingsmidler.

6.1 Christiania

6.1.1 Kredittbehov for trehandelspatrisiatet i Christiania

Jeg vil her forsøke å forklare hvorfor det behøvdtes så kapital og kreditt i Christiania, hvor trelastnæringen var en viktig eksportnæring. Kapital og kredittbehov for trelastnæring vil derfor undersøkes. Å skaffe seg et trebruk var i seg selv ikke dyrt og kostet vanligvis 2000-3000 R.D.K., ifølge Rimehaug.³⁰³ Det var også behov for kapital knyttet til utbygging av fløtingsveier, men det meste av en sagbrukseiers kapital lå i tømmer, forskudd på tømmer, tømmer underveis til bruket, tømmer lagret på bruket og lager på skårne planker.³⁰⁴ Utenlandske eksportører måtte da også kunne finansiere utskipping av tømmeret. For de utenlandske eksportører av tømmer kunne det ta fra ett år til fire år før pengene ved salget av tømmer kunne innkasseres.³⁰⁵ Rimehaug mener at den nødvendige startkapitalen for denne trelastsvirksomheten ble skaffet enten gjennom arv eller lån. Grunnet god avkastning for trelastnæringen på Østlandet hvor eksempelvis trelasthandlerne David Chrystie d. y. og Haagen Mathiesen hadde en fortjeneste på gjennomsnitt 21 prosent av egenkapitalen årlig.³⁰⁶ Trelastnæringens største utfordringer var, ifølge Rimehaug, ikke å få kapital til investeringer, men å kunne utnytte konjunktorene, hovedsakelig de kortsiktige konjunktursvingningene.

---

³⁰³ Rimehaug i "historisk tidsskrift, bind 55" 1976: 318

³⁰⁴ Rimehaug i "historisk tidsskrift, bind 55" 1976: 318

³⁰⁵ Rimehaug i historisk tidsskrift, bind 55" 1976: 318

³⁰⁶ Rimehaug 1975: 114

Tilgang på kreditt gjorde at man kunne utnytte eventuelle høyjunkturer bedre.³⁰⁷ Hvordan fikk man så tilgang på denne kreditten? Rimehaug mener at dette kunne oppnås ved pantelån i sikkerhet i jord, og antar at dette er grunnen til at en del handelsmenn hadde jordegods. Kreditt kunne også fås mot sikkerhet i varebeholdningen, men dette var ikke en god løsning når behovet var størst.³⁰⁸ Rimehaug har dermed begrenset seg til at tilgang på lån skjedde mot sikkerhet i jordegods eller trelasthandlernes varebeholdning.

6.1.2 Hvordan fungerte betalingsformidlingen for handelspatrisiatet?

Norske trelasteksportører fikk oppgjør ved bruk av veksler i London og Amsterdam. Veksler kom i bruk på 1600-tallet, og den mest vanligste formen for overføring av oppgjør for trelasten.³⁰⁹ Trelasthandlerne fikk penger ved at de kunne selge vekselen videre til en som skyldte penger i utlandet. Problemet var at dersom det fantes for mange veksler i forhold til den sirkulerende pengemassen ville kursen på vekselen synke, noe som lett kunne skje i norske byer. Dette ble motvirket ved å selge vekselen i København hvor både pengemengden og vekselmarkedet var større.³¹⁰ For at denne betalingsformidlingen skulle fungere optimalt var det nødvendig at den sirkulerende pengemassen var tilstrekkelig stor i Norge. Heller ikke behovet for driftskreditt kunne bli ivaretatt dersom pengemengden var for liten. Klager over pengemangel i Norge var det da også mange av i banksøknadene.³¹¹ Selv om pengemengden ble 10-doblet i løpet av 1758-1801 hevdet man da at pengemengden ikke økte i Norge, hvilket Rimehaug mener ikke lyder som en urimelig påstand. For at utstedte sedler i Danmark skulle finne veien opp til Norge måtte disse, ifølge Rimehaug, enten sendes til offentlige myndigheter eller til norske forretningsfolk mot utenlandsk valuta. Rimehaug mener at det første nok ikke var tilfellet, og at det er liten kunnskap om i hvor stor grad forretningsfolk mottok sedler. Eksempelvis mottok kjøpmann Peder Anker, bror til Bernt Anker i perioden 1784-89 ikke mer enn 3200 R.D.K. i sedler.³¹² Sammenhengen med en sterk økning i seddelmengden og at dette ikke nådde Norge kan også forklares ved at det til tider ble ført en stram pengepolitikk i 1790-årene.³¹³ For å bote på problemet med mangel på pengemengden

---

³⁰⁷ Rimehaug i "historisk tidsskrift, bind 55" 1976: 318

³⁰⁸ Rimehaug i "historisk tidsskrift, bind 55" 1976: 318

³⁰⁹ Rimehaug 1975: 32

³¹⁰ Rimehaug i "historisk tidsskrift, bind 55" 1976: 319

³¹¹ Rimehaug i "historisk tidsskrift, bind 55" 1976: 318

³¹² Rimehaug i "historisk tidsskrift, bind 55" 1976: 319 og Rimehaug 1975: 33

³¹³ Rimehaug i "historisk tidsskrift, bind 55" 1976: 319 og Rimehaug 1975: 117

kunne man enten få kanalisere flere offentlige midler til Norge, ved for eksempel å opprette et statlig låneinstitutt, eller ved å opprette et eget norsk pengevesen uavhengig av det danske, mener Rimehaug.³¹⁴

Det eneste området hvor staten hadde en særlig påvirkning på vilkårene for trelastnæringen var valutakursen, som betydde mye for deres fortjeneste. Dersom man fikk en egen nasjonalbank i Norge ville man selv kunne kontrollere valutakursutviklingen, og trelasteksportere ville kunne drive sin næring slik at den var i samsvar med deres interesser og uten å måtte ta hensyn til danske næringer eller statens finanser. I årene 1792-98 var valutakursen spesielt i konflikt med de norske trelasteksportørene sine interesser.³¹⁵ Jeg merker meg at den norske trelastnæringen forholdsvis sterke grad av egeninteresse kanskje kan tolkes dit hen at nordmennene ikke ville handlet annerledes, enn hva de danske styresmaktene gjorde for å fremme de danske næringsinteresser, dersom det var Christiania og hadde vært hovedstad og dermed i maktens sentrum, et omvendt sentrum-periferi-forhold. Erling Rimehaug konkluderer med at de eksporterende trelasthandlere på Østlandet hadde følgende behov, som en egen norsk nasjonalbank ville kunne imøtekomme:

”1. Billige lån i fast eiendom eller varer. 2. Diskontering av utenlandske vekslere i Norge. 3. Tilstrekkelig sirkulerende seddelmengde. 4. Kontroll over valutakursutviklingen.”³¹⁶

6.2 Bergen

6.2.1 Bergens kreditt- og kapitalstilling på 1700-tallet

Jeg vil her søke å gi forklaringer på hvorfor det behøvdtes så lite kapital av Speciesfilialen i Bergen. Bergen var en betydningsfull handelsby i Norge med stor eksportnæring av fisk, hvor det i 1806 var oppført hele 201 eksportører av tørrfisk i byen.³¹⁷ Her fantes også muligheter for å forsikre varer hos utenlandske handelsforbindelser hvor blant annet handelsmannen Hildebrand Harmens med eksportverdier på ca. 29 7000 R.D.K. i 1768 benyttet seg av assurandører i Amsterdam og Hamburg. Tørrfiskhandlere og selgere av fiskeprodukter i Bergen bedrev en lite kapitalkrevende forretningsform kalt kommisjonshandel hvor handelsarkiver viser at kommisjonshandelen var den dominerende hos de fleste bergenske

---

³¹⁴ Rimehaug i ”historisk tidsskrift, bind 55” 1976: 320

³¹⁵ Rimehaug i ”historisk tidsskrift, bind 55” 1976: 320

³¹⁶ Sitat Rimehaug i ”historisk tidsskrift, bind 55” 1976: 321

³¹⁷ Fossen 1979: 690. Tallene hans er hentet fra Tveite 1968

utenlandshandlere.³¹⁸ Tveiten (1968) mener at det mest kapitalkrevende i Bergen må ha vært egenhandel med Sør-Europa med eksport av fisk og import av salt, men mener at tilgang på kreditt kom derimot ikke derfra.³¹⁹ Kommisjonshandelen var kjøp og salg i eget navn (kalt kommisjonær), men for en annen person (kalt kommittents) regning. Bruken av personens eget navn gjorde vedkommende forpliktet til den handelen som måtte inngås.³²⁰ Kommisjonæren skulle sørge for mest mulig gunstig salg for varene han mottok fra utlandet mot at kommisjonæren fikk en vis provisjon for dette, samt at kommisjonæren skulle oppfylle kommittentens ønsker om returvarer. Betaling for varer mottatt i kommisjon ble ikke overført kommittenten før alt var solgt, og i mellomtiden disponerte kommisjonæren over de midlene som var blitt stilt til disposisjon kommittenten. Dermed hadde kommisjonæren kreditt til å bedrive øvrig handelsvirksomhet.³²¹ Kommisjonæren fungerte som en kredittgiver for utenlandske oppdragsgivere når vedkommende kjøpte varer i Bergen, og det var i hovedsak hollandske bankierer som formidlet betaling mellom bergenske kjøpmenn og deres utenlandske forbindelser.³²² Betalingsformen benyttet for kjøpmenn i Bergen ved utenrikshandels skjedde som regel bruk av veksler. En kjøper av veksler fikk en kreditt som kunne variere etter hvor lang løpetid vekselen hadde. Ved diskontering av denne vekselen var det en tredje person som tok på seg denne kreditten.³²³ Eksempelvis om kapitalbehov i Bergen kan det trekkes frem at Fossen (1969) påpeker at en av Bergen bys største handelsmenn Hildebrand Harmens i året 1795 ikke hadde behov for lån hos utenlandske forbindelser da han selv disponerte større likvide midler.³²⁴ I 1774 skal det ifølge stiftamtmanden i Bergen, Levetzau, kun ha vært seks borgere som eide mer enn 50 000 R.D.K., tolv med mellom 10 000 og 30 000 R.D.K. og femti med mellom 1 000 og 10 000 R.D.K.³²⁵ I forhold til byens kredittbehov og tilførsel av dette var det et generelt uttrykk fra embetsmenn og handelsmenn i Bergen på 1700-tallet at handelen ble finansiert fra Holland.³²⁶ En ikke urimelig påstand, mener Tveite (1968), siden Holland var det fremste kapitalmarkedet og hadde den laveste rentefoten i Europa.³²⁷ Det viser seg at det var få utenlandshandler som satt på langsiktige og

---

³¹⁸ Fossen 1979: 690, 694

³¹⁹ Tveite 1968: 138

³²⁰ Evanths 1917: 362

³²¹ Fossen 1979: 691-694

³²² Fossen 1979: 691, 700

³²³ Tveite 1968: 138

³²⁴ Fossen 1979: 699

³²⁵ Fossen 1979: 701

³²⁶ Jens Rathke, "Afhandling om de norske fiskeriene" 1907: 72 i Tveite 1968: 137

³²⁷ Tveite 1968: 138

store gjeldsforpliktelser til utlandske forbindelser i annen halvdel av 1700-tallet.³²⁸ Samtidens generelle påstand om at Bergen var avhengig av en utenlandsk finansiering mener derimot Fossen ikke stemmer, hvor også Stein Tveite er av den samme oppfatning. Tilgangen til kreditt fra de fremmede handelshusene skal dog ikke betraktes å ha hatt en ubetydningsfull rolle for Bergen.³²⁹

Noen personer i Bergen satt på enorme summer i datidens målestokk, slik som for eksempel Danckert Danckertsen Krohn som i 1794 hadde en egenkapital på cirka 350 000 R.D.K.³³⁰ Da D. D. Krohn startet sin virksomhet i 1754, som bryggekjøpmann, var egenkapitalen hans på ikke mer enn 1 500 R.D.K.³³¹ Så hvordan fikk disse tilgang på kapital utover kommisjonshandelen? Informasjon om dette vil oppklare hvorfor Bergen-filialen kun lånte ut 20 080 rd.sp. av de tilgjengelige 100 000 rd.sp. per 31. desember 1798. Det fremgår av Fossen at kjøpmenn i Bergen hadde forsynt både Harmens og Krohn med lån til deres virksomheter, hvilket skal ha fungert som en vanlig praksis at kjøpmenn bemidlet hverandre. Praksisen ved at handelsmenn låner til andre handelsmenn bekrefter Fossen ved å undersøke bror til D. D. Krohn, Wollert Krohn sine regnskaper og fant at omtrent 90 prosent av Wollert Krohns utlånte kapitaler var til andre handelspersoner. I tillegg finnes liknende forhold, at utlån skjer til andre innenlandske handelspersoner, ved Harmens og D. D. Krohn sine regnskaper.³³² Blant den gruppen blant av embetsmenn som fungerte som debitorer, var geistlige embetsmenn i flertall.³³³

6.2.2 Alternative lånekilder i Bergen

Bergenske storkjøpmenn hadde mulighet til å benytte seg av kortsiktig kreditt ved bruk av statlige inntektskilder som tollinntektene i Bergen. Løpetiden på utlån ved de statlige institusjoner var virkelig kortsiktig, hvor midler gjerne skulle tilbakebetales innen kun få uker.³³⁴ Ved en anledning den 12. august 1765 lånte D. D. Krohn 6 439 R.D.K. ved tollforvalteren i Bergen, hvor D. D. Krohn innbetalte et tilsvarende beløp til partikulærkassen

---

³²⁸ Fossen 1979: 701-702

³²⁹ Fossen 1979: 708-709

³³⁰ Fossen 1979: 702

³³¹ Tveite 1968: 148 og Sandvik 1975: 124

³³² Fossen 1979: 704-706

³³³ Fossen 1979: 704

³³⁴ Fossen 1979: 707

i København.³³⁵ Dette lånet ble gjort på en spesielt gunstig tid for D. D. Krohn fordi nordfarstevnet foregikk i Bergen på akkurat dette tidspunktet. Da var Vågen i Bergen full av nordlandsjekter med fisk for salg og en utmerket tid for innkjøp av fisk til videre eksport.³³⁶

Ved den statlige institusjonen, tollforvaltningen, hadde D. D. Krohn mulighet til å låne tollpenger rentefritt i tiden mellom kjøp og salg av fiskevarer.³³⁷ D. D. Krohn disponerte i hvert av årene mellom 1759-62 en sum av 36 000 R.D.K. fra tollinntekter i Bergen.³³⁸ Ved tidligere henvisning til D. D. Krohn sin store egenkapital viser dette at kortsiktige statlige kredittmuligheter har vært et velfungerende system, for den kloke kjøpmann. Tilførsel av kapital fra statlige institusjoner, hovedkassen i Bergen, kunne til tider utgjøre meget store summer, hvor Didrich Jansen Fasmer sammen med sin svigersønn Jan Heinrich fikk til disposisjon 1 208 425 R.D.K. i årene fra 1760-79.³³⁹ D. D. Krohn på sin side mottok 369 797 R.D.K. i årene 1760-68 fra hovedkassen.³⁴⁰ For tilgang på langsiktig kreditt kunne man oppsøke veletablerte kollegaer innen byen selv som gav lån både til utenlandshandlere og innenlandske handlere.³⁴¹ Langsiktige lån var, ifølge Tveite, sjeldne og kunne skje ved for eksempel ved en overgang fra tysk til norsk eiendom.³⁴²

Tabeller utført av Fossen viser at W. Krohn, i tiden 1789-1793, av totalt utlånte 113 926 R.D.K. ble 101 910 (89,5 %) lånt til borgere, 9 811 (8,6 %) til embetsmenn og 2 197 (1,9 %) er uidentifiserte personer. Av W. Krohns utlånssummer utgjør kjøpmenn 88 280 (77,5 %) av totalen. At kjøpmenn låner av andre kjøpmenn fremgår tydeligere ved Fossens undersøkelse av Hildebrand Harmens utlånsvirksomhet i tidsrommet 1774-1794 hvor av totalt 45 809 R.D.K. lånes 42 019 (91,7 %) av kjøpmenn, 3 600 (7,9 %) av håndverkere og 190 (0,4 %) er uidentifiserte.³⁴³ Her ser man da også at Harmens utelukkende har gitt lån til byens borgere, og ikke til embetsmenn. D. D. Krohn hadde per 31. desember 1774 utlånt 108 655 R.D.K. hvor 89 366 (82,2 %) var lånt til borgere, 13 099 (12,1 %) til embets- og tjenestemenn og 6 190 (5,7 %) er uidentifiserte. Av borgerne som fikk lån av D. D. Krohn var 81 187 eller

---

³³⁵ Ifølge Store norske leksikon var partikulærkassen ”et fond som under eneveldet ble umiddelbart disponert av den dansk-norske konge, atskilt fra de øvrige statsfinanser.” Sitat kilde: www.snl.no/Partikulærkassen (data hentet 18. november)

³³⁶ Sandvik 1975: 121

³³⁷ Fossen 1979: 706

³³⁸ Fossen 1979: 706-707

³³⁹ Sandvik 1975 i Fossen 1979: 707

³⁴⁰ Sandvik 1975: 123

³⁴¹ Fossen 1979: 708

³⁴² Tveite 1968: 142

³⁴³ Fossen 1979: 705-706

74,7 % av totalen gitt til kjøpmenn.³⁴⁴ Fossen konkluderer med at mønsteret for finansieringen i Bergen kan forklares ved at de store utenlandshandlerne i stor grad var selvfinansierende.³⁴⁵ Fossen bekrefter og viderefører således Tveite som i artikkelen ”Finanseringa av Bergen på 1700-tallet” i bergens historiske forenings skrifter (1967/1968) konkluderer med at:

”Utanlandsk kreditt hadde berre ein marginal innverknad. Kjøpmennene i Bergen arbeidde fyrst og fremst med basis i eigenkapital og finansiering frå lokale kjelder. Finanskapitalen hadde ophav i handelen og blei sett inn i handelen att på fleire vegar. Framgang i handelen og auke i kapitalmarknaden gjekk hand i hand.”³⁴⁶

Også ifølge Sverre Steen (1969) var det god tilgang på kapital i Bergen. Den kapitalen som behøvdes for bergenserne, ifølge Sverre Steen, kom via to kilder fra henholdsvis offentlige stiftelser og private formuer, noen kirkefond, skolefond, milde stiftelsers fond, legatkapitaler og umyndiges midler, ”børnepenge”. Man dro samtidig også nytte av bemidlede utlendingers kapital, da særlig tyskere.³⁴⁷ Det fantes altså flere andre lånekilder for kjøpmenn i Bergen enn å henvende seg til andre kjøpmenn, en handelskommisjon eller offentlige kasser. Tabell 6.1 forteller oss hvilke andre kilder og muligheter som fantes for anskaffelse av kreditt og kapital i Bergen i 1802 enn å benytte seg av kommisjonshandelen, andre kjøpmenn eller de offentlige kassene.

Tabell 6.1 - Tingslyste panteobligasjoner i Bergen i perioden 1.7 - 31.12.1802³⁴⁸

	Obligasjoner	Rd.	Prosent
Institusjoner	20	8 080	9
Umyndige	29	17 151	20
Kvinner	20	9 469	11
Kjøpmenn	63	37 501	44
Skipper	11	3 768	4
Andre borgere	15	7 671	9
Ikke-borgere	3	440	1
Sum	165	85 403	100

³⁴⁴ Fossen 1979: 706

³⁴⁵ Fossen 1979: 709

³⁴⁶ Sitat Tveite 1968: 150

³⁴⁷ Steen 1969: 166-167

³⁴⁸ Tabell etter Tveite 1968: 146

Kapitalen hos institusjonene var stort sett opptjent ved tilskudd som gaver fra kjøpmenn og kjøpmannsenker. I 1743 hadde institusjoner verdier på cirka 50 000 R.D.K. til sin disposisjon, hvor det omkring 1800 var nådd over 200 000 R.D.K. pga. sterk økning i gaver.³⁴⁹ Dette forteller oss at tilgangen på kapitalen i Bergen trolig var forholdsvis omfattende også ved institusjoner som befant seg i Bergen og at man ikke var avhengig av københavnske bankierer eller andre utenlandske handelsforbindelser.

6.3 De offentlige kasser

Ifølge Sandvik ble det i perioden 1760-1779 overført 4 887 822 R.D.K. gjennom de tre norske hovedkassene i Bergen, Trondheim og Christiania og hvor det fra Zahlkassen (det sønnafjelske Norge) alene ble overført 3 252 726 R.D.K. til felleskassene i København.³⁵⁰ Overføringer skjedde rent bokføringsteknisk samtidig ved at overføringsbilagene i alle kassene hadde samme dato. Systemet fungerte ved girering da overføringer fra konti i hovedkasser i Norge minket mens konti i felleskassene økte med tilsvarende summer. Denne gireringen var innenfor et velutviklet finansielt apparat, og var derfor en slags banktjeneste, mener Sandvik.³⁵¹ Overføringsmetoden gjorde det utnødvendig å frakte klingende mynt, og den kunne gå i dens lokale kretsløp. Man kunne i stedet for klingende mynt benyttet verdipapirer i form av assignasjoner, anvisninger, veksler eller offentlige bankosedler.³⁵² Denne praksisen innbar en raskere sirkulasjon av den lokale pengemassen, og ved at disse verdipapirene også fungerte som penger på både nasjonalt og internasjonalt fikk man en økning i mengden av betalingsmidler.³⁵³ Men en økende mengde av betalingsmidler og følgende skiftende forhold mellom ulike typer av penger kunne føre til tilsvarende sjanser gevinst eller tap, hvor de mest skiftende forholdene fantes mellom innen- og utenlandsk valuta. Dersom man ville unngå disse forholdene, ved overføring av offentlige midler, måtte det foretas frakt av klingende mynt, men dette var dyrt og tungvint. Pga. sjansene vinning eller tap betydde dette en avgrensning i antallet aktører i overføringene.³⁵⁴ Desto færre deltakere, desto enklere kunne politiske makthavere dirigere og kontrollere slik at sjansene for

---

³⁴⁹ Tveite 1968: 146

³⁵⁰ Sandvik 1975: 112

³⁵¹ Sandvik 1975: 117

³⁵² Sandvik 1975: 117

³⁵³ Sandvik 1975: 117

³⁵⁴ Sandvik 1975: 117-118

gevinst ble større og samtidig kunne bedre forholdene for planlegging ut måneder eller år om gangen.³⁵⁵

6.4 Oppsummering

Rimehaug (1975, 1976) viser oss at trelastnæringen var meget kapitalkrevende og hvor det kunne ta opptil flere år mellom før penger ved salg av tømmer kunne innkasseres.

Trelasthandlerne var naturligvis avhengige av god flyt på kapital for å holde dette gående imens og var trolig i den forbindelse at lånebehovene i Christiania viser seg å være store.

Selve om trelastnæringen var kapitalkrevende disponerte likevel større aktører for eksempel Peder Anker lav tilgang på tilgjengelige betalingsmidler. I perioden 1784-89 mottok Peder Anker ikke mer enn 3200 R.D.K. i sedler, ifølge Rimehaug. Dette betyr at trelasthandlerne i Christiania, i alle fall Peder Anker, i stor grad må ha benyttet vekselssystemet eller andre måter å trekke sine kunder på enn ved pengemidler. Hvorfor er utlånsvirksomheten så stor ved Speciesbankfilialen i Christiania i 1797-1798 dersom det fantes systemer i Christiania, uten behov for pengesedler for å kunne drive næringsvirksomhet? Svaret ligger trolig i at trelastnæringen var avhengig av gode konjunkturer, dvs. stigende priser og bedre avkastning for trelasten. I tiden 1792-98 var valutakursen i konflikt med de norske trelasteksportørene sine interesser pga. en stram pengepolitikk, ifølge Rimehaug. Det har derfor eksistert et større behov for kreditt og kapital i Christiania akkurat i driftsårene 1797-1798 ved Speciesbankfilialen i Christiania.

I Bergen ser vi at næringsdrivende og andre med behov for kapital og kreditt har hatt tilgang på opptil flere kredittkilder, og hvor noen kredittkilder var av til dels omfattende størrelser som for eksempel de offentlige kassene. De offentlige kassene fungerte symbiotiske mellom de som fikk tilgang på systemet og danske styremakter. De kjøpmennene som fikk tilgang i de offentlige kassene, riktignok et fåtall av borgerskapet, fikk gode tilgang på kreditt ved systemet, og hvor de danske styresmaktene på denne måten trolig kunne dempe norske bankkrav blant det mektige storborgerskapet i Norge. Næringsdrivende uten tilgang på de offentlige kassene i Bergen kunne henvende seg for sine kapital- og kredittbehov hos andre næringsdrivende. I tillegg fantes det også mulighet for ervervelse av kapital- og kredittbehov ved offentlige institusjoner og umyndiges stiftelser. I Christiania fantes, som tidligere nevnt, en kapitalkrevende trelastnæring. I Bergen fantes det trolig en mindre kreditt og kapitalbehov

---

³⁵⁵ Sandvik 1975: 118

ved eksport av fisk og fiskeprodukter da kommisjonshandelen ved kjøp og salg av i utstrakt grad ble benyttet. Kommisjonshandelen var et veletablert system, og var gunstige for begge partene som inngikk i dette systemet.

7 Oppsummering og konklusjon

Hovedproblemstillingene for denne oppgaven var: Hvilke samfunnsgrupper fikk lån, og hvor mye lånte disse ved de norske Speciesbankfilialene i perioden 1797-1798? Fantest det regionale forskjeller på kapital- og kredittbehovene i Norge på slutten 1790-tallet, og hvordan skal forskjellene i så fall kunne forklares? Oppgaven besvarte i tillegg delspørsmål ved kapitlene underveis. Hvilke resultater har kommet frem i forbindelse med undersøkning av de overordnede problemstillingene og problemstillingene knyttet til hvert enkelt kapittel?

7.1 Oppsummering

Kapittel 2 viste at Kurantbanken ble dannet i 1736 som et privat aksjeselskap, men hvor mangel på strenge regler førte til at seddelutstedelsen kom ut av kontroll og den klarte ikke å innfri sine forpliktelser ved innløsning av sedler mot sølv etter 1757. Situasjonen ble enda verre etter at staten kjøpte og tok kontroll over Kurantbanken i 1773 og benyttet Kurantsedler til å dekke sine finansielle behov. I et forsøk på å sanere pengevesenet i Danmark-Norge opprettet man Speciesbanken den 16. februar 1791. Kurantbanken sine funksjoner skulle være å inndra Kurantsedler ved 750 000 i året, men det ble ikke helt lukket da den skulle inndra lån eller fornye disse. Speciesbanken skulle være en privat bankinstitusjon men hvor staten var dypt involvert både ved selve utformingen og i dens organisasjon og bestyrelse etter opprettelsen. Den burde trolig vært omtalt som halvoffisiell bankinstitusjon. Fondet til banken besto hovedsakelig av Kurantsedler, og da Kurantsedler fikk en viktig betydning ved driften av Speciesbanken ble denne banken opprettet trolig fordi man ønsket bedre valutakurs på Kurantsedlene snarere enn at Speciesbankens riksdaler speciessedler skulle bli det fremste betalingsmiddelet i Danmark-Norge. Angående de norske bankkrav i perioden 1736-1796 ser vi det var kjøpmenn i Christiania, og ved noen tilfeller i samarbeid med andre kjøpmenn i Drammen, som var pådriverne for en bankinstitusjon i Norge. Vi ser altså at kapital- og kredittbehovene hadde geografiske begrensninger (les: Østlandet) og samfunnsmessig begrenset til å gjelde kjøpmenn, eller hvor bankkravene kun ble utført på vegne av disse. De norske bankkravene oppstår i perioder med ”krisetider”, og hvor det er mangel på penger. De danske styresmaktene var derimot ikke villige til å imøtekomme nordmennenes bankkrav bortsett ifra Struensee, men som kun hadde makten i Danmark-Norge i kortere tid. Kapittel 3 viste at Bernt Anker hadde sterke ønsker om egen norsk bankinstitusjon i Norge og derfor

utformet et forslag til bankplan i 1796. Det er derimot vanskelig å stille til dette kan karakteriseres som et uttrykk for en norsk nasjonalbevissthet da Bernt Anker ville kunne oppnå store fordeler personlig ved opprettelsen av den private banken, som han foreslo, i egenskap av å være næringsdrivende og tillegg trolig også fremmet bankkravene til fordel for andre trelasthandlere i Christiania. Bernt Ankers bankplan hadde sannsynligvis betydning for at Speciesbanken besluttet å opprette en filial i Christiania i 1797, men hvor dette ikke kan bevises da det ikke finnes bevarte brev sendt til Speciesbanken i tiden før 1798.

Speciesbankfilialen i Christiania av 1797 skulle dekke kapital- og kredittbehovene for hele Norge og skulle få et fond på minst 300 000 rd.sp. Stiftamtmanden i Bergen sendte i 1798 en søknad om en filialopprettelse også i Bergen på vegne av seg selv, magistraten, de ”eligerte menn” og andre kjøpmenn. Kapital- og kredittbehovene som fremgår i søknaden inneholder ikke konkrete beviser om reelle behov for en filialopprettelse i Bergen da søknaden snarere antyder generelle fordeler ved en lokal bankinstitusjon. Kapital- og kredittbehovene i Trondheim er vanskelige å vite noe konkret om i forkant av filialopprettelsen da det ikke foreligger noen søknad slik som for Bergen. Filialopprettelsen synes derfor å opprettes etter ønsker ifra Speciesbanken selv. Av totalt 9 bestyrere ved filialene, dvs. 3 i hver, ser vi at kun 1 person (Wollert Krohn i Bergen) ikke er ansatt innen embetsverket i Norge. Den totale størrelsen på fondene ved de norske filialene ble bestemt i første omgang å være på 800 000 rd.sp., 300 000 i Christiania, 300 000 i Bergen og 200 000 i Trondheim I kapittel 4 og analyse av innskudd til fondene viser det seg derimot at dette ikke stemmer i praksis for driftsårene 1797-1798. Til Bergen sender hovedbanken 100 000 rd.sp. og til Trondheim 108 000 rd.sp. Christiania derimot overgår intensjonen og hovedbanken sender 384 000 rd. sp. i løpet av 1797-1798, hvor Speciesbanken også vedtar at Christiania-filialen skal motta totalt 400 000 rd.sp. Det viser seg også at ingen privatpersoner eller institusjoner benyttet filialene i noen av byene til å oppbevare penger der. Kapittel 5 og analyse av utlånsvirksomhet ved filialene viser at lånebehovene var forholdsvis varierende ved filialene. Lånebehovene er størst ved Christiania-filialen da den låner ut totalt 392 814 i løpet av 1797-1798. Den største låntakergruppen ved Christiania-filialen er embetsmenn da denne gruppen låner 277 214 rd.sp. (71 %) av utlånsbeløpene i 1797-1798. Også i Trondheim er embetsmenn den gruppen låntakere som låner mest med 51 780 rd. sp. (57,54 %) av en utlånssum på 89 996 rd.sp. i løpet av 1798. Embetsmennene sine lånebehov kan trolig forklares ved at disse i tillegg til sine embeter samtidig kunne utføre næringsdrivende virksomhet som privatpersoner fordi eneveldet ikke la klare begrensinger på rett til privatliv, en kombinasjon som gjorde at

Øystein Rian har gitt slike embetspersoner tittelen ”embetskjøpmann”. De rene kjøpmennene i Christiania hadde trolig andre kilder for kreditt og kapital ved andre utenlandske handelsforbindelser for eksempel københavnske bankierer. Da embetsmenn ikke hadde de samme tilgangene til kreditt som de rene kjøpmennene har dette trolig sin årsak i at embetsmenn hadde størst lånebehov. I Bergen er det låntakergruppen kjøpmenn som står for den største utlånssummen på 37 200 rd.sp. som var 80,76 % av den totale utlånssummen på 46 060 rd.sp. i løpet av 1798. Men totalt er derimot utlånsbehovet lavt i Bergen da kun 20 080 rd. sp. (19,96 %) er utlånt i Bergen ved den 31. desember 1798. Utlån mot sikkerhet i fast eiendom var den mest foretrukne formen for sikkerhet ved filialene og det er trolig derfor at lån mot sikkerhet i eiendom viser seg å være mest benyttet ved alle filialene. I Bergen fantes det størst verdier i eiendom av samtlige filialbyer da det skal ha eksistert verdier for 1 564 980 R.D.K. i Bergen. Bergen by har dermed hatt meget god tilgang på sikkerhet mot eiendom, og den lave utlånsmengden ved Bergen-filialen kan dermed ikke forklares med at sikkerhetene var for dårlige. Kapittel 6 viser oss hvorfor det fantes et spesielt stort behov for kreditt og kapital i Christiania. Trelasthandelen var kapitalkrevende, hvor det kunne ta opptil flere år før penger fra salget av tømmer kunne innkasseres. I tillegg var denne nærings avhengig av gode konjunkturer. I tidsrommet 1792-1798 var valutakursen ufordelaktig for norske trelasteksportører. En dårlig valutakurs for trelasteksportørene resulterte trolig i at lånebehovet ved Speciesbankens sin filial i Christiania var stort, slik det fremgikk i kapittel 5. Kapittel 6 viser også at et fåtall personer innen storborgerskapet i Trondheim, Bergen og Christiania kunne disponere midler fra offentlige kassene rentefritt over kortere perioder.

7.2 Konklusjoner

Denne oppgaven gir et nyansert bilde av de reelle kreditt- og kapitalbehovene i Norge på 1790-tallet. Intensjonen var å kunne avdekke hvor i Norge, og for hvem kreditt- og kapitalbehovene virkelig gjaldt. En bank kjent som Speciesbanken, opprettet i 1791, men som stoppet innlånsvirksomhet i 1799, etablerte filialer i Christiania (1797), Bergen (1798) og Trondheim (1798). Christiania skulle opprinnelig få et fond på 300 000 rd.sp., Bergen 300 000 rd.sp og Trondheim 200 000 rd.sp., men større summer kunne gis dersom situasjonen krevde dette. Det viser seg at Christiania-filialen mottok 384 000 rd.sp. i løpet av 1797-1798, Bergen 100 000 rd.sp. og Trondheim 108 000 rd.sp. i løpet av 1798. Funn i denne oppgaven viser at Speciesbanken totalt lånte ut 392 814 rd.sp. i løpet av driftsårene 1797-1798. Dette

betyr at Christiania virkelig hadde et behov for kreditt og kapital. Kun 21 626 rd.sp. (5,4 %) av det totale fondet var igjen i kassabeholdningen til Christiania-filialen per 31. desember 1798. Den største gruppen låntakere ved Christiania-filialen var sivile embetsmenn. Sivile embetsmenn hadde trolig behov for kreditt og kapital fordi disse ikke var begrenset av sitt embete til også å kunne utføre en egen forretningsvirksomhet. De sivile embetsmennene, uten de samme kredittkildene som kjøpmenn og storborgerskapet, måtte derfor henvende seg i stor grad til Speciesbanken for ervervelse av kreditt og kapital. Sivile embetsmenn var også den største låntakergruppen i Trondheim, hvor denne gruppen lånte 51 780 rd.sp. og 57,57 % av den totale utlånsmengden i 1798. Embetsmenn i Trondheim var naturligvis underlagt de samme føringene for ervervelse av kreditt og kapital som embetsmennene i Christiania. Trondheim-filialen hadde 24 858 rd.sp. og dermed kun 22,56 % av totale disponible verdier. Et totalt sett høyt lånebehov i Trondheim kan trolig forklares med at få personer og familier satt på store summer, men som valgte å ikke låne ut av sine formuer ved forståelse av Sogner (1962). Penger sirkulerte i så tilfelle også dårlig i Trondheim. Speciesbankfilialen i Bergen skiller seg ut ved at denne filialen har utestående kapital per 31. desember 1798 på kun 20 080 rd.sp. I Bergen var det dessuten gruppen, kjøpmenn den største låntakergruppen med totalt 37 200 rd.sp. (80,76 %) av den totale utlånsmengden i 1798. Men hva gjorde at det var lite behov for Speciesbankfilialen sin utlånsvirksomhet i Bergen? Forklaringen ligger at det allerede eksisterte gode systemer for kreditt i Bergen både fra offentlige og private kredittkilder. Dessuten var den bergenske eksporten av fisk trolig mindre kapitalkrevende enn trelastnæringen i Christiania. Bergenske kjøpmenn benyttet seg også av et system for handelen med utlandet kalt kommisjonshandel, et system som fungerte utmerket for begge involverte parter kjøper og selger.

Denne oppgaven har gitt følgende bidrag til norsk historieforskning: De norske bankkravene på 1700-tallet var virkeligheten ikke var et nasjonalt spørsmål, og behov, men var geografisk begrenset til å gjelde Christiania, og til dels også for Trondheim. Det var heller ikke de rene kjøpmennene som hadde størst behov for en bank i Norge, men i hovedsak embetsmenn hvor det store "bankspørsmålet" kan omtales å ha vært et "embetsmannskrav" under 1790-årene.

Kilder og litteratur

Litteraturliste:

Utrykte kilder:

Rigsarkivet, København, *Specie Bankens Brev Copie Bog nr. 2, 1798-1816*

Rigsarkivet, København, *Species Bankens Repræsentanteres Resolution Protocol, 1791-1813*

Riksarkivet, Oslo, Mappe XXI. 24., *Ekstrakter over Indtægter og Udgifter ved Speciesbankens Laaneinstitut i Kristiania, 1797-1812*

Riksarkivet, Oslo, Mappe XXI. 25., *Ekstrakter over Indtægter og Udgifter ved Speciesbankens Laaneinstitut i Bergen 1798 – 1812.*

Riksarkivet, Oslo, Mappe XXI. 26., *Ekstrakter over Indtægter og Udgifter ved Speciesbankens Laaneinstitut i Trondhjem, 1798-1812*

Riksarkivet, Oslo, *Inkomne brev fra Direksjonen for Speciesbanken 1797*

Riksarkivet, Oslo, *Resolutions Protokollen for den Danske og Norske Speciesbank Laane-Institut i Christiania, autoriseret af Banke-Directionen i Kiøbenhavn den 7de July 1797*

Statsarkivet i Bergen, stiftamtmanden i Bergen, *Erklæringsbok, 10/6 1797 – 27/12 1800*

Trykte kilder:

Allernaadigste Octroy for den Kiøbenhavnske Assignation- Vexel- og Laane-Banqve. Dateret Friderichberg d. 29 Octobr. Ao. 1736, København

Andersen, S. C. (1882), *Om Bank- og Pengevæsenet i den dansk-norske Stat fra Courantbankens til Rigsbankens Oprettelse*, W. C. Fabritius's bogtrykkeri, Oslo

Blomstedt, Yrjö m. fl. (1985), *Adminstrasjonen i Norge på 1700-tallet*, Universitetsforlaget

Bull, Edvard og Sønstevold, Valborg (1936), *Kristianias Historie*, Bind 3 1740-1814, J.W. Cappelen, Oslo

Dahl, Ottar m. fl. (1975), *Makt og motiv – et festskrift til Jens Arup Seip*, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo

Davidsen, Øyvin (1944), *Bernt Anker i et nytt lys*, Cammermeyers boghandel, Oslo

Det af Hans Kongelige Majestæt Den 5. Nov. 1736 Allernaadigst confirmerede Banco-Reglement og Anordning.

Eriksen, Alf m. fl. (1966), *Norges Bank gjennom 150 år*, Norges Banks Seddeltrykkeri, Oslo

Eggers, Christian Ulrich Detlev von (1791), *Underretning om den nye Danske og Norske Species-Bank*, trykt hos Paul Hermann Hoecke, København

Evanths, Thorleif T. (1917), *Norsk og dansk handels-leksikon*, H. Aschehoug, Oslo

Forordning om en Species-Banks Oprettelse i Kiøbenhavn, hvilket tager sin Begyndelse den Iste Julii Indeværende Aar. Frederichberg Slot den 24de Junii 1791, København

Fossen, Anders Bjarne (1979), *Bergen bys historie, Bind 2: Borgerskapets by 1536-1800*, Universitets forlaget, Bergen

Frydenlund, Bård (2002), "*Stor af Stand, Større af Velstand*" – innblikk i Christiania-elitens makthegemoni 1750-1814. Om samfunnslag, nettverk og konflikter med utgangspunkt i Nordmarksgodsets aktører. Universitetet i Oslo (Hovedoppgave i historie)

Holck, Per (2005), *Bernt Anker – Samtid, liv og forfatterskap*, Solum forlag

Hermoder – et norsk periodisk tidsskrift (1796), trykket hos Jens Ørbek Berg, Christiania

Johnsen, Albert Oscar (1942), *Norges brannkasse 1767-1942 – opprinnelse og utvikling – den almindelige brannforsikring for bygninger*, bind 1, Fabritius & sønner, Oslo

Keilhau, Wilhelm (1929), *Det norske folks liv og historie gjennom tidene, tidsrummet 1814 til omkring 1840*, H. Aschehoug & Co., Oslo

Keilhau, Wilhelm (1952), *Den norske pengehistorie*, H. Aschehoug, Oslo

Lorange, Carsten (1935), *Forsikringsvesenets historie i Norge inntil 1814*, Grøndahl & Søns boktrykkeri, Oslo

Magazin for Danmarks og Norges topografi (1802-1803), bind 2, gyldendalske boghandlings forlag, København

Meddelelser fra det norske Rigsarchiv – indeholdende bidrag til Norges historie af utrykte kilder (1870), Bind 1, Feilberg & Landmarks forlag, Oslo

Mykland, Knut (1978), *Norges Historie under redaktør Knut Mykland – Kampen om Norge 1784-1814*, Bind 9, Cappelen, Oslo

Nathanson, Mendel Levin (1844), *Historisk-statistisk Fremstilling av Danmarks National- og Stats-Huusholdning fra Frederik den Fjerdes Tid indtil Nutiden*, Boghandler C. A. Reitzel, København

Nathanson, Mendel Levin (1833), *Handel, Skibsfart, Penge- og Finantsvæsen*, Boghandler C. A. Reitzel, København

Octroy og Reglement for den Danske og Norske Species-Banque paa 40 Aar. Christianborg den 16. februar 1791. Trykket hos direktør P. M. Høpfner, København

- Olsen, Albert (1936), *Danmark-Norge i det 18. Aarhundrede*, Gyldeldalske boghandel, København
- Olsen, Erling (1962), *Danmarks økonomiske historie siden 1750*, G.E.C. Gads forlag, København
- Rasmussen, Erik (1955), *Kurantbankens forhold til staten 1737-73*, Det danske forlag, København
- Rian, Øystein (2007), *For Norge, kjempers fødeland – 12 portrett frå dansketida*, Det Norske Samlaget, Oslo
- Sandvik, Gudmund (1975), *Det gamle veldet – norske finanser 1760-79*, Gyldendal, Oslo
- Sejersted, Francis (1973), *En teori om den økonomiske utvikling i Norge i det 19. århundrede*
- Sejersted, Francis (2002), *Fra Linderud til Eidsvold Værk 1792-1895 – en studie i industrielt gjennombrudd*, Pax forlag, Oslo
- Sogner, Bjørn (1962), *Trondheim bys historie – kjøpstad og stiftsstad 1537-1807*, bind 2, F. Bruns bokhandels forlag, Trondheim
- Steen, Sverre (1933), *Det norske folks liv og historie gjennom tidene, tidsrummet 1770 til omkring 1814*, H. Aschehoug & Co., Oslo
- Steen, Sverre (1969), *Bergen byen mellom fjellene – et historisk utsyn*, J. W. Eide Forlag, Bergen
- Svendsen, Knud Erik (1962), *The Scandinavian Economic History Review Vol. X, No. 1*
- Svendsen, Knud Erik m. fl. (1968), *Dansk Pengehistorie*, Bind 1 1700-1914, Danmarks Nationalbank
- Tveite, Stein (1968), *Bergens historiske forening skrifter*, nr. 68, Bergen
- Rimehaug, Erling (1975), *Trelastpatrisiatet og den økonomiske politikk i merkantilismens siste periode – en undersøkelse av pengepolitikkenes virkninger for norsk trelasteksport 1760-1806*, Universitetet i Oslo (Hovedfagsoppgave)
- Rimehaug, Erling (1976), *Kravet om norsk bank på 1700-tallet – et nasjonalt selvstendighetskrav?*, Historisk tidsskrift, Bind 55. Side 317-326
- Rygg, Nicolai (1918), *Norges Banks Historie*, Bind 1, Centraltrykkeriet. Kristiania (Oslo)
- Rønning, Bjørn R. (1980), *Norges pengesedler og seddelbankvesen inntil 1874*, Universitetsforlaget, Oslo
- Wilcke, Julius (1929), *Specie-, Kurant- og Rigsbankdaler – Møntvæsenets sammenbrud og genrejsning 1788-1845*, G.E.C. Gads forlag, København

Kildeliste:

”Caplex” www.caplex.no/Web/ArticleView.aspx?id=9337216 (data hentet 6. november 2010)

”Caplex” www.caplex.no/Web/ArticleView.aspx?id=9312268 (data hentet 16. november 2010)

Bagge, Povl (1955) i dansk historisk tidsskrift bind 11, rekke 5, (1956 – 1959)

<http://www.tidsskrift.dk/visning.jsp?markup={kurantbanken}&type=cont&id=79337&query=kurantbanken&journal=all&fromyear=1950&toyear=1960&n=0&m=25&print=no>

”Dansk biografisk leksikon”. <http://runeberg.org/dbl/4/0437.html>

”Dansk biografisk leksikon”. <http://runeberg.org/dbl/17/0143.html> (data hentet 2. mai 2010)

”Dansk biografisk leksikon”. <http://runeberg.org/dbl/4/0438.html> (data hentet 28. april 2010)

Eitrheim, Øyvind (2005) i tilbakeblikk på norsk pengehistorie. *Norges Bank skriftserie nr. 37 2005*. Side 1-18 Data: http://www.norges-bank.no/upload/import/publikasjoner/skriftserie/37/hele_heftet.pdf (data er innhentet 10.05.2000)

www.nhm.uio.no/geomus/leksi/g/g.html.old (data hentet 5. november 2010)

www.oslomynthandel.no/katalog57/OMH57_1-28.pdf (data er innhentet 25.03.2010)

www.oslomynthandel.no/katalog57/undersider/opnadde.html (data er innhentet 25.03.2010)

Rasmussen, Erik (1952) i dansk historisk tidsskrift, bind 11. rekke, 3 (1950 - 1952)

www.tidsskrift.dk/visning.jsp?markup={Kurantbanken}&type=cont&id=77381&query=Kurantbanken&journal=all&fromyear=&toyear=&n=0&m=25&print=no

“Store norske leksikon”. www.snl.no/Bernt_Anker (data hentet 4. mai 2010)

“Store norske leksikon”. www.snl.no/forsikring (data hentet 5. november 2010)

“Store norske leksikon” www.snl.no/oktroa (data innhentet 1. november 2010)

“Store norske leksikon” www.snl.no/pantebrev (data innhentet 6. november 2010)

“Store norske leksikon” www.snl.no/diskonto (data innhentet 26. oktober 2010)

“Store norske leksikon” www.snl.no/veksel/gjeldsbrev (data hentet 31. oktober 2010)

“Store norske leksikon” www.snl.no/endorsement (data hentet 15. november 2010)

“Store norske leksikon” www.snl.no/Zahlkassen (data hentet 17. november 2010)

“Store norske leksikon” www.snl.no/reskript (data hentet 6. november 2010)

“Store norske leksikon” www.snl.no/Partikulærkassen (data hentet 18. november)

English summary

This thesis is a study of the need for credit and capital in Norway during the 18th century. The intention of this thesis was to show how these needs really were in Norway and who it concerned. A bank which is known as "Speciesbanken", founded in 1791, but stopped lending money in 1799, established branches in Christiania (today's Oslo) in 1797, Bergen and Trondheim in 1798. The "Speciesbank" decided that Christiania should be given 300 000 rd.sp., Bergen 200 000 rd.sp. and Trondheim 200 000 rd.sp., but even more if the circumstances demanded it. In fact Christiania received 384 000 rd.sp. in the period of 1797-1798, Bergen 100 000 rd.sp. and Trondheim 108 000 rd.sp. in 1798. The branch in Christiania lent a total of 392 814 rd.sp. in the period of 1797-1798, when the off all incomes and outcomes is taken into consideration. Meaning that the city of Christiania had severe need for credit and capital. Just 21 626 rd.sp. (5,4 %) of its available bank fund were in this branch own cash holdings per 31 of December 1798. The largest part of the borrowers in Christiania were civil servants. The civil servants were most likely in need of money because they were not limited not to have a right to a private life and could therefore have a business while at the same time serving the King of Denmark-Norway. The civil servants did not have the same sources for credit and capital as the merchants meaning that they had to borrow from the branch in Christiania. Civil servants were also the largest group of borrowers in Trondheim borrowing 51 780 rd.sp. (57,57 %) by the year of 1798. This branch had 24 858 rd.sp. (22,56 %) left in cash holdings per 31st of December 1798. The need for money in Trondheim was probably high because only a few persons had a lot of money which they did not borrow to others, meaning the money did not circulate. The amount of money lent in Bergen were no larger than 20 080 rd.sp. (19,96 %) per 31 of December 1798. Merchants borrowed the most with 37 200 rd.sp. (80,76 %) when the whole of the year of 1798 is taken into consideration. But what made Bergen an exception, not needing the branch by the "Speciesbank"? Bergen already had other good sources for credit and capital, both governmental and non-governmental, and the demands for money were smaller due to export of fish, which was less costdemanding than exportation of wood, which was important in Christiania. Bergen also used a system called "tradecommission", which was beneficial both for the buyer and for the seller. This thesis shows that the Norwegian demands for a own bank in the 18th century really wasn't a national demand but was geographical limited mainly to Christiania, but also to some extent to Trondheim. This thesis also shows that merchants were not in most need of a bank institution in Norway, but it was confined mainly for the civil servants.